

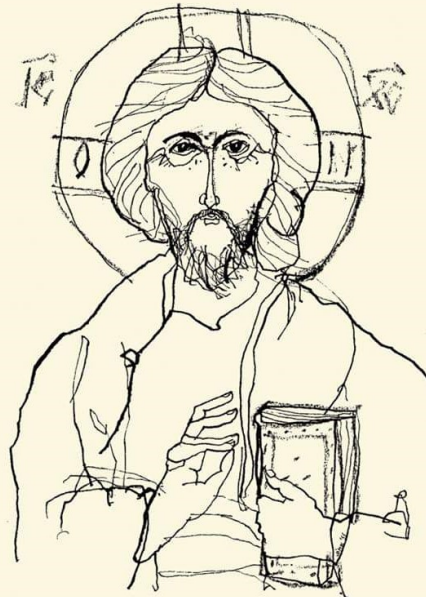
Pákozdi István

Örömünk ünnepe

A római katolikus liturgia és a szimbólumok

Mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Pákozdi István

ÖRÖMÜNK ÜNNEPE

A római katolikus liturgia és a szimbólumok

Impresszum

Pákozdi István
Örömünk ünnepe
A római katolikus liturgia és a szimbólumok

Nihil obstat
Strigonii, 9 aprilis 2010
Dr. Endre Gaál
paepositus maior
censor deputatus

Nro. 1194/2010
Imprimatur
Dr. Péter Card. Erdő
primas, archiepiscopus

2. kiadás

Az eredeti mű
Pákozdi István: A Bárány menyegzője; Tihanyi Bencés Apátság; Tihany; 2010.

Társszerző
Ivancsó István (A keleti liturgiáról)

Szerkesztő
Negyela László Márk

Borítókép, grafika
Vámos István

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2019-ben jelent meg az Re:Publikáció Kiadó gondozásában, az ISBN 978-615-00-6668-4 azonosítóval. Az elektronikus változat Pákozdi István engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog Pákozdi Istváné.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Dedikálás.....	5
Ajánlás	6
Bevezetés	7
1. A liturgia fogalma és meghatározása	10
Liturgikus szövegek, nyelv és ének	11
2. Az egyházi év.....	14
A liturgikus napok.....	16
Advent.....	18
Karácsony	19
Nagyböjt.....	21
Sacrum Triduum Paschale (A Húsvéti Szent Háromnap).....	22
Húsvét	24
Évközi idő	26
A szentek ünneplése.....	27
3. A liturgia helyszínei	29
A liturgia alapanyagai	33
A liturgikus ruhák	34
A liturgia edényei.....	36
A liturgikus mozgások, a liturgia fegyelme	37
4. Az Eucharisztia ünneplése	39
<i>In fieri</i> : a szentmise.....	40
<i>In facto</i> : az Oltáriszentség őrzése, tisztelete, ünnepei	44
<i>In usu</i> : az Eucharisztia vétele	45
A pap nélküli istentisztelet.....	47
5. Az iniciációs szentségek	48
A keresztség szentsége.....	48
A bérmálás szentsége	49
6. A gyógyító szentségek	51
A bűnbocsánat szentsége	51
A betegek szentsége	53
7. A közösség szentségei.....	54
Az egyházi rend szentsége	54
A házasság szentsége	56
8. Szentelmények, áldások, körmenetek és egyéb liturgikus cselekmények	58
A temetés	60
9. A zsoltosma	62
10. A keleti liturgiáról (Ivancsó István).....	65
11. A keresztény szimbólumok.....	74
Jelek és írás	76
Számok és figurák.....	82
A kozmikus elemek.....	88
A színek szimbolikája	97
Kő és fém szimbólumok	99
Növények és állatok	100

Vegyes szimbólumok.....	104
Befejezés.....	105
Irodalom.....	107

Dedikálás

Ezt a könyvet mint a katolikus liturgia iránti elkötelezettségem
és papi életem örömének egyik gyümölcsét
szeretettel ajánlom

Abai Imre

szombathelyi egyházmegyés,
ötvenhatos üldözött pap,
sárvári plébános emlékének!
Hányattatott éveiben lehettem ministránsa Budapesten,
igen sokat tanultam Tőle és hálás vagyok Neki,
emlékét szívemben őrzöm!

A Kiadó dedikálása

Dr. Solymos László Szilveszter OSB

(Rábacsécsény, 1920 – Pannonhalma, 2006)

bencés szerzetes

1967-től Budapesten, a Hittudományi Akadémia levelező tagozatán,
majd 1969-től Pannonhalmán a liturgia tanára.

Ajánlás

Mielőtt asztalhoz ülnénk...

A könyv első kiadása Jelenések könyvét idézte: *A Bárány menyegzője*. Ez a cím a végidőbeli közösséget elővételezi Istennel, az alcím pedig pontosan tudatja: a katolikus liturgia és szimbólumai kerül kifejtésre. Mostani, második kiadása címe: *Örömünk ünnepe*, azonos, apró javításokkal kiegészített változat. Merthogy a liturgia – keresztény örömünk ünnepe.

A szerző gyermekkorától a liturgia elkötelezettje, még írni-olvasni sem tudott, már ministrált, majd a papságra készülve a szemináriumban asszisztencia magiszter volt (a liturgiák felelőse), tizennyolc éven át közvetítette a pápai szentmiséket a Magyar Televízióban. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanszékvezető tanára, évtizedek óta oktatja többek között a liturgikát. Szívügye az előkészített, szépen megtartott, ünnepélyes szertartások végzése, ennek tanúja voltam egyetemista koromban (akkor még kántorként), amikor a budapesti piarista kápolnában részt vettem az egyetemisták szentmiséin. A Praeconia liturgiatudományi folyóirat főszerkesztőjeként a hazai liturgikus publikációk serkentője, de nyomon követi a nemzetközi tudományos szakirodalmat is, és megismerteti vele a magyar közönséget.

A sok éves oktatói tapasztalatot használta fel Pákozdi István, amikor leszűrte a szent liturgiáról tudható lényegét, a legfontosabbakat, ugyanakkor eligazító lábjegyzetei segítenek a tanulás utáni elmélyülésben – és nem csak a főiskolai hallgatóknak. E jegyzet-kézikönyv a liturgika klasszikus területeit járja be, a liturgia fogalmának tisztázása után az egyházi év, a liturgikus eszközök, a szentmise, a szentségek, a szentelmények és a zsolozsma bemutatása következik. Örömmel fedezhetjük fel az alcímekben is beharangozott részt, a keresztény szimbólumok világának bemutatását. Itt nem a liturgikus felhasználás, előfordulás szerint mutatja be a használt jeleket, jelképeket, hanem a szimbólum alapjait, működését vizsgálja, majd az egyes anyagokat, eszközöket, gesztusokat elemzi, úgy, amint a liturgiába érkeznek az évezredek emberi tapasztalatából.

Összességében értékes kötetet vehet kezébe a tanuló és egyébként eligazodni vágyó katolikus társadalom, forgassák sokan haszonnal az évek lepárolt bölcsességét!

Budapest, 2019. október 22.

Dr. Füzes Ádám
liturgika tanár

Bevezetés

Azt szokták mondani, hogy a liturgiának – az istentiszteletnek – manapság tavasza, reneszánsza van. Semmiképpen nem igaz, hogy a felvilágosodás, a racionalizmus, a nemzeti szocializmus vagy a marxizmus évtizedei feledtették volna, vagy kitörölték volna az emberiség emlékezetéből, gyakorlatából, sőt: a szorítás, az üldözés, a megpróbáltatások idején még intenzívebbé vált annak gyakorlása, titkos művelése, „élvezete”. A liturgia különféle részterületei, mint az építészet – templomépítészet –, a zene – a szakrális zenei hagyomány –, vagy az egyházi „divat” – a liturgikus öltözékek stb. területei iránt kifejezetten nagy érdeklődésre tartanak számot, akár a könyvkiadás, akár előadások, kurzusok, teológiai-művészeti tanulmányok nyomán.¹ E kis kötet bevezetést kíván nyújtani abba a kétezer éves hagyományba, amelynek ma is meghatározott formája, szabályai, történeti hordaléka van.

---

¹ Ld. *Ars Sacra*, A liturgikus művészet kézikönyve, szerk. Szakács Béla Zsolt, SzIT Bp., 2019. Részei: a szent művészet, a liturgia építészeti környezete, a liturgia központja: az oltár, liturgikus könyvek, felszerelési tárgyai, a paramentumok (liturgikus öltözékek).

Mindezt tudnia kell annak, aki műveli, vagy részt vesz benne, vagy akár csak érdeklődik iránta.

Hálás vagyok a könyv első kiadásáért, amelyet a Tihanyi Bencés Apátság jegyzett 2010-ben Korzenszky Richárd emeritus perjel és Kovács Tibor fénykép-illusztrációival (*A Bárány menyegzője* volt a címe). Azóta eltelt egy évtized, a jelen írás revideált, javított változata az első kiadásnak. Köszönet az újabb kiadásért a Re:Publikáció Kiadónak!

Az Egyház megszokott, teológiai jelzői mellé (egy, szent, katolikus, apostoli) sokak szerint egy ötödik is illene: szép. A költő szerint: „A szentmise liturgikus cselekménye – mely egyáltalán nem utánzat, hanem épp csöndjével és kimért csillagmozgásával idéz meg egy hajdani és halhatatlan, véres cselekményt – egyedül a hit közegében képes egyszerre megtörténni *hic et nunc* az oltáron, s ugyanakkor a keresztút egyszeri idejében. [...] Olyan megemlékezés, ami most történik, anélkül, hogy az egyszeri történet elbizonytalanítaná. [...]”² Így éli át ezt egy gondolkodó, vallását gyakorló katolikus ember.

Az Egyház ünnepi áldozatbemutatása és mindennapi élete a liturgia, az istentisztelet és a közösség testvéri találkozása, amely helyt ad a tanításnak és a szeretetszolgáltatásnak. Az Egyház minden létmegnyilvánulását szentségi erővel tölti el. Krisztus különleges módon van jelen a liturgikus cselekményekben. A liturgia *csúcs és forrás* egyszerre. Kötelességünk, hogy a szent liturgia kialakulását, szabályait, lehetőségeit, szépségét és feladatait megismerjük, magunkévá tegyük és helyesen gyakoroljuk (vö. SC 2. 7. 10).³

Az imádságnak, az áldozatbemutatásnak, az Istennel való kapcsolattartásnak ősidőktől fogva kialakultak a maguk formái. A Biblia szavai szerint: „Szetnek fia született, akit Enosnak nevezett. Ő volt az első, aki Isten nevét segítségül hívta” (1Móz 4,26). A rítusok, a liturgikus formák, az istentisztelet egyidős az emberiséggel, és a modern (posztmodern) ember sem élhet szakralitás nélkül.⁴ „Aki nem tud ünnepelni, annak nincs is értelme élni”.⁵ Büszkéek lehetünk arra, hogy liturgiánk minden változása ellenére egyidős az Egyházzal, sőt benne az első szövetség rítusainak is sok-sok értéke föllelhető. Mózással együtt mi is kijelenthetjük: „melyik az a dicső nemzet, amelynek olyan szertartásai, olyan igazságos rendeletei lennének” (5Móz 4,8), mint a miénknek? Ám korunk emberének képessé kell válnia a csendre, az összeszedettségre, a liturgia végzésére, ünneplésére. Erre szolgál a liturgikus nevelés, amely a zsinati tanítás szerint manapság különösen is fontos.⁶

A liturgika tantárgya az egész teológián belül abban nyújt eligazítást és segítséget, hogy a keresztény, katolikus hivatalos istentiszteletet minden fontos elemében megismerjük és tudatosan gyakoroljuk. A 20. század húszas, harmincas éveiben jelent meg több kiadásban is *Mihályfi Ákos* könyve, amely ma is mintaszerű Zsinat előtti magyar nyelvű összefoglalása a liturgika tudományának, azt a lelkipásztorkodás tárgykörébe sorolva. Két nagy részt különít el: az ún. *általános* (szent idők, helyek, öltözékek, edények, gesztusok) és a *különleges szertartást* (zsolozsma, misemondás, egyéb szertartások).⁷ Nyilvánvaló, hogy fél évszázaddal a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) után ma ez a felosztás árnyaltabb,⁸ mégis ez a mű jó alapul szolgál a szent liturgia tárgyalásához is. A jelen kiadvány az esztergomi Érseki Papnevelő Intézet kispapjainak a 80-as években, illetve a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán az utóbbi több mint két évtizedben tartott előadások és teológiai jegyzetek

² Pilinszky János: *Egy lírikus naplójából*, Vigilia Bp., 1970, 240–242.

³ SC – a II. Vatikáni Zsinat *Liturgikus Konstitúciója* (Sacrosanctum Concilium).

⁴ Mircea Eliade: *A szent és a profán*, Európa Bp., 1987, 191–203.

⁵ Csorba Győző: *Tíz gondolat az ünnepről*, Vigilia Bp., 1987, 912.

⁶ Liturgiára való képesség, liturgikus nevelés, in: Rupert Berger: *Lelkipásztori Liturgikus Lexikon*, (a továbbiakban: LLL) Vigilia Bp., 2008, 280; 296.

⁷ Mihályfi Ákos: *A nyilvános istentisztelet*, SzIT Bp., 1933.

⁸ Vö. pl. Michael Kunzler: *Az Egyház liturgiája*, Agapé Szeged 2005. című munkáját.

összefoglalása. Nem tartalmaz részletes liturgia-történetet.⁹ A keresztény szimbólumokról szóló rész pedig önálló jegyzetül szolgált az ELTE BTK Történelmi Segéttudományok szakon tartott óráimhoz 1992–2008 között.

Sokat idézett szabály: „*lex orandi – lex credendi*”, azaz az Egyház imádságának, liturgiájának törvénye teljesen megfelel a hit törvényének.¹⁰ Amit imádkozunk, énekelünk, cselekszünk, azzal a hitünket fejezzük ki, valljuk meg. Szép példája ennek a mise Credójának (Hitvallás) énekelt vagy fennhangon mondott változata. Az Egyház hivatalos istentisztelete ezért élet és nem előírások kínos megtartása, merev rubricisztika. Imádság, gesztusok, képek, jelképek rendszere, díszítés, művészet, zene, mozgás (tánc), csönd együttese. A nyilvános liturgia más, mint a személyes áhítat (az ájtatosság, a belső, lelki elmélyülés, a meditáció, vagy a paraliturgia).

A szentmise átváltoztatása után a pap felszólítására: „Íme, hitünk szent titka!” (*Mysterium fidei*) – ezt válaszoljuk: „Halálotat hirdetjük, Urunk, és hittel valljuk feltámadásodat, amíg el nem jössz.” Ez az akklamáció¹¹ valami nagyon lényeges dolgot mond ki az egész liturgiáról. A görög *müszterion* szó a *müein* igéből származik, ami bezárást, elrejtést, eltitkolást jelent. Ellentétben az ókori misztérium-vallásokkal, ahol a titkokban csak a beavatottak vehettek részt, a keresztény „beavatás”, a vallás gyakorlása olyan misztériumok ünneplését jelenti, amelyek Istenhez, az ő titokzatos világához vezetnek közel, ám ezeket nem rejtik el, hanem épp ellenkezőleg arra szólítanak, hogy tegyük nyilvánvalóvá, hirdessük, osszuk ki a szentségek útján (vö. Ef 3,2–12; Kol 1,25–26). A keresztény liturgiában a misztériumból *sacramentum* lesz (az előző marad a hittitkok jelölésére, míg az utóbbi a hét szentség szakkifejezése).¹²

Meg vagyunk győződve arról, hogy a *földi* és a *mennyei* liturgia kapcsolatban vannak egymással. Amit idelent gyenge, ügyefogyott, hiányos, de jószándékú igyekezettel művelünk, az belenő a mennyei Jeruzsálem véget nem érő, örökös Isten-dicsőítésébe, amelyet az üdvözült lelkek fehér ruhában és az angyalok a Bárány kíséretében szüntelenül zengnek (vö. Jel 4,4). Azt mondják (éjjel-nappal), amit mi az átváltoztatás előtt: „Szent, szent, szent az Úr, a mindenható Isten, aki volt és aki van, és aki eljövendő!” (Jel 4,8)¹³ Így leszünk a Bárány menyegzőjének részesei és így válik a liturgia állandó *örömünk ünnepévé*.

„Az Isteni Liturgia nem más, mint a szeretet érettünk megvalósult, felmérhetetlen művének állandó megisméltése”.¹⁴ Ebben a csodálatos valóságban pedig csak *tudatos, tevékeny és gyümölcsöző* részvétellel lehetünk jelen, amit szorgalmazott már Szent X. Piusz pápa is, a 19. század óta egyre erősödő liturgikus mozgalom és végül a II. Vatikáni Zsinat *Liturgikus Konstitúciója*.¹⁵

Azt szeretném, ha a keresztény/katolikus liturgia egyre többeket vonzana Isten közelébe, megadva azt a földi lelki nyugalmat, kiegyensúlyozott lelki állapotot, amit az Istendicséret, a neki kijáró imádó hódolat, áldozat mindennapjainkban jelent!

Pákozdi István

⁹ Ld. pl. Adolf Adam – Winfried Haunerland: *Grundriss Liturgie*, 10. Auflage, Herder Verlag, 2014, 31–94.

¹⁰ Ld. RMÁR 397, vagy Joseph Ratzinger: *A liturgia szelleme*, Szent István Társulat Bp., 2002; konkrétan: XVI. Benedek: *Summorum pontificum*, motu proprio, Róma 2007. júl. 7 (bevezetés és 1. cikkely).

¹¹ LLL 8.

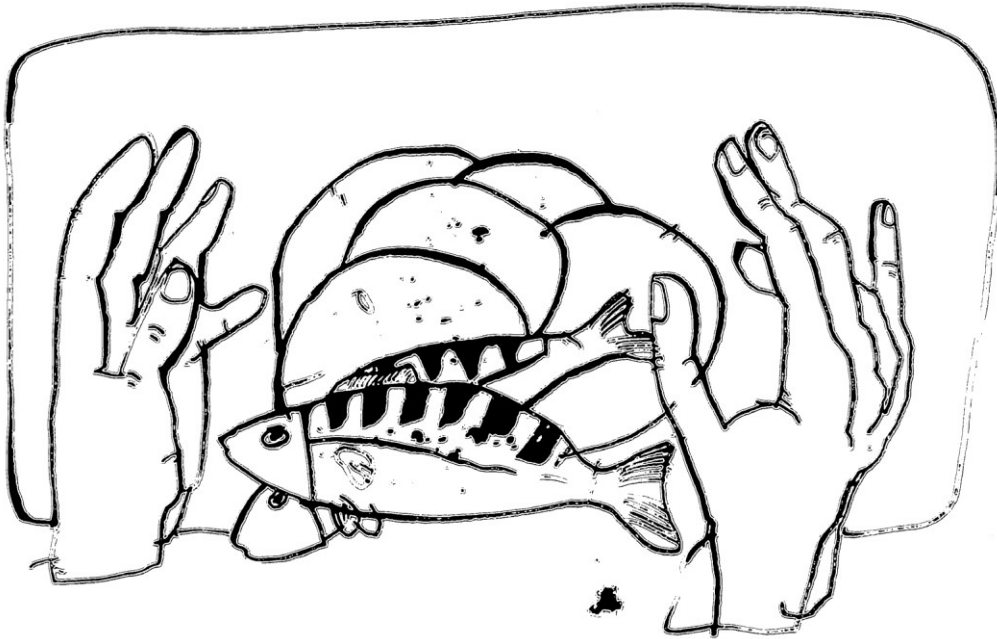
¹² Ld. Odo Casel (+1948) misztérium-teológiáját, LLL 338.

¹³ Ld. a liturgika tankönyvek manapság szokásos hosszú bevezetőit, az ún. *liturgikus teológia* fejezeteit, pl. Várnagy Antal: *Liturgika*, Lämpás Abaliget 1993, 9–73.

¹⁴ N. V. Gogol: *Elmélkedések az isteni liturgiáról*, Bencés Kiadó Pannonhalma 1993, 13.

¹⁵ X. Piusz: *Tra le sollecitudini*, motu proprio (1903), valamint a liturgikus mozgalom: Lelkipásztori liturgikus lexikon (LLL) 294. SC 11.

1. A liturgia fogalma és meghatározása

A szó, *liturgia* (a gör. λειτουργία, a laos: nép, és az ergon: mű, munka szavakból ered) jelentése: közös mű, a nép cselekedete. Közszolgálat, kultikus szolgálat.¹⁶ Az Ószövetségben a szent sátornál végzett papi szolgálat (a gör. LXX fordítása szerint). Az Újszövetség egészen ritkán használja, a Zsidókhöz írt levél Krisztus főpapi működésére alkalmazza (pl. 9,21).¹⁷ Az őskeresztények számára az istentiszteleti cselekmények gyűjtőfogalma. A római egyház inkább a *munus, officium, mysterium, sacramentum, ritus, actio* szavakkal írja le. A keletiek Szent Liturgiának nevezik az Eucharisztia-ünneplést, a szentmisét. A liturgia az Egyház nyilvános istentisztelete: a szentmise, a többi szentség és a zsoltosma.¹⁸

Más a liturgia (rítusok, formák, *cultus*, az istentisztelet összehangolt, hivatalos formája) és a *liturgika*, a róla szóló teológiai tantárgy. Ami nem tartozik az Egyház hivatalos liturgiájának körébe, azt „*paraliturgiának*” nevezzük (pl. misztériumjáték, rózsafüzér, litániák, a népi ájtatosság körmenetei stb.). A liturgia igazi középpontja Krisztus, aki azt bemutatja az Atyának, a Fő és a tagok, egyetlen főpapunk, Jézus Krisztus és az ő Egyháza.¹⁹ A liturgia célja tehát egyszerre Isten dicsőítése és az emberek megszentelése.²⁰

Feloszthatjuk eredet szempontjából: isteni eredetű (pl. átváltoztatás), *apostoli* eredetű (pl. kézrátétel) és *egyházi* eredetű (pl. az esketés) liturgiára. Térben és időben kialakulás szerint: *nyugati* liturgiára (római, gallikán, ambrozián, mozarab), valamint *keleti* liturgiára (görög

¹⁶ Xavier Léon-Dufour: *Az Újszövetség értelmező kéziszótára*, Új Ember Bp., 391.

¹⁷ Róm 15,16-ban Pál (csak itt) használja a „hierourgein” szót – papként kormányozni – a „*leitourgósz*” – a *liturgia végzője* szóval együtt: a kozmikus liturgiáról beszél, amelyben az emberi világnak magának kell Isten imádásává, a Szentlélekben való adománnyá, áldozattá válnia. – Ld. XVI. Benedek ünnepi homíliája 2008. jún. 29-én, in Kránitz Mihály: *Videte Paulum*, Kairosz Kiadó 2009, 136–137.

¹⁸ Mabillon, Jean OSB (1632–1707) egyháztörténész, a paleográfia, a kronológia és a diplomatika megalapítója szerint: meghatározott rítusok együttese. – A LLL szerint: „a közösség istentiszteleti összefüvetele, amelyben Krisztus az igehirdetésben és a szentségi jelekben híveit húsvéti misztériumában részesíti Szentlelke által, és a megváltott embereknek lehetővé teszi, hogy hálájukat és dicsőítésüket kifejezzék az Atyának” (277).

¹⁹ XII. Piusz: *Mediator Dei* enciklikája (1947), 20.

²⁰ Ld. CIC 834. kánon; KEK 1066–1209.

vagy bizánci, szír, káld, maronita, malabár, malankár, kopt, etióp és örmény) liturgiára.²¹ Az Egyház szándéka a rítusok megőrzése (*conservatio*), ugyanakkor vallja az *accommodatiót* is, ami a helyi sajátosságokhoz való alkalmazkodást, inkulturációt jelent (pl. Afrikában).

A szertartásjog a liturgia szabályozását jelenti (normák, előírások, *rubrikák* által).²² A liturgikus rendeletek vagy egyetemesek, vagy különlegesek, vagy helyi jellegűek. Helye lehet a szokásjognak is a liturgiában.²³ A liturgia története felöleli az őskereszténység, a Karolingkor, a frank-gall liturgia, a középkor, a barokk, a felvilágosodás, a liturgikus mozgalom és a liturgiareform nagy tárgyköreit.²⁴

A liturgia meghatározása tehát: „*nyilvános istentisztelet*”, amelyet a mi Üdvözítőnk mint az Egyház feje bemutat a mennyei Atyának, és amelyet a hívek közössége bemutat Alapítójának és rajta keresztül az örök Atyának. A Szent Liturgia Jézus Krisztus egész titokzatos testének, a Fejnek és a tagoknak nyilvános istentisztelete.”²⁵ Ezt a II. Vatikáni Zsinat is magáévá tette és még inkább tovább fejlesztette: „a liturgia az a *csúcs*, amelyre az Egyház tevékenysége irányul; ugyanakkor az a forrás is, amelyből fakad minden ereje [...] általa valósul meg Krisztusban a leghatásosabb módon az *emberek megszentelése és Isten dicsőítése*.”²⁶

Liturgikus szövegek, nyelv és ének

A liturgia első szövegei a Szentírásból valók: ez az én testem; ezt cselekedjétek; dicsőség a magasságban Istennek; hiszek; marána tha (Jöjj el, Uram, Jézus!) stb. Későbbi szövegeire nézve a kezdeti időkben (1–3. század) a szabad kreativitás volt jellemző. Néhány formula (hitvallás, akklamációk, énekek) állandósultak. Eredetileg liturgikus használatra készült bibliai szövegek csak a zoltárok. A legősibb liturgikus szövegek nyomai az apostoli levelekben,²⁷ a Didachéban, Római Szent Kelemen levelében, a Traditio Apostolicában²⁸ is

²¹ Mindegyik rítus apostoli eredetű és nagy birodalmi központokhoz kötődnek (Róma, Antióchia, Alexandria, Konstantinápoly), nagyjából a 4. századra kialakulnak. A szír-malabár rítus hívei India déli részén laknak, a hagyomány szerint Tamás apostol térítette meg őket. XI. Pius pápa 1923-ban saját – a Szentszéktől függő – egyházterületet hozott itt létre, amely az ősi Mezopotámiából származó káld szertartást követi, de a 16. században latin elemekkel keveredett. Szír nyelven végzik, a szentmise egyes elemeit a római liturgiából kölcsönzik. A szír-malankár közösség a 4. században lépett kapcsolatba a szír-káld egyházakkal, antióchiai hagyományokat követve, nyelve szír, számukra a hierarchiát XI. Pius pápa 1932-ben hozta létre, ma 5 eparchiából áll. – Az ún. Trienti rítus (a II. Vatikáni Zsinatig használt nyugati liturgikus forma, amelyet Marcel Lefebvre, 1988-ban kiközösített, 1995-ben Svájcban elhunyt francia érsek az egyedüli érvényesnek nyilvánított, s amelynek végzését bizonyos feltételek mellett XVI. Benedek pápa engedélyezett *Summorum pontificum* motu proprio-jaival 2007. júl. 7-én) nem külön rítus.

²² Csak egyházi hatóság szabályozhatja (SC 22,1): egyetemes zsinat, Apostoli Szentszék, Szentségi és Istentiszteleti Kongregáció, püspökkari konferenciák. Bizonyos esetekben felmentést, engedélyt adhat az Ordinárius is, de liturgikus törvényt nem alkothat. *Rubrikák*: a régi rómaiak a törvények címeit és magyarázó jegyzeteit vörössel írták. „Lege rubrum, si vis intelligere nigrum!” Vannak egyetemesek, speciálisok, parancsolók, iránymutatók, lehetőséget kínálóak. – Egyértelmű magyarázatot is nyújtanak, pl. *iterum* – másodszori áldozás lehetősége.

²³ Pl. Magyarországon (amit püspökkari körlevél szabályozott). „Ritus-antepianus” az V. Piusz előtt 200 évnél régebbi saját misekönyv, Breviarium használata (bizonyos szerzetesrendek és egyházmegyék számára engedélyezett). Ld. a Pázmány-rítusú szentségi áldás esztergomi gyakorlata (1625 óta).

²⁴ Ld. LLL 278 és a megfelelő címszavaknál.

²⁵ XII. Piusz: *Mediator Dei*, 20.

²⁶ SC 10.

²⁷ Ld. Fil 2,5b-11, vagy 1Tim 3,16b stb.

²⁸ Ez az első kimondottan szertartáskönyv (215 körül): püspök-, pap-, diakónusszentelés, eucharisztikus ima, katekumenátus, keresztség, szűzek, özvegyek megáldása, böjtök, olajszentelés stb.

megtalálhatók. A 4. századtól állandósulnak a liturgikus szövegek, az eucharisztikus ima (kánon), többféle ún. libelliben, ezek gyűjteményei a későbbi Sacramentariumok.²⁹

A 7. századtól négyféle *szertartáskönyv* alakul ki a nyugati egyházban: a) *Sacramentarium* (a celebráló pap könyve); b) *Lectionarium* (perikópák): Epistolare + Evangelarium = Plenarium; c) *Antiphonarium* (énekeskönyv); d) *Ordo* (ordinariumok, a rubrikákat tartalmazó művek).³⁰

Később vegyes liturgikus könyvek keletkeztek és a Trentói Zsinat idejére (V. Piusz) állandósultak: *Pontificale* (pápai szertartáskönyv, 1595–96), *Caeremoniale Episcoporum* (püspöki szertartáskönyv, 1600), *Missale Romanum* (misekönyv, 1570), *Rituale* (szertartáskönyv, 1616), *Breviarium* (részei: 1. Psalterium, 2. Homiliarium, 3. Hymnarium, 4. Antiphonale, 5. Orationale, 6. Martyrologium; kb. 1000 után egyesítve: Breviarium, 1568).

400 év után a II. Vatikáni Zsinat minden liturgikus könyvet megújított. Előbb „ad experimentum”, majd végleges, ún. „editio tipica” (*Calendarium Romanum*, *Missale*, *Lectionariumok*, *Ordo Cantus Missae*, *Liturgia Horarum*, *Pontificale Romanum*, *Rituale Romanum* stb.). Ezekből lettek a népnyelvű fordítások kiadványai.³¹

A liturgia *nyelve* az apostoli korban a nép beszélt nyelve (héber, arám, görög, latin), a 4. századtól a Ny-i egyházban a latin (bár sokáig a liturgia tanító elemei görögül maradtak), végül szinte kizárólag a latin vált az egyeduralmódóvá egészen a II. Vatikáni Zsinat idejéig. A keleti egyházban a görög, szír, kopt, etióp, arab és az ószláv is a használt liturgikus nyelvek közé tartoztak. Vajon miért féltette az Egyház a liturgiát a népnyelvtől? – Mert az eretnokségek népnyelven terjedtek; mert a katolicitás reprezentálóját, az egység szimbólumát látták benne; mert egy holt nyelv változatlanága jól kifejezi a hit változatlanágát; mert a liturgia elsősorban nem oktatás (vö. a reformátorok szándéka), hanem ún. áldozati cselekmény. A latin nyelv mégsem volt kizárólagos: Szent Cirill és Metód a szláv népek térítésekor engedélyt kapnak a 9. században a népnyelvű ünnepléshez, ugyanígy VIII. Orbán pápa engedélyezte Perzsiában az arabot napi egy szentmisében.³² Áttörést jelentett a SC 36, bár csak fokozatosan. Nehézségek a népnyelvvel: hevenyészett fordítások, elsikló teológiai tartalmak, múltbeli formák feledése (pl. a gregorián énekkincs).³³

A liturgikus *ének* és a *szent zene* már az őskeresztények között kezdett kialakulni. Utalásokat találunk az evangéliumban, ill. az apostoli levelekben éneklésre, zsolttározásra, himnuszokra (pl. Mt 26,30; Kol 3,16; Ef 5,19). Utalások himnikus formákra, doxológiákra, invocatiókra még Plinius, Tertullianus írásaiban is előfordulnak. „Az ének nem a liturgia ruhája, hanem a teste.”³⁴ A *patrisztikus kor* zoltár-, himnusz-, szóló- és kari váltakozó énekéhez sokan hozzájárultak (Szír Szent Efrém, Bazil, Ambrus, Nagy Szent Gergely pápa 540–604), a 4–5. századtól schola cantorum (énekiskola, kórus) vezette, egyházi rendben, liturgikus öltözékben, a szentélyben elhelyezett kóruson (pl. római Szent Kelemen bazilika). A *gregorián ének* két Gergely nevű pápához fűződik (Nagy Szent és VII. Gergely), ez az egyházi ének (*cantus ecclesiasticus*, *cantus urbis*), amely monasztikus centrumokban terjed,

²⁹ Ezek a nyugati liturgikus könyvek közül az előljáró (celebráns) imáit (Eucharisztia, szentségek kiszolgáltatása, szertartások) tartalmazták. Legismertebbek: Sacram. Leonianum, Gelasianum, Gregorianum, vö. LLL 419–421.

³⁰ Magyarországon a legősibbek pl.: Sacramentarium (Esztergomi Bibliotheca MS II. 518 a 11. század végétől); Pálóczy-antifonárium (15. század eleje), Bakócz-graduale (16. század eleje), Ulászló-graduale, Budai Psalterium (ua).

³¹ Ld. LLL 291–293.

³² „Ad consolationem populorum” (1624-ben): a népek vigasztalására. A Trentói Zsinat csak azt tiltja: „Si quis dixerit lingua tantum vulgari Missam celebrari debere... anathema sit!” (Az, aki azt mondja, hogy a szentmisét közönséges nyelven kell bemutatni, ki van közösítve: XXII. Sess. De sacr. Missae, can. IX).

³³ Ld. LLL 297–299.

³⁴ Ének: LLL 104.

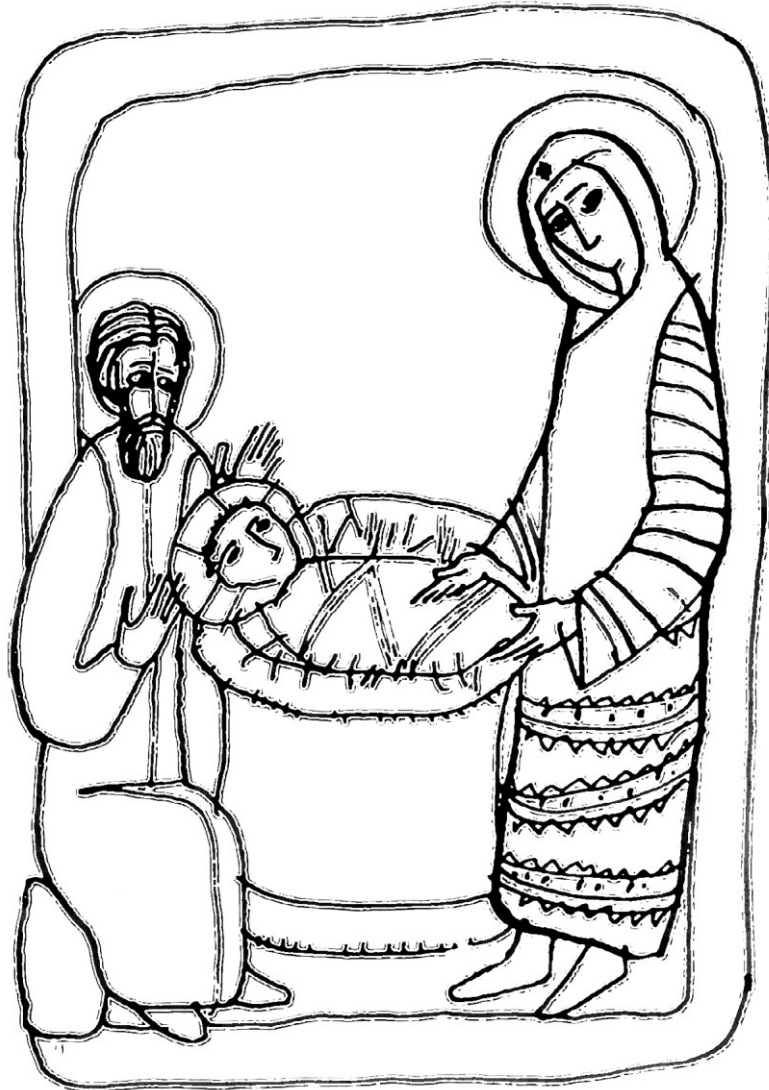
népivé is válik, pl. amikor processziókon, konfraternitásokban használják. A miseénekek ordináriumokra (állandó részek) és propriumokra (változó részek) oszlanak. A *középkor éneke* a Trentói Zsinatig szabad burjánzással terjed, majd egységes, revideált énekeskönyvek útján. Terjed a több szólamú ének, majd a hangszeres zene. Az orgona kb. az 5. századtól van jelen a templomokban, de még nem általános. *Az újkorban* a zenekari művek kiszorítják a népéneket (Bach, Mozart, Haydn, Beethoven, Liszt miséi). A *II. Vatikáni Zsinat* megerősíti a gregoriánt mint hivatalos éneket, kiiktatja a koncert-zenét, a liturgiához szorosan kapcsolódó, hagyományos éneket részesíti előnyben (SC 112–121). Az új szerzeményeknek fel kell mutatniuk az egyháziasság jegyeit: *castitas, honestas, gravitas* (tisztaság, tisztelet, méltóságjeltség). Az egyházi zene célja: Isten dicsőítése, a hívek áhítatának növelése. Szent X. Piusz fogalmazta meg: legyen szent, művészi és egyetemes. Kerülendő a teatralitás, gépzene nem lehet. Küzdeni kell a visszaélések ellen, örködni az énekkend, a templomi szent zene (*musica sacra*) tevékenysége fölött.³⁵

---

³⁵ Zene: LLL 517. Különbség van vallásos énekek, egyházi zene (akár gitáros is lehet) és liturgikus ének-zene között, amelynek alkalmazkodnia kell a liturgia előírásaihoz (pl. a Glóriát nem helyettesítheti egy örömteli szerzemény). Ld. A szent zene dokumentumai X. Piusz pápa motu propriojától napjainkig (Bibliotheca Lit. 2), Malezi Bp., 2005.

2. Az egyházi év

Az idő meghatározására a görög nyelvben három fogalom is szolgál: *kronosz* (az órával mérhető időegység után, kronológia), a *kairosz* (egy várt idő bekövetkezése) és az *esztaton* (a végidő). Az ókori ember talán fogékonyabb volt arra, hogy megkülönböztessen profán és szent időt. Az év fogalmát a primitív népek a föld, a világ szavaival fejezték ki, mert egy év a káoszból a kozmoszba való átlépést, a teremtés eposzát elevenítette föl bennük. Kapcsolódik hozzá az újjászületés, az újrakezdés. Az év az a ciklusa az időnek, amelyben átéljük korábbi történelmünket és a jelenből átlépünk a jövőbe.³⁶

³⁶ *Nap*: a Föld 24 óra alatt forog körül. *Hónap*: a Hold 29 nap 12h 44'3'' alatt kerüli meg a Földet. *Év*: a Föld 365 nap 5h 48'46'' alatt kerüli meg a Napot. *Napfordulók*: amikor a nappalok hosszabbodni vagy rövidülni kezdenek: június 21 (nyári), december 21 (téli). *Napéjgyenlőség*: amikor a nappal és az éjszaka egyenlő hosszú: március 21 (tavaszi), szeptember 23 (ősz). A *Hét* nem csillagászati, hanem társadalmi egység (7 napos pl. Mezopotámia, Izrael, 8 napos: a régi Rómában, 10 napos Kína, görögök gyakorlatában). A naptárak különbözők: a *szoláris* a Naphoz igazított (pl. egyiptomi, Iulius Caesar reformja utáni), *lunáris* a Holdhoz igazított (iszlám), *luniszoláris* a kettő összehangolásából származó naptár (babiloni, görög, zsidó, régi római, kínai). Ilyen a keresztény naptár is, a Nap járása az állandó, a Holdé a változó (mozgó) ünnepeket szabja meg.

Az idő Isten ajándéka, vallásos fogalom. A profán időben újra meg újra megjelenik az *ünnepe*, ettől szakrálissá, szentté lesz. A szent időben megjelennek az „eredeti” történések, a minták, a visszatérés az ideákhoz, „imitatio dei, imitatio sancti”, élmény, feltöltődés. Az ünnep mindig egy népé, mindig közösségi jellegű. Az ünnep szenteli meg az időt. A keresztény ünnep-szemlélet a *memoriára* (*anamnézis*) épül: élő, eleven visszaemlékezés, megjelenítése annak, ami értünk lett, és ami most is van (vö. „Halálotdat hirdetjük Urunk...”)³⁷

A keresztény szent idő – Isten *oikonomiája* (kegyelmi „háztartása”); Krisztus, mint A és Ω; beteljesedett üdvtörténet, állandó ma. Amikor az Egyház Krisztus misztériumát ünnepli, imádságát egy szó hatja át: „Ma!” – visszhangozva az imádságot, melyet az Úr tanított neki („mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”), és a Szentlélek hívását. Az élő Istennek ez a „mai napja”, amelybe az ember meghívást kap, hogy belépjen, az egész történelmet fölülmúló és vezérlő Jézus húsvétjának „órája” – az új Katekizmus megfogalmazása szerint.³⁸ Az ünneplésnek vannak külső velejárói: ünnepi ruha, dísz, ékesség; fény, ünnepi lakoma, ének, tánc, játék, ajándékozás, imádság, áldásosztás, jókívánság...³⁹

Az egyházi év ciklikus, kör alakú, lejátszódik benne Krisztus megváltásának teljes titka az egyházban (ld. még a szentek is). „Az év körforgásában kibontakoztatja Krisztus egész misztériumát” (SC 102). Ahogyan a Föld forog a Nap körül, úgy az egyház Krisztus körül.⁴⁰ A keresztény szóhasználatban még a hónapok és a hét napjai is tartalmat hordoznak.⁴¹

A keresztény *ünnepek* a „már és még nem” feszültségében élnek, Jézus Krisztus üdvözítő tettei és az ember üdvözülése között. Felidéznek a múltat és elővételezik az eszkatológikus jövőt. Időben első volt *Húsvét* ünneplése, évente egyszer, ugyanakkor minden héten a *vasárnap* megünneplése (az Úr napja), majd a húsvéti ünnepkör, a keresztség, a nagyböjt, a Karácsony, az advent, a mártírok ünnepe, a Mária-ünnepek és a szentek emléknapjai (napjainkban is keletkeznek újak).

Egy ünnep kialakulásának főbb szempontjai: 1) *visszaemlékezés* (anamnézis, pl. időben: Nagypéntek, a vértanúk halálának napja); 2) *jelenválóvá tétel* (feladat, elővételezés, öröm; pl. Húsvét, Karácsony); 3) ősi *pogány ünnepek* keresztény tartalommal való megtöltése: december 25. Sol invictus, február 22: cara cognitio – Péter székfoglalása, április 25: Búzaszentelő: ambarvale, amburbale⁴² a Via Flaminian a Milvius-hídhöz; 4) vagy *történelmi emlékek* keresztény vetülete: augusztus 6: Urunk színeváltozása, III. Callixtus rendelete Hunyadi János nándorfehérvári győzelme után 1457; szeptember 12: Mária neve ünnepe,

Két jelentős naptárreform: *Iulius Caesaré* (Kr. e. 46); valamint *XIII. Gergely pápáé* (1582. okt. 4-ről 15-re virradtak). *Évkezdetek*: január 1: római (a konzulok választásának napja); január 6: örmény újév; márc. 1: Meroving-, Karoling-kori Frank Birodalom, Velence évkezdete; március 15: Róma, a konzuli év kezdete; március 25: Itália, Dalmácia, Ny-Európa; szeptember 1: Bizánc, ortodox újév; szeptember 6-október 5: zsidó újév; szeptember 10: kopt újév; december első vasárnap: káld újév; december 25: Európában a 15. századig. – *Az egyházi év kezdete*: Advent 1. vasárnapja.

³⁷ A héber *zikkaron* elmúlt üdvtörténeti eseményekre való visszaemlékezés rituális szavakkal, cselekedetekkel, amelyekkel aktualizálódik Isten üdvterve, a végleges üdvösség reményében.

³⁸ KEK 1165.

³⁹ Vö. Várnagy: *Liturgia*, 358.

⁴⁰ Vö. Radó Polikárp: *Az egyházi év*, SzIT Bp., 1957.

⁴¹ Január : Boldogasszony hava, február: Böjtelő hava, március: Böjtmás hava, április: Szent György hava, május: Pünkösd hava, június: Szent Iván hava, július: Szent Jakab hava, augusztus: Kisasszony hava, szeptember: Szent Mihály hava, október: Mindenszentek hava, november: Szent András hava, december: Karácsony hava. – Vasárnap: Dies Domini, Hétfő-Péntek: Feria secunda... tertia, quarta, quinta, sexta, Szombat: Sabbatum. – Az újkorban a népi ájtatosság néhány hónapnak sajátos jelleget adott: március – Szent József, május – Szűzanya, június – Jézus Szíve, október – rózsafüzér, november – halottak hónapja (jobbára a bennük lévő főbb ünnepek alapján).

⁴² LLL 24–25.

Sobieszki János győzelme Bécsnél a törökök fölött 1683-ban; október 8: Magyarok Nagyasszonya, XIII. Leó az 1896-i millennium emlékére; augusztus 4: Havas Boldogasszony a római S. Maria Maggiore bazilika felszentelése 366-ban; október 7: Rózsafüzér királynője, az 1571-es lepantói győzelem emléke; Krisztus Király ünnepe: XI. Piusz az 1925-ös szentév lezárásakor. Végül vannak ún. 5) „eszmei”, *teológiai ünnepek* is, mint a Szentháromság, Úrnapja, Jézus Szíve, Krisztus Király, Szent József, a munkás ünnepe stb.

Az egyházi év „az üdvösség éve” (Parsch Pius), amelyet a középkorban „coronának” (koszorú) is neveztek: az ünnepek füzére. Manapság *liturgikus év* a neve. Fontos, hogy a lelkipásztori gondoskodás során „a hívek meríteni tudjanak lelkületéből” (SC 14): ismerjék meg mindazt, amit ünnepelnek, nevelődjenek az ünnepek megtartására, készítsék elő az ünnepeket, hogy méltóan ünnepeljenek.⁴³

A liturgikus napok

A *vasárnapnak* (küriaké, dies dominica) kiemelkedő szerepe van az ünnepek közül. Az Újszövetség és az ősi keresztény dokumentumok szerint Krisztus föltámadását a hét első napján ünnepelték *kultusszal* és *pihenéssel*. Ez volt a *sabbat* (jelentése: megszakítani, pihenni) értelme is a zsidó hét leforgásában (vö. 1Móz 1). Antióchiai Szent Ignác mondja: a keresztények „ne a szombatot tartsák, hanem éljenek az Úr napja szerint”.⁴⁴ A 4. századtól végleg vasárnap lesz a keresztények heti pihenőnapja: „sacramentum paschae” (Szent Ágoston). Az afrikai, karthágói vértanúknak a vasárnap megünneplése miatt kellett meghalniuk.⁴⁵ Három lényeges eleme: *összejövetel* (szünaxis), *Ige-hallgatás*, hálaadás-*eucharisztia* (memoria). Kiemelt helyét biztosítja a liturgia: ez minden más ünneplésre javasolt időpont (keresztség, bérmlálás, szentelések, templombúcsú stb.). Homíliát kell tartani, Gloria, Credo, három olvasmány, csak főünnepeknek engedi át a helyét. Vasárnap nincsen böjt, része már az előesti ünneplés (I. vesperás).⁴⁶

Az ünnepek *rangja* meghatározza a liturgikus ünneplés formáját, szövegeit, kellékeit. Az *általános római naptár* (Calendarium Romanum Generale) a liturgikus esztendő ünnepi rendjét határozza meg (általános – részleges, helyi Direktórium). A mozgó ünnepek a húsvéttól függenek. Az ünnepek rangsora: *sollemnitas* (főünnep: I. vesperás: Te Deum a zsolozsmában, olvasmány és szentlecke az evangélium előtt, Gloria, Credo a misében. Néhány főünnepnek van külön előesti miséje, pl. Nagyboldogasszony), *festum* (ünnep: Te Deum a zsolozsmában, Gloria a misében; Karácsony és Húsvét nyolcada), *memoria obligatoria* (kötelező emléknep: szentekről való megemlékezés egy hétköznapon, Gloria nincsen), *memoria ad libitum* (tetszés szerinti emléknep: nem kötelező, lehet helyette köznapot tartani). Az ünnepek összetalálkozásakor a nagyobb rangú kap helyet, „kiszorítja” a kisebbet (pl. december 8: I. vesperás Szent Ambrus memóriájának II. vesperást). Egyetlen rang nélküli ünnep: november 2. Halottak napja (*festum* jellegű, ha vasárnapra esik, akkor a mise szövegét kell róla venni, Gloria nélkül, Credóval).

⁴³ Kosztolányi Dezső, aki bár katolikus családból származott, nem nagyon gyakorolta a vallását, mégis elragadtatott szavakkal írt a katolikus ünnepek szépségéről: „Ti ünnepeitekkel részekre bontottátok az évet. Szolgálatba állítottátok fel a csúcokat... Ha valami szörnyű hatalom kipusztítaná a világból a virágokat, a színeket, és hamuszürkévé tenné a földet, vagy eltörölné a modern ember játékszerét, a sportot, nem okozna akkora kárt, mintha az Egyházat törölné el” (id. Kovács Sándor: *Isten embere*, SzIT Bp., 1966, 183).

⁴⁴ Levél a Magnésziaiakhoz IX,1, Vanyó László: *Apostoli atyák* (Óker. Írók III), SzIT Bp., 173.

⁴⁵ „non possumus sine domenica...” – vallották.

⁴⁶ II. János Pál: *Dies Domini*, apostoli levél a vasárnap megszenteléséről, SzIT Bp., 1998. Valamint: LLL 499–502. – Vasárnap állunk a *Mindenszentek litániája* alatt (amint egész húsvéti időben), valamint a *Mária-antifónák* alatt.

A *hétköznapok* (feria, köznap) sora eredetileg a Nap és a bolygók nevét viseli: Saturnus (szombat); Nap (Sol, dies Solis, Sonntag, Sunday, vasárnap, a Nap napja); Hold (dies lunae, lunedì, Mon/d/tag, hétfő); Mars (dies Martis, martedì, kedd); Merkúr (mercoledì); Jupiter (giovedì, csütörtök); Venus (venerdì, péntek). A keresztények a vasárnapot tartják a hét első napjának. A szombat a hét utolsó napja (a 10. századtól hagyományosan a Boldogságos Szent Szűz tiszteletének szentelt, zsoltosmája és miséje is van). – Megkülönböztetett hétköznapok: *Hamvazószerda*, a nagyböjt kezdete (3 olvasmánnyal), *Nagyhétfő*, *Nagykedd*, *Nagyszerda*, és *Advent utolsó hete* (december 17-től 24-ig).

Egyes hétköznapok kiemelt jellegűek voltak: az ún. *kántorböjtek* (Feriae Quatuor Temporum – „Quatember” – „Kántor” félrehallásból). Már Nagy Szent Leó pápa idején (5. század) könyörgő napok voltak az év bizonyos részein (nyár elején, ősszel és decemberben, később éppen ő hozta be a tavaszi, márciusi időszakot, amelyet szerdán, pénteken és szombaton tartottak böjtöléssel egybekötve). Ekkor volt régen a kisebb rendek feladása (tonzúra, osziáriusok, lektorok, akolitusok, exorcisták) valamint a papszentelés napja.⁴⁷ Történetileg a pogány aratási, szüreti és vetési ünnepek keresztény változata.

Hasonlóak voltak az ún. *keresztjáró napok* (Feriae Rogationum), különféle csapások elleni könyörgések, litániákkal, körmenetekkel együtt (pl. április 25: Szent Márk napi búzaszentelő körmenet a Mindenszentek litániájával). Rómában III. Leó pápa vezette be (a 8. században).

A II. Vatikáni Zsinat átrendezte a könyörgő napok sorát, helyükbe a kor igényei szerint könyörgő-, vagy inkább *világnapok* léptek. Január 1: A béke világnapja, február 2: A megszentelt élet világnapja, február 11: A betegek világnapja, Nagyböjt előtti utolsó vasárnap: Az éhezők világnapja. Április utolsó vasárnapja: Könyörgés a jó termésért (búzaszentelő). Húsvét 4. vasárnapja: Az egyházi hivatások világnapja. Húsvét 7. (vagy 6.) vasárnapja: Tömegtájékoztatási világnap.

Augusztus utolsó vasárnapja: Termény betakarításért való hálaadás. Szeptember utolsó vasárnapja: Szentírásvasárnap. Október utolsó vasárnapja: Missziós vasárnap. Ilyen jellegű nap még a Pávaválasztás évfordulója (de kialakulóban vannak újak is, pl. Jézus Szíve ünnepén: A papok megszentelődéséért tartott imanap, vagy egy évközi vasárnapon a leprások világnapja). A keresztények egységéért végzett imahét is ide tartozik (január 25. előtti hét, 1966 óta).

A *stációk* és a *vigíliák* a római katonaság szóhasználatából kerültek a liturgiába (nappali, ill. éjjeli őrállás). A stációs istentisztelet hagyománya még az üldözés idejére megy vissza, a keresztények közti közösség jele volt. A vigília Krisztus éjszakai imádságaira (a Getszemáni kertben) emlékeztet: szombat éjjel az Úr napjára készülve, vértanúk ünnepein a sírjuknál, egyes stációs napokon. A későbbi időkben lecsökkent: Húsvét, Pünkösöd vigíliája ismert, valamint egyes főünnepek előesti miséi (június 24: Keresztelő Szent János, június 29: Szent Péter és Pál apostolok, augusztus 15: Nagyboldogasszony), a vasárnapok előesti miséi, és a halott-virrasztás. A vigíliáknak már nincsen böjti jellege. – A vasárnap előesti mise egyrészt arra a zsidó időszámítás gyakorlatára megy vissza, amely szerint a nap már előző este kezdődik (így például a szombat már péntek este) és a Teremtés könyve is ezt a formulát használja a nap meghatározásánál (például: „Azután este lett és reggel: az első nap.” 1Móz 1,5b), így a vasárnapnak és a főünnepeknek már előző este van I. vesperásuk. Másrészt korunk igényére adott engedélyt az Egyház azoknak, akik valamilyen okból vasárnap nem juthatnának el szentmisére, hogy „akár az előző nap estéjén” teljesítsék (CIC 1248. k. 1 §). Ettől azonban nem csorbulhat a vasárnap szentsége.

⁴⁷ Vö. Szunyogh Xavér Ferenc: *Magyar-latin Misszale*, SzIT Bp., 1944, 243, 245, 246, 247, 676.

Az egyházi évet az ünneplés időrendi sorrendjében tárgyaljuk, nem pedig teológiai fontossága szerint (így nem a húsvéti ünnepkörrel kezdjük).

Advent

Advent *elnevezése* (adventus, parúzia) kettős értelmű: az Úr első eljövételét előkészítő időre való emlékezés, ill. az Úr második eljövételét előkészítő idő. E kettősség meg is jelenik ennek a liturgikus időszaknak a mondanivalójában. (A liturgikus újesztendő kezdete advent első vasárnapja: régen Jézus jeruzsálemi bevonulásának története volt az evangéliuma, 1570. az V. Piusz Missaléja előtt, vö. Csopak hajdani templombúcsúja).⁴⁸ Advent történetileg a Karácsony ünnepének kialakulása után jött létre, nem egységes módon. Akár Szent Márton naptól (november 11), hetente három napi böjtöléssel, akár a görög egyházban hat héten át való készüléssel, vagy Hispániában három héttel. A gallikán hagyomány szerint a keresztelezésre való előkészület ideje ez (vö. Keresztelő János is keresztelt). Az 5. századtól általánosan elterjedt és négy hétre rögzült (Nagy Szent Gergely pápa nyomán a pápai liturgiából).

Teológiai magyarázatai is születtek, pl. Bod Péter (17. század eleje): Krisztusnak négy adventusa van, megjelent *testben*, beszélt a *szívbe*, elmégyen az emberhez *halála* óráján, és eljő az utolsó *ítéleten*... Szent Bernát szerint: adventus Domini *ad* homines, *in* homines et *contra* homines (az Úr eljön az emberekhez, az emberekben és az emberekkel szemben).

Liturgiája: a négy adventi vasárnap evangéliuma fokozatosan vezet Karácsony titka felé (I: virrasztás az Emberfia második eljövételére várva, II: Keresztelő János prédikációja, III: Keresztelő János működése, keresztelezése, IV: az angyali üdvözlés, Mária látogatása Erzsébetnél). A hétköznapokban két szakasza van: december 16-ig (eszkatológikus várakozás ideje), ill. 17–24-ig (az utolsó hét a konkrét születést megelőző eseményekkel). Az olvasmányokban gyakran szerepel Izajás és az ószövetségi messiási jövendölések, valamint megjelennek az utolsó héten az ún. „*Ó-antifónák*” (a 7. századtól az Alleluja-versekben, ill. a Magn antif-ban). Sajátossága: bűnbánati jelleg, dísztelen oltár, hallgat az orgona, elmarad a Gloria, violaszínű a miseruha. – Öröm az adventben: a 3. vasárnap: *Gaudete-vasárnap* (rózsaszín). Az ún. *Rorate-misék* (hajnali, vagy aranyos misék) Mária adventi votív-miséje.⁴⁹ – Az Adventet bőséges *népszokások* kísérik: adventi koszorú (gyertyagyújtás),⁵⁰ a „szállást keres a Szentcsalád”; a betlehemezés, a pásztorjáték;⁵¹ a búzaültetés, a Luca-napi ágak (aranyeső, gyümölcsvesztő) kivirágztatása.⁵² Advent kiemelkedő ünnepei: december 6. Szent Miklós püspök, december 8: Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása (1854-től, amikor IX. Piusz pápa dogmaként kihirdette, főünnep; Magyarországon már a 11., de legkésőbb a 15. század óta).

⁴⁸ Ld. Bálint Sándor: *Karácsony, Húsvét, Pünkösd*, SzIT Bp., 1973, 15.

⁴⁹ Különsen is Ausztria, Horváto., Cseho., Lengyelo., és Magyarország területén. Padányi Bíró Márton (1693-1762 veszprémi püspök, ellenreformátor, író): „Most ezekben a szent napokban, egyéb időknek szokásán kívül, még napfelkelte előtt, hajnalban a Názáreti Mária Szűznek angyali üdvözléséről, avagy az Isten Fiának megtestesülendőségéről szentmisét hallgatunk, melyet is mi magyarok az eő nagy tiszteletéért és méltóságáért *aranyos misének* nevezünk” (Evangéliumi kenyérmorzsák, 3).

⁵⁰ „Harmatozzatok...” – gyertyagyújtás az adventi vasárnapokat megelőző estén, ld. Éneklő Egyház 14. számú ének. – Ennek a keresztény gyakorlatnak nincs köze a zsidóság ezidőtájt köztereken is tartott ún. hanuka, pontosabban *chanuka* ünnepéhez. Az a meggyalázott templom újraszentelésének emlékezete (Kr. e. 165. IMakk): nyolcágú gyertyatartón naponta újabb gyertyát gyújtanak meg.

⁵¹ Az első (élő) betlehemet (jászolt) Assisi Szent Ferenc állította fel Greccióban 1223-ban.

⁵² Lúcia, vagy Luca neve a latin *lux*, világosság szóból ered (ünn. december 13). – LLL 4–5.

Karácsony

Karácsony: „In nativitate Domini”, „Natale Domini” (a vértanúk égi születésnapja is ugyanez a szó). Karácsony szláv szóból ered (korčun, átlépő), utalás a téli napfordulóra.⁵³ Ünnepe csak a 4. század óta alakult ki (előbb minden ünneplés Húsvét titkában kulminált). Története a 4. századi krisztológiai viták idejére nyúlik vissza. Az arianizmus tagadta Krisztus istenségét, mire a Níceai Zsinat 325-ben megfogalmazta: „született, de nem teremtmény, az Atyával egylényegű” (ezért az ünnep evangéliuma a Jn-prológos). Keleten: Epifánia – január 6-án, a téli napforduló ideje, Egyiptomban, Arábiában ez a nap volt a pogány időisteniség újjászületésének napja (a Nílusból merített vízzel ünnepelték). A gnosztikusok szerint az istenség csak a keresztségekor szállt Jézusra, ezért Istenné válása, nem pedig születésnapja, a Vízkereszt ünnepe számít. Nyugaton: Nícea után, a *Sol invictus* (legyőzhetetlen napisten születésének ünnepe), december 25. lett a napja (a szíriai mitológiából hozta Rómába Heliogabalus szír származású császár 218-ban). Így a téli napforduló és a pogány ünnep kereszténnyé tétele rögzítette erre a napra. Mondhatjuk: az egész keresztény világ december 25-én ünnepli Karácsonyt, ám azoknál a keletieknél, akik nem tértek át a Gergely-naptár használatára, ez két héttel későbbre esik.⁵⁴

Liturgiája ősi betlehemi hagyományon alapul: a szentföldi keresztények a Karácsony előtti éjszakát térden állva, imádságban és böjtben töltötték, majd éjfélkor a jeruzsálemi püspök szentmisét mutatott be az Úr jászola fölé épült bazilikában (Nagy Konstantin). A születés barlangjánál olvasta fel Lukács evangéliumából Jézus születésének történetét, mire a néptömeg ujjongásban tört ki. Hajnalban fáklyás menetben érkeztek a jeruzsálemi Anasztázia templomba,⁵⁵ itt tartották a hajnali misét, majd déltájban a város főtemplomában (Martyrium) arcraborulva hallgatták a János evangélium prologusát. Ezeknek római megfelelői a Santa Maria Maggiore, a Szent Anasztázia templom, ill. a Szent Péter bazilika.⁵⁶ A karácsonyi három mise mondásának római gyakorlata Nagy Szent Gergely pápára megy vissza: éjfél, hajnali (pásztorok miséje), ünnepi.⁵⁷ – Előírások: lehetőség van előesti mise tartására (szenteste), már karácsonyi ünnepélyességgel, ezt kell végezni filiákban, szociális otthonokban (december 24. délutánján, estéjén). I. vesperása van. A Credóban a „*megtestesült a Szentlélek erejéből Szűz Máriától és emberré lett*” szavakra térde hajtunk (ha énekeljük, letérdelünk). Három karácsonyi prefáció közül választhatunk, az I. (római) misekanonba betét illesztendő. Mindhárom misében más-más három olvasmány szerepel. Liturgikus színe: fehér, arany.⁵⁸ A karácsonyi szentmiséket nagy ünnepélyességgel végezzük (pl. tömjénezés, mise végén pápai és magyar himnusz, jókívánások).

Karácsonyi szokások: megelőző nagytakarítás, lélekben is (szentgyónás), „karácsonyi offera” a nagymisében, karácsonyfa-állítás (német, protestáns hagyomány a 17. századtól, életfa, fény, örökzöld élet szimbóluma); jászol-állítás,⁵⁹ betlehem; ajándékozás. – Karácsony

⁵³ A népnyelv megkülönbözteti a *nagykarácsonyt* (december 25) a *kiskarácsonytól* (január 1).

⁵⁴ A „9 hónap magyarázata”: a Megváltó márc. 25-én fogantatott, e napon halt meg, e napon is született... Szent Hippolitosz (3. század) szerint e napon volt a világ teremtése is, amely egybeesik a tavaszi napéjegyenlőséggel (ld. Szent Ágoston és más egyházatyák hagyományos véleménye).

⁵⁵ Még Karácsony ünneplése előtt dec. 25-én volt Szent Anasztázia római vértanú szűz (+280) ünnepe a kalendáriumban. Nem akarták, hogy emlékezete elhalványuljon.

⁵⁶ Vö. Radó P. idézi Eteria zarándoknő útinapló beszámolóját 394 körül: *Az egyházi év*, 40.

⁵⁷ A pápa *Urbi et orbi* áldása csak jóval később, a 11. századtól, a búcsúadások korától kötődött hozzá (rádió és televízió keresztül 1934-től).

⁵⁸ Vö. LLL 213–216.

⁵⁹ Már görög himnikus szövegek szerint köszöntötték Jézust kisgyermekként. Szent Ferenc után a középkori latin és magyar irodalom, valamint énekkultúra kedvelt témája (a didergő Kisded tánca; a prágai kis Jézus, a

„díszletei” (fenyőfák, jászol) ne maradjanak az évközi idő beállta után a szentélyben, ill. a templomban (sok helyen szokás anyagi, vagy kényelmi okokból február 2-ig tartani)!

Ünnepek: Karácsony nyolcada (csak Húsvétnak és Karácsonynak van), benne december 26: Szent István első vértanú (diakónusok ünnepe). 27: Szent János apostol, evangélista (papok ünnepe, borszentelés a 11. századtól).⁶⁰ 28: Aprószentek (klerikusok, gyermekek, abortált magzatok emlékezete).⁶¹ Szentcsalád vasárnap (XIII. Leó pápa, 1898) jó alkalom a jubiláló házaspárok köszöntésére. December 31: Szilveszter (év végi hálaadás). Január 1: Szűz Mária Istenanyaságának ünnepe (ekkor voltak a pogány Róma, Jánusz kettős arcú istenség bacchanáliái – Kiskarácsony, a nyolcad zárónapja Jézus neve, körülmetélése),⁶² 1968 óta pedig a Béke világnapja is. *Vízkereszt ünnepe* (január 6.): az Úr megjelenése, kinyilvánulása a nemzetek előtt (επιφάνεια). Háromkirályok is a neve. Szokás ekkor a vízszentelés (Asperges), és a házszentelés 20+C+M+B+20. Jézus keresztségének vasárnapja zárja le a karácsonyi időt.⁶³ A kánai menyegző evangéliumát az Évközi 2. vasárnap C-évben olvassuk (ill. január 7-én hétköznap). *Farsang ideje:* festa asinorum (szamarak ünnepe, bizonyos bibliai eredetű játékok kapcsán), carnevale (hús-elhagyás), Fasching, farsang – nem kifejezetten liturgikus ünnep, bár a bibliai, karácsonyi pásztorjátékokból fejlődött ki. *Február 2: Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe*, Urunk bemutatása a templomban (40. nap Karácsonyt követően, Úr-ünnep és nem Mária-ünnep, noha régen Mária tisztulása nevet viselte). Noha már az évközi időre esik, mégis lényegében a karácsonyi ünnepekörhöz tartozik. Egyik legrégebbi Jeruzsálemben keletkezett ünnep (4. század); a keletiek a találkozás ünnepét látják benne, a nyugatiak a fény ünnepét. Rómában egy régi pogány szokás (ambarvale, amburbale – ld. 37. jegyzet) „megkeresztelt” változata a gyertyaszentelés és a körmenet (7. század). A *gyertyaszentelést* a pap a templomon kívül vagy egy mellékoltárnál (kápolnában) végzi, ahonnan a gyertyás körmenet a főoltárhoz vonul; ott Glóriával folytatódik a(z ünnepi) szentmise. A megáldott gyertyát a hívek hazaviszik (vö. keresztelési, elsőáldozási, halottas ágynál használt és halottak-napi gyertya). II. János Pál pápa óta a megszentelt élet (a szerzetesek) világnapja is ez a nap.

Ide kívánczik még *Gyümölcsoltó Boldogasszony*, Krisztus (Urunk) születésének hírüladása (In Annuntiatione Domini) Karácsony előtt kilenc hónappal, március 25-én tartott főünnep.⁶⁴ Ez sem kifejezetten Mária-ünnep, hiszen tartalma Jézus megtestesülése (incarnatio) és így egyben az angyali üzenet, Krisztus születésének hírüladása (annuntiatio). Keleten már a 6., nyugaton a 7. századtól ismert. Ha nagybőjti időbe esik, akkor is fehér

---

római Ara coeli 16. századi getszemáni fából faragott, Jordánban megmerített szobra; Gárdonyi Géza: „Mária karján égi a Lény, isteni Kisdéd Szűznek ölen”, Krisztus köntöse folklór stb.).

⁶⁰ A középkorban esketéskor „*bibe amorem Sancti Joannis*” szavakkal (igyál Szent János szeretetéből) nyújtották az apostol izzó krisztusi szeretetének kelyhét az új házasoknak (vö. ma a nászmisében két szín alatti áldozásuk). – A régi liturgia *Utolsó evangéliuma* Jn prológusát olvastatta, a néphit ráolvasó erőt tulajdonított e szakasznak, már Szent Ágoston megerősíti, hogy nehézségekben kérték újra felolvasását, ld. Bálint S.: *Ünnepi kalendárium I*, SzIT Bp., 1977, 92, 101.

⁶¹ Szent Bernát szerint István *voluntate et opere* (akarattal és cselekedetével), János *voluntate non opere* akarattal, de nem cselekedetével), az Aprószentek *non voluntate sed opere* (nem akarattal, de cselekedettel) követik Jézust (Sermo in Nativ., PL 183,129). Ezek a „Krisztus követői” (Comites). – December 29: régen Dávid napja volt, akárcsak december 24: Ádám-Éva napja, a nyugati keresztény liturgia azonban csak újszövetségi személyeket ünnepel. December 29-én van *Becket Szent Tamás* Canterburyi vértanú érsekének emlékezete (különösen is Esztergomban).

⁶² A Theotokos – Dei Genetrix ősidők óta Mária megtisztelő címe. A latin egyházba XI. Piusz pápa vezette be az ünnepét 1931-ben, az Efezusi Zsinat 1500. évfordulója alkalmából. A II. Vat. után került január 1-re az ünnepe. Amennyiben előesti miséjét végezzük, kötődhet hozzá az évvégi hálaadás gondolata.

⁶³ Régi vízkeresztli szokás az ünnepi misében az evangélium után kihirdetni a változó ünnepek rendjét (ld. Éneklő Egyház, 1025).

⁶⁴ LLL 265.

színben, Gloriával, Credóval (a megtestesülés szavaira térdet hajtunk, mint Karácsonykor), három olvasmánnyal gazdag. Amennyiben a Nagyhétre vagy Húsvét nyolcadába esne, akkor az azt követő első szabad napon (hétfő) tartjuk.

Nagyböjt

A *Tempus Quadragesimae* (a 40 napos készület ideje) régi hagyományra tekint vissza.⁶⁵ Az ősegyházban már a 2. századtól kezdve hetente két nap böjtöltek (szerda, péntek), a 4. századtól általános a Húsvét előtti 40 napos előkészület, a *nagyböjt* (a keleti gyakorlat nyolc héten át, kivéve a szombat-vasárnap).⁶⁶ Hamvazószerdától nagycsütörtök estéig tart, azután következik a *Triduum Paschale* (Szent Háromnap).⁶⁷ Az egész nagyböjti időben nincsen *Alleluja*, nem díszítjük az oltárokat, a két főünneptől eltekintve (március 19. és 25.) nincsen Gloria és Te Deum. A liturgia színe a viola (lila). Alkalmi és votív miséket, valamint megemlékező gyászmiséket egész Nagyböjtben nem végzünk. Sok helyen megtartják, vagy újraélesztik a *stációs istentiszteletek* régi gyakorlatát.⁶⁸

Nagyböjt kezdete: *Hamvazószerda*, a hamu megáldása a homília után (az előző év Virágvasárnapján megszentelt barkák elégetésével nyert hamuval) és a hamvazás a 9–10. századtól szokásos bűnbánati cselekmény. Eleinte csak a nyilvános vezeklők fejére szórták, később mindenkinek. A hamu megáldása az első, vagy főmisében az igeliturgiát követően történik, így elmarad a mise kezdeti bűnbánati aktusa. Kétféle kísérő mondattal hamvaz a pap: „Emlékezzél, ember, hogy por vagy és porrá leszel!” vagy: „Tartsatok bűnbánatot, és higgyetek az Evangéliumban!” (a hívők fejére hintve vagy a homlokára). A rá következő misékben a hamvazást a megáldott hamuval mise végén végzik (nagyböjt 1. vasárnapján is). Hamvazószerda szigorú böjti nap.⁶⁹

Nagyböjt alapvető témái: a *keresztség*,⁷⁰ a *bűnbánat* és a *szenvedés*. – Közkedvelt paraliturgikus forma a *keresztúti ájtatosság* (a Via crucis, a 14. század óta).⁷¹

Nagyböjt 1. vasárnapja evangéliuma minden évben a megkísértés története. A 2. vasárnap: Jézus színeváltozása. Nagyböjt 3–4–5. vasárnapja emlékeztet az ősi keresztelés előtti skrutiniumokra („vizsgákra”: „A”-évben: a szamariai asszony, a víz szimbóluma; a vakon született meg-gyógyítása, a fény szimbóluma és Lázár feltámasztása, az élet szimbóluma). Nagyböjt 4. vasárnapja az öröm kifejezése (Laetare), ekkor díszíthetők az oltárok, szólhat az orgona, a viola színt felválthatja a rózsaszín. Nagyböjt 5. vasárnapja

⁶⁵ A liturgikus reform előtt a „böjtelőt” vagy „előböjti időt” három vasárnap jelentette: Hetvened, Hatvanad és Ötvened vasárnap (70, 60 és 50 nappal Húsvét előtt). A 6. századtól a népvándorlás idején pestisjárványok és természeti csapások idején bevezetett „meghosszabbított”, quasi böjti időt a zsinat megszüntette. – Húshagyó, csonthagyó, vagy madzaghagyó kedd a népnyelvben a Hamvazószerdát megelőző utolsó nap neve.

⁶⁶ A keleti számítás: $8 \times 7 = 56 - 16 = 40$. – A vízözön 40 napig tartott, akárcsak a mannahullás, a választott nép 40 éven át volt a pusztában, Mózes 40 napig a Sínai hegyen, a kémek az Ígéret földjén, Illés 40 napon át vándorolt a Hóreb-ig, Jónás 40 napos böjtöt hirdetett Ninivében, Jézus 40 napig böjtölt. – Nagyböjt liturgikusabb neve: *Szent Negyvennap* (Szunyogh Xavér Ferenc OSB kezdeményezésére, ld. LLL 456) nem ment át a közhasználatba. – Böjti néphagyományok: ld. Bálint S.: *Karácsony...*, 184–185. Ld. még LLL 343–344. – Nagyböjtben nem tartunk lakodalmat vagy hangos mulatozást.

⁶⁷ A II. Vat. előtt: 1. rész: Hamvazószerdától nagyböjt. 5. vasárnapjáig; 2. rész: Szenvedés ideje (Nagyböjt 5. vasárnapjától Virágvasárnapig); 3. rész: Nagyhét.

⁶⁸ LLL 428. A pápa minden nagyböjtöt ünnepélyes *stációval* kezd a római S. Sabinában.

⁶⁹ Még ilyen a nagypéntek: 18–60 év közöttiek napi max. háromszori étkezéssel, egyszeri jóllakással, a 14. életév betöltése után hústilalommal. Nagyböjt péntekéin csak a hústól való megtartóztatás kötelező.

⁷⁰ Az iniciációs szentségek felvételére előkészítő intenzív idő, a *Katekumenátus* közelebbi előkészítő ideje, benne a *traditio symboli*. A már megkeresztelteteket pedig saját keresztségükre való visszaemlékezésre szólítja. Ld. LLL 218–220.

⁷¹ LLL 240. Ld. még: Olajfák-hegyi ájtatosság, LLL 360.

korábban a Szenvedés vasárnapja volt, „Fekete vasárnap”, amikor letakarták a képeket és a keresztek (ld. böjti lepel vagy „éhségkendő”).⁷² Ettől a vasárnaptól kezdve mondjuk a Prefáció Urunk szenvedéséről I-t.

A *Nagyhét* (szent hét, Karwoche, gyászhét) *Virágvasárnap*pal kezdődik (Dominica in Palmis de Passione Domini): a győzelem, a diadal és a szenvedés, a halál drámai megjelenítése, mint a nagyhét nyitánya. E nap liturgikus színe a vörös (piros). A főmisében pálma (barka) szentelést (pascha floridum) és körmenetet tartunk,⁷³ de minden szentmisében legalább ünnepélyes bevonulással emlékezünk Jézus jeruzsálemi bevonulására. Az evangélium Jézus szenvedéstörténete (passió) énekelve, szerepekre bontva, énekkarral, vagy ünnepélyesen recitálva (hosszabb, vagy rövidebb változatban) fontos része a nagyheti igehirdetésnek. Jézus szerepét lehetőleg a miséző pap énekelje. – *Nagyhétfő, Nagykedd, Nagyszerda* kiemelt hétköznapok (Prefáció Urunk szenvedéséről, II).

Nagycsütörtök: délelőtt a székesegyházakban krizmaszentelési misét tartanak a püspökök, ekkor végzik az olajok (katekumenek: O, betegek: I, krizma: C) megáldását és ekkor újítják meg a papi ígéretek (Húsvétkor megújulnak a szentségek). Az egyházmegye papsága koncelebrál, e mise színe: fehér, Gloria, három olvasmány.⁷⁴ Régen ekkor volt a dies absolutiois (a megtérők visszafogadásának az ünnepe),⁷⁵ a középkortól Zöldcsütörtök (dies viridium) volt a neve.

Sacrum Triduum Paschale (A Húsvéti Szent Háromnap)

A nagycsütörtök estétől Húsvétvasárnapig terjedő időszak az egész liturgikus év tetőpontja. Nagy méltósággal és ünnepélyességgel végezzük. A zsidók húsvétja (pészach, átmenet, kivonulás, ebből lett a gör. pászka és a latin nyelvek húsvét-szava): a tavasz-hónap, Niszán 14-én van. A keresztény Húsvét ünneplését az I. Nikaiai Zsinat (325) a tavaszi napéjegyenlőséget követő holdtölte utáni vasárnapra rögzítette (március 22. és április 25. között), tehát mozgó ünnep.⁷⁶

Előírások az ünnepléshez: a szertartásokat lehet végezni minden templomban és kápolnában, a húsvéti vigília végezhető ott is, ahol előtte két nap nem voltak szertartások.

⁷² LLL 96: a középkori eredetű *Hungertuch*, az oltár és a hívek hajója között, az ikonosztázionhoz hasonló, a bűnbánókat kirekesztő függöny, amely összefüggésben van a keresztek (crux gemmata) és képek letakarásával.

⁷³ A régi liturgia igen bonyolult formában: Eteria „Útinaplója” szerint ősi, 4. századi jeruzsálemi szokás volt az esemény lejátszása. Jámbor Lajos (9. század) óta, aki állítólag egy fogház előtt vonult ilyen körmenettel, és bezörgetett a raboknak, ennek maradványaként a szubdiakónus a körmeneti kereszt rúdjaival bezörgetett a zart templomajtón, amely megnyílt. Utalás ez az összülők bűne miatt bezárult mennyország kapujára is, amelyet Krisztus keresztje nyitott meg számunkra. Ld. Ivancsó István: *Eteria útinaplója*, Szent Atanáz Gk. Hittud. Főisk., Nyíregyháza 1996, 100. – II. János Pál pápa szándéka szerint Virágvasárnap az *Ifjúsági Világnap*, amelyet egyházmegyei szinten ünnepelnek (vö. *Pueri hebraeorum portantes ramos...* antifóna: gyermekek terítették ruháikat a samárháton érkező Messiás elé).

⁷⁴ Az előző évről maradt olajos vattákat a sacariumban elégetik, az olajos edényeket jól kimossák, mielőtt az új, megszentelt, friss olajat beletöltik. Ld. LLL 345.

⁷⁵ A megtérők fölött a Miserere zsolnárt énekeltek, imádkoztak értük, a püspök kiment eléjük a székesegyház bejáratához, majd kézzel feloldozta őket és visszavette, visszavezette őket a püspöki katedrához, vö. Bálint S.: im. 207.

⁷⁶ Ld. az ezzel kapcsolatos vitákat és fejlődést: LLL 173–175. 177. – A zsidó húsvét ünneplésében kétségtelenül elsődleges az Egyiptomból való szabadulás története, ám összeolvadt a nomád pásztorok tavaszi ünneplésformájával (téli legelőről a nyári legelőre vonulás). Társult hozzá még a valószínűleg az Ígéret földjének elfoglalása után kialakult kánaánita aratási ünnep hálaáldozata, a *mazzot* (a kovásztalan kenyerek ünnepe, ld. macesz). Jézus korában mindez a délután 3 óra körül a templomban leölt áldozati állatok bemutatása után, a *széder-este* (előírásos rend) előesti vacsorában nyert kifejezést. Ez családi ünneplés volt.

Kötelező ott, ahol keresztelőkút van. A vigília-mise egymagában, szertartások nélkül nem végezhető. Magánmise, gyászmise, még temetési mise sem végezhető e három napon.⁷⁷

A szertartásoktól függetlenül végzett hivatalos imaórák, az Olvasmányos imaóra és a Laudes az ún. lamentációkkal (Jeremiás próféta siralmi) ún. „sötét zsolozsma” (Officium tenebrarum) néven ismertek. Manapság nagycsütörtök és nagypéntek reggeli óráiban végezhető (összevonva).⁷⁸

A *Nagycsütörtök esti szentmise*, az utolsó vacsora emlékezete. Minden pap és szolgálattévő a maga rendje, rangja szerint vegyen részt (a papság koncelebrál, a klerikusok segédkeznek). Liturgikus színe a fehér, díszíthető az oltár. Két napra elegendő ostyát kell konszekrálni. A Gloria éneklésekor megkondulnak a harangok (majd elhallgatnak az orgonával együtt egészen a húsvéti vigíliáig; csengő helyett kereplőt használunk).⁷⁹ A három olvasmány Húsvét lényegébe vezet (liturgia, diakónia, martyria). Homília után lehet végezni a *lábmosás szertartását*, amely a mozarab liturgiából ered (6. század), Mandatum-nak is nevezik („Új parancsot adok nektek, szeressétek egymást!”) Hazánkban szokás volt a szegények lábát megmosni és megvendégelni, megajándékozni őket. – Tanácsos felajánlási körmenetet tartani. Az I. (római) kánonban külön betét van e napon. Ajánlott e napon két szín alatt áldoztatni. Áldozás után a pixis (cibórium) az oltár közepén marad, majd az áldozás utáni könyörgést követően, áldásadás nélkül körmenetben viszik át az Eucharisziát őrzési helyére („szentsír-oltár”). Ezt követően csöndben zajlik az *oltárfosztás* szertartása.⁸⁰ Szép szokás az éjfélig tartó virrasztás (csak zárt tabernákulum előtt), Jézus búcsúbeszédét és főpapi imáját átélmélkedve.

Nagypéntek ősi hagyománya, hogy e napon nem újítták meg az Eucharisziát, a magyar „csonkamise” elnevezés utal erre.⁸¹ Neve: *Feria VI in Pasasceve*, az előkészület pénteke (a szombati nyugalomra, a föltámadás dicsőségére). A legszigorúbb vezeklési napon (szigorú böjt, mint hamvazószerdán), Krisztus halála emlékezetére az ősi liturgia elemei szerint zajlik: az ún. hittanulók miséje, a keresztódolat (áldozat helyett), és a szentáldozás. A liturgia színe a piros (Krisztus a mártírok királya). Kezdeté is különös: néma bevonulás, leborulás (prostratio). I. rész: igeliturgia (két olvasmánnyal és a Jn-passióval), ősi egyetemes könyörgések.⁸² II. rész: keresztteleplezés és hódolat a kereszt előtt (improperiák, triszhágion).⁸³ III. rész: szentáldozás (a előző nap átváltoztatott ostyákkal). Ekkor leterítik az

⁷⁷ Egyháztörténelmi kivételnek számított 2009-ben pápai engedéllyel az Abruzzókbeli földrengés után L’Aquila város több mint száz áldozatának temetési miséje Nagypénteken.

⁷⁸ Régi érdekesség a *triangulare candelabrum*, a nagyméretű, háromszög alakú gyertyatartó 15 gyertyával (Matutinum 9, Laudes 5 és a Benedictus eléneklésekor egy-egy gyertyát eloltottak és csak a középső szál maradt égve annak jelzésére, hogy Jézust apostolai egyedül hagyták). A végén zajt csaptak a könyvekkel vagy a kereplővel, ez jelenthette a Krisztus halálakor bekövetkezett földrengést, vagy egyszerűen a karima végét (vö. Mihályfi Á.: *A nyilvános istentisztelet*, 141–142).

⁷⁹ A harangok Rómába mennek, Kopeczky Mihály kézmárdi diák anekdotája 1674. Nagyszombatján, ld. Bálint S., im. 208.

⁸⁰ Régen mondták oltárrablásnak is. Középkori eredetű, Jézus ruháitól való megfosztását szimbolizálja, átvezet nagypéntek komor hangulatába. Az *oltármosás* szokása a 7. századra megy vissza, a lábmosás továbbvitele. Manapság kiviszik a keresztet, gyertyatartókat, leveszik a terítőt az oltárról és kioltják a fényeket (az örökmécsest is), ld. Bálint S., im. 207–220. Ld. még LLL 345.

⁸¹ *Missa praesantificatorum*, előszenteltek miséje (ld. a keleti hagyományban). – Maga a liturgia a 4. századi jeruzsálemi hagyományból való, a szent kereszt ereklyék előtti hódolat nyomán Rómában a nap stációja a Santa Croce di Gerusalemme lett.

⁸² Nagy Szent Leó pápáig (5. század) megy vissza a mai gyakorlatban is meglévő, de korábban hosszabb, bővebb forma: *Flectamus genua! Levate!* (Boruljatok térdre! Álljatok fel!)

⁸³ Eredete a 320. szeptember 14-én a Kálvárián megtalált kereszt tisztelete, csókolása. Erről Eteria zarándoknő leírása szól (Útinapló 37). A kereszt teleplezése háromszoros, mivel a zsidók háromszor csúfolták meg az Urat: a helytartó udvarán, a praetoriumban és a keresztfán. A lila vélum levétele igazi „revelatio”, hogy feltekintsünk üdvösségünk szerzőjére. *Improperiák*, azaz panaszénekek, a zsidó-keresztény önvád, lelkiismeretfurdalás

oltárt és két gyertyát helyeznek el rajta. A nagypénteki szertartások egy zárókönyörgéssel érnek véget, miután elviszik az Eucharisziát. Ekkor szokták a *szentsírt* megnyitni.⁸⁴

Nagyszombat a gyász, a sötétség, a csönd napja. Az oltár pusztán áll, a zsolozsma imádságán kívül nincs semmiféle szertartás. E napon az Eucharisztia csak szent útravalóként szolgáltatható ki, természetesen a betegek kenetét és a bűnbocsánat szentségét ki lehet szolgáltatni. *Sabbatum sanctum* az Úr sírban nyugvásának a napja. Régen egész napos böjt volt.⁸⁵

Húsvét

A *Húsvéti vigília* „mater omnium vigiliarum” (minden vigília anyja, Szent Ágoston), minden virrasztás kiindulópontja, a Szent Háromnap csúcsa, Húsvétvasárnap része, Krisztus föltámadásának legnagyobb, az iniciációs szentségek kiszolgáltatásának ősi ünnepe (felnőttkereszttség). Az egymásra rétegződő szimbolikus szertartások különböző hagyományokat őrizve bontakoztatják ki a misztériumot. A vigília mise elválaszthatatlan a szertartásoktól. Ideje: az est beállta után, liturgikus színe: fehér (arany).⁸⁶ Részei:

I. *Lucernarium* (fényünnep): (keresztvetés és köszöntés után) tűzszentelés,⁸⁷ a húsvéti gyertya felszerelése, megáldása, meggyújtása,⁸⁸ körmenet három állomással („Krisztus világossága! Istennek legyen hála!”).⁸⁹ A diakónus (pap) elhelyezi a tartóra a húsvéti gyertyát, megfüstöli, majd elénekli a Húsvéti örömeiket (*Praeconium paschale*).⁹⁰

---

hangja. A *triszházion* (háromszorszent) ének: „Szent Isten! Szent Erős! Szent Halhatatlan! Irgalmazz nekünk!” (görögül, latinul és népnyelven), vö. a normál misében a Sanctus. Rómában a pápa, a püspökök mezitláb, ékességeik nélkül járultak a kereszt elé hármastérdhajtásra. Nagy tömeg esetén a papság és az asszisztencia (csókja, vagy érintése) után lehet a hívek számára egyszeri felmutatással kifejezni a hódolatot. – LLL 347–348. – A keresztesháborúk és a ferences kultusz mélyen megjellegte, „spectaculummá” növesztette a kereszt felségjelvényeinek kultuszát (töviskorona, lándzsa, szögek, szivacs, bot, 30 ezüstpénz, ostor, Veronika kendője, a szudárium, az INRI-tábla stb.), ld. Bálint S.: im. 226.

⁸⁴ A magyar szentsír-készítés kerüli a szomorú sírra emlékeztető motívumokat: a fehér díszítés, a mécsesek, a virágok a dicsőséges sírt jelenítik meg. A fátyollal leborított úrmutatóban kihelyezett Eucharisztia (egymásra épülő szimbolika) szokását a müncheni jezsuiták vezették be 1577-ben, a protestáns, valóságos jelenlétet tagadó nagypénteki gyász-ünnepel szemben (vö. Mihályfi Á.: im. 148). A szentsírlátogatás nagyszombat délelőttjén is folytatódhat. Igaz, a legújabb előírások szentségkitételt nem engedélyeznek, vö. Istentiszteleti Kongregáció: *Körlevél a húsvéti ünnepek előkészítéséről és megünnepléséről*, Római Dokumentumok 21, SzIT Bp., 2002, 55. – Az úrkoporsó (pl.a garamszentbenedeki), az osztrák Ölbergkapelle-hagyomány is ide kötődik.

⁸⁵ LLL 348.

⁸⁶ LLL 175–176. Sok vita van még ma is a kezdési időpontról. Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye *Zsinati könyve* szerint: „Kívánatos a hívek fokozatos nevelése a húsvéti vigíliának az esti sötétedés utáni megtartására (vö. az Istentiszteleti Kongregáció *Paschalis Sollemnitatis* kezdetű utasítása a húsvét ünnepléséről, 78)” SzIT Bp., 58.

⁸⁷ Az új tűz, amelyet temetők korhadat fakeresztjeiből raktak és kovakövből pattintottak, vagy gyújtó üveggel a napsugárból nyertek – a sötétség után az új teremtés kezdetét jelképezi. Eredete az ősi pogány germán szokás, Ostarának (vö. Ostern), a tavasz istennőjének és a fény istennőjének, Balduinnak máglyát raktak a jó aratás reményében. – Elegendő gyertya legyen minden hívő kezében, akik a templom előtt gyülekeznek a tűz körül. (Ez a rítus helyszűke, vagy időjárási okokból el is hagyható.)

⁸⁸ A húsvéti gyertya igen vastag, viaszból készült, jól látható legyen (évenként új)! Ha van diakónus, akkor ő viszi, a pap stílussal keresztet rajzol rá, amely fölé A és Ω kerül, az évszámmal. 5 tömjénzeget szúrnak bele, Krisztus sebhelyei szimbólumaként. – A húsvéti gyertya az egész húsvéti idő során az oltár közelében marad (Pünkösdig), minden liturgiában ég, majd az év során a keresztelő kút mellett van a helye, ahol a keresztelésekkor gyújtják meg.

⁸⁹ Ez a 13. század óta gyakorolt körmenet az igazi húsvéti processzió. Az élen a diakónus (pap) a húsvéti gyertyával, utána a menet (vö. tűzoszlop vezette Izrael fiait a tengeren át). Fokról fokra gyulladnak meg a ministránsok, a hívek gyertyái, végül a templom fényei.

⁹⁰ A húsvéti gyertya ünnepélyes dicsérete ősi, valószínűleg a 4. századból való prefáció-szerű himnusz.

Eredetileg a szerpap szövegezte meg (Laus cerei), pergamenre írta, a másik oldalát festett képekkel illusztrálta, a

II. *Igeliturgia*: 9 bibliai olvasmány (7 ószövetségi, 2 újszövetségi, mindenképpen: 2Móz 14, a kivonulás története! Minimum 3-at fel kell olvasni!), ünnepélyes Dicsőség-himnusz (újra!), Könyörgés, majd Szentlecke után ünnepélyes Alleluja (újra!). Evangélium, homília.

III. *Kereszttség* (ellentmondás a sátán kísértéseire és hitvallás, a kereszttség kiszolgáltatása, bérmálás) vagy a keresztsegre való emlékezés rítusa: a keresztelőkút, keresztvíz megáldása, ígéret megújítása, szenteltvízhintés⁹¹.

IV. *Eucharisztia* liturgiája átváltoztatással (Húsvéti I prefáció, az I. kánonban külön betét), szentáldozással és feltámadási körmenettel (a feltámadt Krisztust ábrázoló szoborral, a húsvéti gyertyával, az Eucharisziával): „Feltámadt, és újból veled vagyok, alleluja... Én vagyok, ne féljete, alleluja”. Az elbocsátás végén (egész Húsvét nyolcadában) két alleluja.⁹²

Húsvétvasárnap, húsvét nyolcada a kereszténység legősibb és legnagyobb ünnepe. Húsvét, „a 40 napos hústalan böjt elvétele”, bőséges alleluja-ének, az ünneplés gazdagsága (égő húsvéti gyertya az oltár közelében, arany, fehér szín, díszítés, énekek, húsvéti sequentia). A húsvéti nyolcad (oktáva) kiemelt ünnep.⁹³ A 11. századtól került a szentlecke után az Alleluja végéhez (most azt megelőzve) a *szekvencia*, amit Húsvétvasárnap kötelező énekelni.⁹⁴

A *húsvéti idő* (50 nap Pünkösdvasárnap estéig) vasárnapjai: Húsvét 2: Fehérvasárnap, Tamás-vasárnap, az Isteni Irgalmasság ünnepe,⁹⁵ Húsvét után. 4: Jó Pásztor vasárnap, az egyházi hivatások világnapja. *Jézus mennybemenetelének ünnepe* (40. nap, régen: Áldozócsütörtök, nálunk Húsvét után 7. vasárnap. E nap volt sok helyen az elsőáldozás; e naptól elteszik a föltámadt Krisztus szobrát; novéna, kilenced Pünkösd előtt).

Pünkösdvasárnap (neve gör. pentekosztész, az 50. nap), a Szentlélek kiadásának ünnepe, a húsvéti idő lezárása. Vigíliája külön miseszöveggel bír (a legújabb misekönyv egy a húsvéti virrasztáshoz hasonló gazdag igeliturgiát ajánl), bő olvasmány-választékkal, szekvenciával.⁹⁶ Pünkösdhétfő már nem tartozik a Húsvéti időhöz, Ferenc pápa 2018-ban a *Boldogságos Szűz Mária, az Egyház Anyja* ünnepévé tette.⁹⁷ A liturgiában egész húsvét utáni időben csak újszövetséget olvasunk. Az introitus, a communio és a válaszos zsoltár is hozzáadott allelujával rendelkezik.

végén a gyertyára akasztotta. Nemcsak a pap (diakónus), énekelheti a megfelelő részek elhagyásával a kántor, vagy egy jó énekes is. – Elemzését ld. Dobszay László: *Az Exultet szövege és dallama* I-II, Vigilia 1985/4–5, valamint Dobszay: *Jegyzetek a liturgiáról*, Új Ember, Bp., 2001, 122–133, 246.

⁹¹ Ez a keresztelésnek, a beavatási szertartásnak (iniciáció) legősibb és legméltóbb helye, illő, hogy minden plébánián ekkor legyen a felnőttkereszttség, vagy gyermekkeresztelés, ha erre nincs mód, legalább a keresztelő kút (a benne lévő friss víz) megáldása és az azzal való keresztvetés.

⁹² A feltámadási körmenet létjogosultságáról és helyéről ma is vitakoznak: eredetileg a szentsír-oltártól indult, nem volt az eucharisztikus ünneplés, a húsvéti vigília része. Egerben pl. középkori hagyomány szerint Nagyszombat délutánján a főpásztor vezetésével zászlós, fáklyás körmenetben vonultak a szentsírhoz, amelyet a püspök Nagypénteken lepecsételt. Most a pecsét megtört, a sír megnyílt, onnét indult a feltámadás processziója, ld. Bálint S., im. 275–309. Leghelyesebb a húsvéti vigília végén, az áldozás utáni könyörgést követően tartani; szokás a végén a húsvéti Mária-antifóna, a Tantum ergo, a pápai és magyar himnusz eléneklése (*Praeurator*, Liturgikus vezérkönyv, SzIT Bp., 2009, 153–159).

⁹³ A 4–9. századig munkaszünet volt, csak XIV. Kelemen a 18. század végén, Mária Terézia kérésére változtatta kétnapos ünnepé. Nyolcada a legvalóságosabb oktáva: ünnep (festum) minden napja, esetleges más ünnepeket kiszorítva. Népszokások: locsolás (emlékezés a keresztsegre), ételszentelés (új kovász), tojásfestés (feltámadás, újjászületés), Jézus keresése (határkerülés), húsvéti bárány (vö. 2Móz 12,5–7) és emmausz-járás...

⁹⁴ LLL 431.

⁹⁵ II. János Pál pápa 2000. ápr. 30-án rendelte el és helyezte Húsvét 2. vasárnapjára.

⁹⁶ Az ószövetségben a hetek ünnepe (7 héttel húsvét után), valamint a sínai szövetségkötés és az aratás hálaünnep volt. – Pünkösd másnapja (még ha munkaszüneti nap is), már az évközi idő része, ld. LLL 401–402.

⁹⁷ Ld. Istentiszuteleti és Szentségfegyelmi Kongregáció: *Dekrétum...*, in Praeconia XIV. évf., 2019/1, 77–78.

Évközi idő

Az üdvtörténeti ünneplés időszakain kívül 34 héten át tart az ún. évközi idő két részben: Karácsony után a nagybőjti időszak kezdetéig, illetve Pünkösdtől az adventi időszakig. Krisztus messiási küldetését, tetteit, tanítását, egész misztériumát elmélkedjük végig a Szentírás bőségesen megterített asztalánál. A vasárnapi olvasmányok három éves ciklusban váltják egymást (A: Máté, B: Márk, C: Lukács evangéliuma folyamatos egymásutánban; az ószövetségi olvasmányok az evangéliumokhoz illeszkednek, a szentleckék sora az apostoli levelek folyamatos olvasásban.) A hétköznapi olvasmányok páros-páratlan években változnak, az evangéliumok minden évben azonosak. Nem annyira szigorú a miseszövegek kiválasztása (hétköznapokon teljesen szabadon lehet a votív és egyéb miseszövegek közül válogatni, ill. a gyásmisék szövegeit használni). Az évközi idő liturgikus színe a zöld (a reménység, az állandó tavasz, a megújulás szimbóluma).⁹⁸

Az *Úr ünnepei* (főünnepek) az évközi időben: *Szentháromság vasárnapja* (a Pünkösdtől követő vasárnap a nyugati egyházban). Ez az „eszmei ünnep” a 6-7. századi ariánus vitákat idézi, prefációja (tökéletes hitvallás-szöveg) a 8. századból való, magát az ünnepet 1334-ben vezette be XXII. János pápa. Liturgikus színe: fehér.⁹⁹ – *Úrnapja* (Krisztus szent testének és vérének ünnepe) a Szentháromság vasárnapját követő csütörtök (egyes országokban, nálunk is, vasárnap). Középkori eredetű.¹⁰⁰ A 14. századtól az ünnepi misét követően *úrnap* *körmenetet* tartanak díszes monstranciával (úrmutató). A konfraternitások, céhek, testületek, iskolák, szerzetesrendek, családok, közösségek demonstratív hódolata a világ négy égtája felé felállított díszes oltároknál, tömjénezéssel, szentségi áldásokkal, énekekkel, virágszőnyeggel. Liturgikus színe: fehér.¹⁰¹ – *Jézus Szentséges Szívének ünnepe* Úrnapja utáni péntek. Újabban a papság megszentelődésének (világ)napja. Liturgikus színe: fehér.¹⁰² – Az egyházi évet *Krisztus Király ünnepe* zárja le (Évközi 34. vasárnap). Újkori ünnep, mégis ősi krisztológiai tartalommal (vö. pantokrátor ikonok). Liturgikus színe: fehér.¹⁰³

Meg kell még említeni két olyan ünnepet, amelyek festum (ünnep) jellegűek, de ha vasárnapra esnek, akkor is megünnepeltetnek: *Urunk színeváltozása* (augusztus 6) és *A Szent Kereszt felmagasztalása* (szeptember 14). A Tábor-hegyi esemény („Transfiguratio” nagybőjt 2. vasárnap evangéliuma) nyugaton Hunyadi János 1456-os, török felett aratot nándorfehérvári győzelmét követően, III. Callixtus pápa rendeletére lett külön ünnep. A szent kereszt felmagasztalásának ünnepe pedig a kereszt-ereklyék megtalálásához, ill. a Golgotán álló Martyrium-templom felszenteléséhez kötődik (4. század).¹⁰⁴

⁹⁸ LLL 128–129. Az egyházi év ünneplése két nagy részre osztható: *de tempore (temporale)* és *de sanctis (sanctorale)*, az időszaki és a szentek ünneplése.

⁹⁹ LLL 440.

¹⁰⁰ IV. Orbán pápa vezette be (kizárólag a nyugati egyházban) 1264-ben *Lüttichi Szent Julianna* buzgolkodása nyomán („Hold-látomás”). A mise és a zsoltosma szövegét *Aquinói Szent Tamás* írta (szekvencia: *Lauda Sion*; leghíresebb himnusza: *Adoro te devote*). Ld. Michael Kunzler: *Az Egyház liturgiája*, 535–537.

¹⁰¹ LLL 486–488. A körmenet szertartását a Rituále tartalmazza.

¹⁰² XVI. Benedek pápa (2008-tól). Magát az ünnepet a jezsuiták terjesztették a 16. századtól; az újkori tiszteletet *Alacoque Szent Margit* magánkinyilatkoztatása és több pápa áhítata és rendelete mélyítette el (vö. elsőpentekek, litánia, szentóra). Ld. LLL 207–208.

¹⁰³ XI. Piusz pápa az 1925-ben tartott rendkívüli szentév bezárásakor, a Nikaiai Zsinat (325) 1600. évfordulója kapcsán (Jézus Krisztus istensége mellett valóságos emberségének megvallása) rendelte el. Ld. LLL 264.

¹⁰⁴ Ide tartoznak még a templomszentelési ünnepek (templombúcsúk) is, legelsőként: a Lateráni bazilika felszentelésének ünnepe (nov. 9). Ld. M. Kunzler, 539–543.

A szentek ünneplése

Krisztus követését adott korokban, adott élethelyzetekben a szentek váltják valóra, mutatják be, tanúsítják (erre képes az ember Isten segítségével, jöjj és kövesd!) A földi zarándok Egyház és a megdicsőült mennyei Jeruzsálem a szentek közösségének hittétele révén egy családot alkot. Kezdetben előbb a vértanúkat, majd a Boldogságos Szűz Máriát, az apostolokat, a hitvallókat, a szüzeket, később gyermekszenteket is liturgikus tisztelettel vettek körül. Ünnepek az égi születésnapjuk (haláluk napja), vagy ereklyéik megtalálásának, a tiszteletükre emelt templom felszentelésének napja.¹⁰⁵

A II. Vatikáni Zsinat újra rendezte a szentek ünnepeit. A boldoggá avatottak ünneplése elsősorban a helyi egyházra tartozik, az egész egyházra csak a valóban egyetemes jelentőségű szentek ünneplését terjesztették ki. A történelmi-kritikai átvizsgálás eredményeként csak azok kultusza indokolt a liturgiában, akiknek az életadataik hitelesek (kérdéses pl. Kristóf, Elek, Orsolya, Alexandriai Katalin stb.). Szempont volt még a nagyobb jelentőségű szentek kiválasztása (pl. egyháztanítók) és törekvés az egyetemességre (földrajzi, nemzeti; így Szent Jozafát az ukrán, Porres Szent Márton a limai, Miki Szent Pál és vértanútársai a japán, Lwanga Károly és vértanútársai az ugandai egyházat jelenítik meg, de van a szentek ünnepei között kanadai, óceániai, perui stb.). A nagyböjti időből kikerültek Aquinói Szent Tamás, Nagy Szent Gergely és Szent Benedek ünnepei.¹⁰⁶

A szentek megnevezése (titulusai) is változtak. A hagyományos *apostol*, *evangélista*, *vértanú*, *egyháztanító*, *szűz* mellett a hierarchiát jelző *pápa*, *püspök*, *áldozópap* (presbyter), *szerpap* (diakónus) is használatos, valamint a szerzetesek címei: *apát*, *szereztes*, *remete*, *szereztesnő* (korábban házasságban élő). A közös misék között vannak még *lelkipásztorok*, *egyházszervezők*, *hithirdetők*, *jótekönykodók*, *nevelők*, *asszonyok* miséi. A régi *hitvalló* (confessor), özvegy és a *nec virgo nec martyr* (sem szűz, sem vértanú) elmaradtak.

Szűz Mária ünnepei kiemelkedő jelentőségűek. Az ősegyház liturgikus szövegei közül egy 3. századi kopt papirusz őrzi: „Oltalmad alá futunk, Istennek Szent Anyja...” Legősibb római képi ábrázolása a 2. századi Priscilla katakombában látható. A 4. századtól egyre több templom épül a tiszteletére. Neve bekerült a kánonba is. A keleti ünnepeket követően a nyugati egyházban is egyre másra keletkeznek ünnepei (a gótika, a barokk korában, hivatalosan elismert jelenések kapcsán stb.).¹⁰⁷ Főünnepei: *Mária istenanyaságának ünnepe* (január 1.), *Szeplőtelen fogantatásának ünnepe* (december 8.), *Mennybevétele* (*Nagyboldogasszony*, augusztus 15.), *Magyarok Nagyasszonya* (október 8. Szent István ország felajánlása nyomán XIII. Leó pápa 1896-tól engedélyezte a magyaroknak; a római Szent Péter bazilika altemplomában lévő Magyarok Nagyasszonya kápolna 1980. október 8-án történt felszentelése is ehhez kötődik). Egyéb ünnepei és megemlékezései: *Sarlós Boldogasszony* (Mária látogatása Erzsébetnél, július 2.), *Kisboldogasszony* (születése, szeptember 8.), *Fájdalmas anya* (szeptember 15.), *Királynő* (augusztus 22.), *Neve* (szeptember 12.), *Rózsafüzér királynője* (október 7.), *Bemutatása a templomban* (november 21.), *Szeplőtelen Szíve* (Jézus Szíve ünnepét követő szombat), *Lourdes-i megjelenése* (február 11.), *Kármelhegyi Boldogasszony* (július 16.), *Havas Boldogasszony* (a római Santa Maria

¹⁰⁵ A szentek ünneplésének koronként adódó nehézsége: az üdvtörténeti eseményeken (hitigazságok) napjain kívül korlátozott a hétköznapiok száma, ezek nem lehetnek telve szentek ünnepeivel. Az újkorban (de II. János Pál pápa szolgálata idején is) sokan kerültek a boldogok és a szentek közé. (A 16. században kb. ugyanannyi szent ünnepe volt, mint ahány hétköznapi. A 20. század közepére a szentek ünnepeinek száma megkétszereződött. Időnként reformálni kell a naptárat.) Vö. SC 111; LLL 433–436.

¹⁰⁶ Ld. LLL 433–436.

¹⁰⁷ Az 1986-ban, magyarul 2007-ben megjelent *Mária-misék gyűjteménye* 55 új miseszöveget tartalmaz a szent időknek megfelelően, ill. a magyar vonatkozású kegyhelyek külön miséit.

Maggiore bazilika felszentelése, augusztus 5.), *Keresztények segítsége* (május 24.) stb. *Szűz Mária szombati megemlékezése*.¹⁰⁸

A többi szent ünnepei, megemlékezései: *Szent Józsefnek* (akinek a Szűzanya *hüperdulia*, mindeneket megelőző tisztelete után *protodulia*, első tisztelet jár) a középkortól van ünnepe a naptárban: március 19. (főünnep). Másodikként 1955-től XII. Piusz pápa május 1-re helyezte Szent Józsefnek, a munkásnak a megemlékezését (XXIII. János pápa pedig 1962-ben bevette nevét a római misekánonba). *Mindenszentek* ünnepe (főünnep) november 1-jén van (a 4. századtól a vértanúk közös megemlékezése volt; Magyarországon kötelező ünnep). Kiemelkedő a vértanúk korai tisztelete a liturgiában, a nem vértanú hitvallóké a 4. századtól szokás (pl. Szent Márton püspök). A kezdetekre nyúlik vissza a két főapostolnak, *Péternek és Pálnak* az egy napon tartott ünnepe (június 29; korábban kötelező ünnep volt, nálunk 1973 óta tanácsolt ünnep).¹⁰⁹

II. János Pál pápa kibővítette Európa védőszentjeinek sorát: Szent Benedek (július 11.), Szent Cirill és Metód (február 14.), Sienai Szent Katalin (április 29.), Svédországi Szent Brigitta (július 23.), A keresztről nevezett Szent Terézia Benedikta (Edith Stein, augusztus 9.) – így társvédőszenteknek nevezzük őket és festünként tartjuk meg ünnepüket.

A szentek ünnepeinek sorában két „angyal-ünnep is” található: a *főangyaloké* (szept. 29) és az *őrzőangyaloké* (október 2), régi keleti hagyományok szerint. – *Halottak napja* rang nélküli (ünnep jellegű megemlékezés), e napon minden pap három misét mondhat (a liturgia három különböző miseszöveget ajánl fel). Ha vasárnapra esik, akkor a miseszöveget az ünnepről (Gloria nélkül, Credóval, lila vagy fekete színben), a zsoltosmát a vasárnapról kell mondani.

A magyar szentek és boldogok miseszövegei és zsoltosmája helyi, nemzeti jellegűek, a nálunk misszionáló szenteket is magyar szentekként tiszteljük (Adalbert, Gellért, Gizella stb.). A világegyház liturgiájában hármat tisztelünk: Szent István királyt (augusztus 16-án), Kapisztrán Szent Jánost (október 23-án) és Árpád-házi Szent Erzsébetet november 17-én (emléknappal). Az új szenteknek és boldogoknak is van naptári ünnepük (pl. Boldog Batthyány-Strattmann László: január 22.; Boldog Apor Vilmos: május 23., Boldog Salkaházi Sára: május 11., Boldog Meszlényi Zoltán: március 4., Boldog Sándor István: június 8.).¹¹⁰

¹⁰⁸ LLL 314–318.

¹⁰⁹ Magyarországon parancsolt ünnepek: Karácsony, Újév, Vízkereszt, Nagyboldogasszony, Mindenszentek; tanácsolt ünnepek: dec. 8, jún. 29. Vasárnap ünnepeljük: Urunk mennybemenetele és Úrnapja ünnepét.

¹¹⁰ Ld. *Kiegészítő füzet az imaórák liturgiájához és a zsoltosmáskönyvhöz*, SzIT Bp. 2008. Valamennyi magyar szentet és boldogot egy napon, nov. 13-án tiszteljük.

3. A liturgia helyszínei

Szent helyeknek nevezzük azokat a profántól elkülönített *szakrális tereket*, amelyek az Istennel való találkozást szolgálják. A sztélék (emlékkövek), a frigyszekrény, a szentély, a szentek szentje, a templom, az oltár, mind a zsidóság nagyobb tiszteletben tartott vallási helyei. Az istenek háza más vallásokban is megszenteli a világot, egyszerre képviseli és átfogja azt. A templom az égi őskép tükre, az örökkévalóság tükre. A vallásos ember „honvágyat érez” utána.¹¹¹ Bár Isten „igazi imádói lélekben és igazságban imádják az Atyát” (Jn 4,23), Jézus mégis a *coenaculumot* (utolsó vacsora terme) választotta ki az Eucharisztia megalapítására, és az Egyház kezdettől fogva (amint lehetősége volt rá) szent helyeken gyűlt össze.¹¹²

A *templom* az a szakrális hely, amelyet az Egyház megkülönböztetett módon az istentisztelet elsődleges helyének tekint (felszentel, megáld). Építészeti stílusuk az adott

¹¹¹ Vö. Mircea Eliade: *A szent és a profán*, Európa Bp. 53–60. „Lelkem vágyakozva eped az Úr udvaraiba... Jobb egy nap a te csarnokaidban, mint ezer nap tetőled távol...” (Zsolt 84/83, 3. 11)

¹¹² Neveik mutatják sokféleségüket: domus ecclesiae (a gyülekezet háza, pl. a római Szent Praxedis és Pudentiana), cellae coemeteriales (temetőcellák), catacombae (katakombák, a gör. katá kúmbas, a verem mellett szavakból), később: ecclesia, oratorium, confessio, memoria, martyrrium, basilica, templum...

korhoz illeszkedik (pl. román, gótikus, barokk, modern). Felosztásuk: *templom* (bazilika, székesegyház, plébániatemplomok, szerzetesi templomok stb.) a hívők egyetemességének, *kápolna* (nyilvános, félig nyilvános, magán) kisebb csoportoknak, családnak, személynek.¹¹³ Részei: *előcsarnok* (propileum),¹¹⁴ *hajó* (a hívek helye), *szentély* (presbyterium).¹¹⁵

A templom *felszentelése* a megyéspüspöknek van fenntartva. Részei: alapkövetétel, *dedicatio* (ünnepélyes felszentelés, régen: consecratióknak is nevezték), oltárszentelés, az ambó és a tabernákulum megáldása. Átmeneti vagy kisebb istenházának *megáldását* (benedikálás) egyszerűbb szertartás keretében áldozópap is végezheti. Szükség esetén felszentelés és megáldás előtt is lehet már a templomban misézni. A felszentelés *évfordulóját* főünnepként ülik a templomban.¹¹⁶ Elveszíti a templom szent jellegét, ha meggyalázzák (*violatio*), ha nagy részben összedől, vagy tartósan közönséges használatba kerül (*exsacratio*, vagy *desacralisatio*).¹¹⁷

A szentély (presbyterium) részei: „Az *oltár*, amelyen jelenvalóvá lesz a kereszttáldozat a szentségi színek alatt, egyúttal az Úr terített asztala is: a szentmisén erre hivatalos az Isten népe, hogy része legyen benne; az oltár a középpontja annak a hálaadásnak is, amely az Eucharisziában nyeri el tökéletességét.”¹¹⁸ A latin *altar* szó kapcsolatban áll az *altus* (magas) és az *adolere* (égetni) igékkel. Lehet *rögzített*, kőből, márványból való (*fixum*), vagy *mozgatható* (*mobile*, *portabile*, elég megáldani). Két részből áll: oltárlap (*mensa*) és talapzat (*stipes*). Lehet koporsó- vagy szarkofágalakú, és asztal formájú. A különféle művészi korok hatásai tükröződnek rajta (*retabulum*, oltárépítmény és *predella*, lépcsőzet).¹¹⁹ Az oltár is, akárcsak a templom, lehet gótikus, barokk, rokokó stb. Régen mellékoltárokat is építettek. A most épülő templomnak egyetlen oltára legyen, mozdíthatatlan, amelyet fel kell szentelni (a hordozható asztaloltárt nem szentelik fel, csak megáldják). A főoltár körüljárható legyen. A néppel szembenező oltár a II. Vatikáni Zsinat után kialakított gyakorlat, de nem mindenképpen kötelező: a régi ún. „háttal miséző” oltárokat is lehet használni.

Az oltárkö ereklýeket tartalmaz, ezeknek hiteleseknek kell lenniük. Felszerelése: gyolcs *oltárterítő* „legalább egy fehér, amelynek mérete, alakja és díszítése alkalmazkodjék az oltár formájához.”¹²⁰ *Gyertyatartók*: legalább két gyertyának kell égnie a hivatalos liturgia idején, állhatnak a tartók az oltár egyik szélén, mindkét szélén, vagy az oltár közelében.¹²¹

¹¹³ Szentélyek kiváltsága volt a *ius asyli* (menedékjog), Isten oltalma az oda menekülőknek (kiterjesztve a toronyra, sekrestyére, kolostorra, templomudvarra, püspöki lakosztályra stb.). Az új egyházjog nem említi. – A kegyhelyek (ordinárius vagy a Szentszék jóváhagyásával) a hívősereg zarándoktemplomai bizonyos kiváltságokkal (ld. CIC 1205–1234. kánon).

¹¹⁴ Templomi előtér: LLL 471.

¹¹⁵ Ld. Török József: *A katolikus templom*, in *Katolikus templomok Magyarországon*, Hegyi&Társ, Bp. 1991, XI–XXII. – A templomokat sokáig „keletelték”, de nem mindenütt: ld. Joseph Ratzinger: *A liturgia szelleme*, SzIT 2002, 62.

¹¹⁶ Ld. *Ordo Dedicacionis Ecclesiae et Altaris* (1977) szertartáskönyv. A régi templom- és oltárszentelés igen bonyolult, gazdag szimbolikával bíró rítus volt (előtte böjtölés, hamuból rajzolt andráskereszt a gör. és lat. abc betűivel, Gergely-víz, azaz só-bor-hamu keverékének alkalmazása, a falak 12 helyen történő megkenése stb.). A templom kap egy titulust (címet, patrónust) és ettől lesz patrocíniuma (templombúcsú). Ld. LLL 471–474.

¹¹⁷ Meggyalázás esetében bünbánati szertartást végeznek (vö. CIC 1211. kánon), máskülönben újra felszentelik.

¹¹⁸ RMAR (Római Miscékonyv Általános Rendelkezése), 296.

¹¹⁹ LLL 413 és 395.

¹²⁰ RMAR 304–308, LLL 361–365. Az *antependium* az oltárlaptól lefelé, akár a lábazatig takaró díszes (színes) terítő, előszeretettel használták a háttal miséző oltárokon: LLL 28–29.

¹²¹ LLL 155: más az oltárgyertyatartók, az akolitusok gyertyái, a húsvéti gyertyatartó és az örökmécse szerepe. Az ún. hetedik gyertya (3–3 között) a tabernákulum tetején a megyéspüspök misézésekor volt használatos. Az ún. sanctus-gyertya és a bugium már nincs szokásban, a fászcsek (fáklyások) ma is körülvehetik az oltárt az átváltozáskor.

Feszületnek kell lennie (jól látható módon) vagy az oltáron, vagy annak közelében.¹²² A virágdíszítés természetes virágokkal ne legyen túlbujánzó, hanem esztétikus és diszkrét. Szőnyeg helyezhető az oltár előtt a padozatra, ne legyen rikító, ne akadályozza a közlekedést, tegye otthonossá a szentélyt. Az oltár díszítése mindig legyen „mértéktartó”, inkább körülötte, mint rajta.

Az *ambó* (a gör. anabainein, fellépni szóból; felolvasó állvány) az ige felolvasásának, hirdetésének helye. Legyen harmóniában az oltárral (azonos anyag, stílus). Sok helyütt külön helye van az evangéliumnak és a húsvéti örömeinek.¹²³

Papi *szék* (sedilia): a püspöki széktől (katedra) különböző, kiemelt, jól látható helyen lévő ülés a liturgiát vezető (és más szolgálatot betöltők) számára, „előjárói szék”. Kerülje a trónszék benyomását.¹²⁴ Szükség van még *előkészítő asztalra* (kredencia-asztal) az oltár közelében (a paptól jobbra, ne keltse oltár benyomását) és *könyvtartóra* (eredetileg egy liturgikus színű párna volt a misekönyv alatt), manapság sokszor átlátszó műanyagból van, használata nem kötelező, a paptól balra az oltáron).

A *kórus* és az *orgona* helye a barokk templomokban a liturgikus tértől elszakítva a magas kórus-erkélyen volt. Új templomban úgy kell elhelyezni őket, hogy kitűnjék: valódi részei az ünneplő közösségnek, sőt, szolgálatukkal különleges részt kapnak a liturgiából (a szentély közelében, ahol láthatóak, s ahonnan könnyen szentáldozáshoz járulhat a kántor és az énekesek).¹²⁵

Az *Eucharisztia őrzési helye* (tabernákulum, lat. sátor szóból) az ősegyházban sokféle volt. Leginkább az üldözések, a szent útravaló (viaticum) kiszolgáltatása miatt volt rá szükség. A kisebb szelencétől kezdve, az oltár fölött lelógatott galamb szájában kialakult formán át a kis torony is, majd a fali szekrényig (pastoforium) különféle formák terjedtek el, végül a 15. században az oltárral egybeépítve, középre került a díszes szekrény, ez lett általános és kötelező.¹²⁶ A II. Vatikáni Zsinatot követő időben az őrzési helyet szívesen alakították ki a régi főoltártól elválasztva egy ún. *szentségi kápolnában*, ahol biztosított az áhítat, vagy egy mellékoltáron. Manapság újra szerencsés elhelyezésnek tűnik a szentélyben, vagy a régi hátul álló főoltár tabernákulumában, vagy más kiemelt helyen.¹²⁷ Az Eucharisztia jelenlétét *örökmécses* jelzi. Előnyben részesítendő a természetes fény, az olajmécses, ám a piros üveg mögé rejtett villanyégő is megengedett.¹²⁸

A templomi *padok* és *székek* elhelyezése a középkortól szokás. Úgy kell azokat kialakítani, hogy a hívek kényelmesen elhelyezkedve részt tudjanak venni a szent cselekményekben. Az előjogokkal rendelkező fenntartott ülések megszüntetendők.¹²⁹

¹²² Az ókorban a császár kihelyezett képe előtt hirdették ki az ítéletet; a középkortól került az oltár közepére gyertyák közé. Crux et corpus, azaz nemcsak üres kereszt, hanem a Megfeszített ábrázolása: lehet a szentély hátsó falán, belógatva a főoltár fölött, álló formában az oltár mellett stb. Más a körmeneti kereszt rendeltetése.

¹²³ LLL 25. A kolduló rendek idején hordozhatók voltak. A később általában a templom falához, támpillérehez épített szószékek alkalmanként ma is használhatók, ha nincsenek messze a II. Vatikáni Zsinat után kialakított liturgikus tértől.

¹²⁴ LLL 430. Legalkalmasabb a szentély tengelyében, ám ha mögötte tabernákulum van, akkor jobb, ha valamelyik oldalon helyezik el, hogy ne takarja azt. A segédkezők székei nem föltétlenül mellette, de olyan helyen legyenek, hogy feladatukat, pl. a könyv tartását könnyen el tudják látni (vö. ÁR 271).

¹²⁵ Kórus, karzat: LLL 253, 371–372.

¹²⁶ Borromeó Szent Károly sokat tett elterjesztéséért a 16. században, ám kötelezően csak a legújabb kortól áll az oltár közepén. Ld. LLL 459–460.

¹²⁷ Az Eucharisztia éve (2004/2005) és a róla szóló püspöki szinodus újra kiemelte a jelentőségét, pl. Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció: *Redemptionis Sacramentum* (Instrukció), SzIT Bp. 2004, 129–132. pontok, 42–43. Ugyanígy Erdő Péter: *Eucharisztia*, SzIT 2005, 24–27.

¹²⁸ LLL 375–376.

¹²⁹ Vö. SC 32 és LLL 471.

A *keresztelőkút* (baptisterium, keresztelő medence) a 3. századtól külön helyiség, kápolna. Később a plébániatemplomok bejárata közelében álló kút. Fontos, hogy ne legyen elrejtve, kapjon centrális helyet valahol a szentély közelében, ahonnan jól látható a keresztelés. Évközben mellette áll a húsvéti gyertya. Nemes anyagból készüljön (kő, márvány, kovácsoltvas, réz), belül legyen tiszta. Húsvétkor fel szokták díszíteni.¹³⁰ – A *sacrarium* az elhasznált szentségi anyagok gyűjtőhelye, régen a főoltár mögött volt egy kőlappal elzárt, földet tartalmazó üreg. Lehet a keresztelőkút közelében is, nem tartozik a lényeges kellékek közé.¹³¹

A *gyóntató helyiség*, gyóntatószék a templom egy csendes részén található, ahol nem feltűnő a megközelítése; zárható, kényelmes hely legyen a szentgyónás elvégzésére. Legyen benne ülésre is, térdelésre is alkalmas hely. Az ún. rácsos gyóntatószékeket is használni kell.¹³²

A templomi *képek, szobrok* között kiemelkedő helyen áll a Boldogságos Szűz Mária sokféle ábrázolása. A képek általában hozzátartoznak a keresztény kultúrához a katakombák idejétől kezdve. Az idők során azonban sokszor túlburjándoztak, és minőségük elmaradt a nemes, művészi, a hívek igényeit nevelő szándéktól. Fontos, hogy „ne vonják el a hívek figyelmét a szent cselekményektől”.¹³³ Egy templomban lehetőleg egy szentnek csak egy megjelenítése legyen.¹³⁴

A *sekrestye* (sacristia, a szent olajok tárolásának helye, innen ered a neve) a liturgikus eszközök, ruhák, könyvek stb. tárolására és az előkészületre kialakított helyiség(ek). Jó, ha van benne fogas, kézmosó (mosdó), tartózkodási hely a ministránsoknak, esetleg megfelelő hely a nagyothallók gyóntatására. Régebben külön táblára írták fel a templom titulását, ill. a főpásztor nevét.¹³⁵

*Új templom építések*or szem előtt kell tartani (1) a liturgia szempontját (centrális helyen lehessen bemutatni az Eucharisziát). Sugározza a templom a húsvéti misztérium örömét. (2) Érvényesüljön a közösség szempontja: Isten egész népe otthonra találjon benne (mozgássérültek útja, szegények, kisgyermek stb.). (3) Végül a jelképi szempont: Istenre mutató jel legyen, emeljen ki a mindennapokból, jelképezze a túlvilágot. – Mindezek miatt kívánatos, hogy gyakorló hívő mérnökök tervezzék.

Szent hely a *temető* is (az elhunytak „nyughelye”, ld. a gör-lat. coemeterium, dormitorium). A 6–7. századtól a templomok tornácai körül alakították ki, majd sok helyen az altemplomban (kripta), manapság urnahelyek kialakításával. Gondozása (kerítés, kapu, rend, tisztaság) akkor is fontos, ha nem egyházi tulajdon („a halottak tisztelete az élők becsülete”). A ravatalozó helyiség önmagában még nem kápolna. A krematórium nem egyházi hely. A kolumbárium a hamvak tárolásának rendes helye.¹³⁶

¹³⁰ LLL 232–233.

¹³¹ LLL 421.

¹³² LLL 157–158.

¹³³ SC 124–125; ÁR 278.

¹³⁴ Manapság két végletes elképzelés uralkodik e téren: vagy minden képet és ábrázolást kitiltani (lemeztelenített modern templomok), vagy gátlástalanul beengedni minden ízléstelen kegytárgyat, amelyet a hívek hoznak (giccse-tenger). Nagy a felelőssége az illetékes lelkipásztoroknak. Ld. a képről: LLL 226–228. – Fontos, hogy használjuk az egész templomot (torony, oratóriumok stb.), a megvilágítás, akár fokozatokban (ünnepi, legünnepebb) kifejezheti azt, amit a liturgia színeivel, eszközeivel is teszünk.

¹³⁵ LLL 426.

¹³⁶ LLL 467–468. – Rendkívüli módon – nyomós okból – lehet istentiszteletet (eucharisztikus ünneplést) tartani templomon kívüli területen is (pl. temetőben, ifjúsági világtalálkozó terein, cserkész-misék, házi-misék alkalmából és betegágyánál). *Carmelo Cassati* bármi érsek egy karácsony előtti ifjúsági misét közismert diszkóban tartott, nyilvánvalóan „démontalanító” szándékkal (1997). A Szabadság-híd viszont a közlekedést szolgálja, nem istentiszteleti hely, még a (jezsuita) Ferenc pápa sem misézik a Termini pályaudvaron vagy a Ponte vecchiaion Rómában...

A liturgia alapanyagai

A liturgia végzésekor olyan anyagokat használ az Egyház, amelyek a világot alkotják, amelyek Isten kezében, a kinyilatkoztatás során váltak az üdvösség eszközeivé. Vannak köztük lényeges, fontos, pótolhatatlan anyagok (víz, bor), amelyekhez ún. „isteni rendelés” fűződik, vannak olyanok, amelyeket az Egyház maga határozott meg (olajfajták), és vannak változó, korhoz, szokáshoz kapcsolódó, személyes választástól függő anyagok (virág, tömjén). Ezek az elemek nem lehetnek mesterségesek, hanem mind a természet gyümölcsei.

A víz a lemosásra, megtisztulásra, a szomjúság üdítésére való (őselem). A teremtéskor megjelenő ősi valóság (1Móz 1,2), a megújulás szimbóluma az iszlám, a hinduizmus, a buddhizmus és a kereszténység szerint (fürdő, kéz, lábmosás, keresztség). A vízesés, a folyó, a tenger mind bibliai képeket idéznek az Isten mindenhatóságáról, újjáteremtéséről. – A liturgiában a tiszta víz a keresztelés anyaga és az Eucharisztia kelléke. A vízszentelés és vízhintés emlékeztet a keresztségre (Húsvét, temetés, áldások).¹³⁷

A bor ókori elképzelés szerint életelixír, az élet nedve, a halhatatlanság itala („a szőlő vére”, a vörösbor kapcsolatba hozható a vér szimbolikájával). Az öröm szimbóluma a Szentírás szerint (mirhával vegyítve kábítószer). Jézus az utolsó vacsorán vérévé változtatta. – A liturgiában csak tiszta bort lehet használni, keveset, egy csepp vízzel elegyítve.¹³⁸

A kenyér alapvető táplálékunk, hamuban, lepényként sütötték, kosarakban tartották, kézzel törték (kenyértörés). Húsvétkor kovásztalant fogyasztottak. A manna a pusztai vándorlás kenyere volt. Az Eucharisztia anyaga (tiszta búzakenyér) – ostya. Cibóriumban, a tabernákulumban őrizzük.¹³⁹

Az olajat olajfa terméséből sajtolják. Elsősorban világító eszköz (mécset). Gyógyító, testápoló, konzerváló szer is volt az ókorban. Az olíva olaj az erőnek, a lélek működésének és a hatalomnak a jele (királyok felkenése). Balzsammal vegyítve illatos tartósítószer. Háromfélet használ a liturgia: Oleum Catecumenorum, Chrisma, Oleum Infirmorum. Bizonyos szentségek alapanyaga (keresztelés, bérmálás, ordo, betegek szentsége).¹⁴⁰

A tömjén afrikai/indiai fa megkeményedett nedve, gyantája, ami parázson kellemes illatot áraszt. A napkeleti bölcsek vittek a gyermek Jézusnak. Az áldozatokban és lakásokban, vendégváráskor használták. A liturgia ünnepélyessé tételében a felszálló imádság szimbóluma (füstölő, turibulum, navikula). Az örökkévalóság jelképe.¹⁴¹

A virág nem kifejezetten szerves része a liturgiának, csak díszítő elem. Gyógynövényekkel együtt egyes helyeken megáldják (pl. augusztus 15-én), oltárra, sírokra, szobrok, képek elé a hála, az örökkévalóság szimbólumaként helyezik el. A színek kifejezései: sárga a nap, az ünnep, az élet jele, de a fehér is, míg a piros a véré és a Szentléleké (pünkösdi rózsza). Aranyrózsát nyújtott át a pápa a középkorban kitüntetetteknek Laetare vasárnapján (nagyböjt 4).¹⁴²

A viaszgyertya a feltámadt Krisztus szimbóluma (húsvéti gyertya, oltárgyertya, keresztelési, halotti gyertya). Az elpusztíthatatlan léleké, a hité, ezért helyezünk mécses a sírokra, vagy baleset helyére, halottainkra való emlékezésül. Körmenetben is a kezünkben visszük, a keresztelési fogadalom megújításakor meggyújtjuk. A liturgiában legalább

¹³⁷ LLL 514–515.

¹³⁸ LLL 61–62.

¹³⁹ Mind a kovászos, mind a kovásztalan kenyér alkalmas anyagok (keleti, nyugati szokás). Ld. LLL 225.

¹⁴⁰ LLL 360. Többféle rövidítés létezik: OC, CH, OI.

¹⁴¹ LLL 480.

¹⁴² LLL 270. Kiemelt kegyhelyek meglátogatásakor a pápa aranyrózsát ad ajándékol a kegyzobornak, pl. Ferenc pápa Csíksomlyón (2018-ban).

kettőnek kell égnie az oltáron. Megkülönböztetett az ún. húsvéti gyertya. A tűz szimbolikája (tűzszentelés) szintén Húsvéthoz kötődik.¹⁴³

A só is a liturgia egyik használt eleme. Evangéliumi eredetű: „Ti vagytok a föld sója” (Mt 5,13). Ősi tisztítószer, rothadást gátló anyag, fűszer. Vendégnek nyújtottak kenyeret és sót (vö. ballagási tarisznya). Ősi, római szokás volt újszülött gyermek szájába tenni (lustratio, megízleltetés). A keresztelés része lett (ld. még Effeta-rítus, exorcismus). A régi rituálék ismerték megáldását és a szenteltvízbe keverését.¹⁴⁴

A hamu a mulandóság, a fájdalom, a gyász, a bűnbánat régi jele, vezeklőruhában hamut szórtak a zsidók magukra az engesztelés ünnepén (vö. Neh 9,1). A kenyeret parázsló hamuban sütötték. „Porból vagy és porrá leszel” (1Móz 1,19) alapján hamvazószerdán az Egyház hamut hint a megtérő keresztények fejére, homlokára.¹⁴⁵

A liturgikus ruhák

Az apostoli időben nem volt különbség az episzkoposz (püspök), a presbyter (áldozópap), a diakónus (szerpap) és a többi megkeresztelt hívő ruhaviselete között. Az üldözés idején nem is volt rá lehetőség, hogy ez kialakuljon. A 4. századtól a *szolgálatok megkülönböztetésére* a zsidó főpapi ruhadarabok elemeiből és a római ruhaviseletből kezdtek kialakulni a liturgikus ruhák. A Karoling korra (8-9. század) állandósulnak. A szent szolgálatban résztvevők imádság közben vették magukra. Mielőtt használatba vették, megáldatták azokat. Kialakulásukat befolyásolták a különféle korok, népek, vidékek ízlése, szokásmódjai.

A papi (és diakónusi) liturgikus öltözék darabjai:

A *vállkendő* (humerale) a római alsóruházatból ered (fehérenemű), Odo Casel szerint a „castigatio vocis”, a szent csend jele. Óvja a miseruhát a pap izzadságától (nem kötelező a viselete). A *miseing* (alba) a Jel könyve szerint az üdvözült lelkek viselete, a tisztaság, az üdvösség jele (vö. fehér orvosi köpeny).¹⁴⁶ Az *öv* (cingulum) az elkötelezettség jele, a *manipulus* (kézelő) valaha az izzadság letörlését szolgálta a római ruhakellékek között, a 9. századtól a miseruha része, a verejtékes munka szimbóluma (1962 óta nem használatos). A *stóla* (orarium, omofór) a papi hatalom jelképe, a régi zsidó talíth, imakendő és a római matrónák stóla nevű hosszú sáljának ötvözete. Jelentése: „iugum Domini” (az Úr igája).¹⁴⁷ A *miseruha* (casula = házacska, phelónion) a római úti köpeny, kerek (planéta) 5. századtól használatos változata. A késő középkortól hegedű alakúvá zsugorodott.¹⁴⁸ A *dalmatika* (a szerpap ünnepi ruhája) Dalmáciából való, a 4. századtól a pápa, majd a diakónus öltözéke

¹⁴³ LLL 154–155.

¹⁴⁴ LLL 427.

¹⁴⁵ LLL 163.

¹⁴⁶ Mindkettő csak fehér színű lehet (gyolcs, lenvászon). Manapság az albák sokszor kukullák (könnyen mosható, műszálas anyagból), kerüendő a kabát-forma; a színe mindig fehér. Ld. LLL 10–11. – A ruha a keresztségtől kezdődően a Krisztusba öltözöttség jele (Gal 3,27), ezért használunk keresztelési (fehér) ruhát, és ebből ered a szerzetesek ruhája is.

¹⁴⁷ Az *ordo* jelvénye, tehát csak felszentelt diakónus és pap viselheti. Manapság vastagabb formában is készítik, sőt a miseruha fölött is hordják, ld. LLL 429.

¹⁴⁸ Az ún. borromei (Borromeó Szent Károlyról elnevezve, aki harcolt a használatáért), kerek vagy ovális változat anyaga színes, díszes, súlyosabb brokát, díszítésekkel. Misemondáskor a használata kötelező, legalább a főcelebránsion lennie kell. Ld. LLL 334–335. – Miseruha fölé helyezett vastag stóla, ld. Pákozdi István: *Stóla a kazula felett*, in Praeconia XIV. évf., 2019/2, 96–97.

(vö. tunika, tunicella).¹⁴⁹ A *palást* (lat. pluvia, eső – pluviále) a rómaiak csuklyás esőköpenyre emlékeztet. Díszes mell-csat fűzi össze.¹⁵⁰ – A *karing* (rochetta) a klerikusok ünnepélyes ruhája reverenda fölött.¹⁵¹ A *birétum*, papi főveg (a lat. birrus, ruha és az olasz berretto, sapka, kalap szóból ered). Színe, formája egyházi méltóságot fejez ki.¹⁵²

A liturgikus ruhák (együttese: ornátus vagy paramentum) anyaga és színe¹⁵³ (a 12–13. században szilárdult meg, a keleti szertartásúak nem mindegyiket használják és nem annyira kötöttek a színek): fehér (arany),¹⁵⁴ piros,¹⁵⁵ zöld,¹⁵⁶ lila vagy viola,¹⁵⁷ rózsaszín,¹⁵⁸ fekete.¹⁵⁹ Az arany szín minden mást helyettesíthet (a feketét kivéve). Nagyobb ünnepeken lehet használni a nemesebb anyagból készült ruhákat, még ha nem is felelnek meg a napi színnek.¹⁶⁰

A püspöki liturgikus öltözék darabjai:¹⁶¹

A történelem folyamán a püspökök egyéb liturgikus jelvényei alakultak ki. A *mellkereszt* (pectorale) a 12-13. századtól (láncon vagy zsinóron),¹⁶² a *püspöksüveg* (infula, vagy mitra) a 11. századtól: pretiosa (ékköves), auriphrygiata (hímzett), simplex (minta nélküli),¹⁶³ a *gyűrű*, a 4–5. századtól az egyház(megyé)vel való eljegyzettség szimbóluma (gyémánt, ametiszt, fém); a jobb kezük gyűrűs ujján viselik.¹⁶⁴ A *pásztorbot* (bakulum) a 4. századtól a főpásztor kormányzati hatalmának jele. Balkézben tartják.¹⁶⁵ Az *érseki pallium* báránygyapjából készült vállszalag. Az érsekek Péter székéhez tartozásának jele.¹⁶⁶

¹⁴⁹ Anyaga és színe azonos a miseruháéval. Ld. LLL 79, 484.

¹⁵⁰ Anyaga és színe azonos a miseruháéval, ünnepélyes keresztelés, esketés, litániák, körmenetek, áldások, temetés alkalmával viselheti a pap (és az ő hiányában a diakónus). Az Oltáriszentség vitelére *vélumot* is használnak, amely fehér színű, ld. LLL 377.

¹⁵¹ A régies, szalaggal megköthető, csipkés változatot manapság felváltja a kivágott nyakú, kevés alj- és mandzsetta-díszített (ún. római) változat, ld. LLL 216–217.

¹⁵² A 17. században fogó csúcsokkal látták el (3, doktoroknak 4). Kórusimádság alatt sokszor emelgették (pl. Gloria Patri-ra); a bíborosokat a pápa bíborszínű (moaré) birétum átadásával iktatja be. Ld. LLL 59.

¹⁵³ LLL 301.

¹⁵⁴ Az öröm, a tisztaság jele: az Úr ünnepein, a karácsonyi és a húsvéti időben, Mária-ünnepeken (bizonyos helyeken engedélyezett a *kék* szín is), a hitvalló szentek ünnepén és egyéb ünnepi alkalommal (pl. keresztelés, házasságkötés, primícia, hálaadás stb.) használják.

¹⁵⁵ A vér(tanúság), a szeretet és a Szentlélek színe: Virágvasárnap, nagypénteken, Pünkösdkor, a Szent Kereszt és a vértanúk ünnepein használják.

¹⁵⁶ A tavasz, a reménység színe: évközi idő vasárnapjain és köznapjain használják.

¹⁵⁷ A bűnbánat színe: Adventben, Nagyböjtben és tetszés szerint halotti liturgiákon használják.

¹⁵⁸ Nem kötelező a használata, a lila szín enyhítéseként Advent 3. és Nagyböjt 4. vasárnapján vehető.

¹⁵⁹ A gyász színe, helyette lehet lilát is használni.

¹⁶⁰ Régen a liturgikus ruhákat szokás volt megáldani és felvételkor megcsókolni. Ezek profán célra nem használhatók, áruba nem bocsáthatók, elhasználódásuk esetén múzeumban kell őrizni, vagy ha értéktelenek, akkor el kell égetni azokat. Őrzésük, szellőztetésük gondot igényel.

¹⁶¹ A II. Vatikánum hangsúlyozottan előírja: „illő, hogy a főpapi jelvények használata azoknak az egyházi személyeknek legyen fönntartva, akik valóban püspökök, vagy pedig valamilyen külön joghatósággal bírnak” (SC 130). Vö. Insignia: LLL 195; főpapi jelvények: 143-144; valamint 402–406.

¹⁶² LLL 229.

¹⁶³ Mitra: LLL 339.

¹⁶⁴ LLL 159. Szent X. Piusz pápa 50 napi búcsút engedélyezett azoknak, aki áhítattal megcsókolják (1909). A pápa halászyűrűjét halála után a kamerlengő bíboros tanúk előtt összetöri.

¹⁶⁵ Apátok és apátnők is kapnak benedikálásukkor, vö. LLL 387–388.

¹⁶⁶ Saját érseki tartományon belül viselhető. A nyakrésznél 4, a lelógó szárazon 1–1 fekete kereszt van beleszőve, vö. LLL 378. – Az *érseki keresztet* körmenetben egy kanonok viszi. A püspök korális ruhái: lila reverenda (bíborosnak piros), karing, mocétum, pileolus (*solus Deo*, olaszul *zucchetto*), birétum. Régen használatos kellékek voltak még: a cappa magna, hermelin prémmel (menyét szőrből), ill. a gremiále (ölbe terített díszes selyemkendő).

A pápa megkülönböztető öltözkééhez tartozn(t)ak:

A *subcinctorium* (övre erősített szalag), a *falda* hosszú szoknyaféleség (trónon ülve nagyobbak láttatta viselőjét), a *fanon* (selyemkendő a miseruha fölött), és a *tiara*.¹⁶⁷ Fehér reverenda (a 16. századtól). A *ferula* (bot), amelyet VI. Pál pápa kereszttel díszített pástorbottá alakított (1965. december 8). A piros színű pápai kalap mellett szokás volt téli időben a *camauro* (hermelinszegélyű vörös bársony ún. „házi sapka”) viselete. A piros mocettára arannyal hímzett vastag stólat helyeznek. Az útiköpeny színe is piros. A pápák csatos piros bőrcipőt viselnek.¹⁶⁸

A pap liturgián kívüli hivatalos öltözéke a *reverenda* (lat. tiszteletreméltó, tisztelendő; taláris), a népvándorlás kora óta a klerikusok ruhája. A Trienti Zsinat előírta (fekete, bokáig érő, gombos), nyakán fehér gallér (kolláré).¹⁶⁹ Szerzeteseké: *habitus* (skapuláréval, vállruha, csuklyával), más néven kámzsa.

A liturgia edényei

Nemcsak a liturgia helye vált el idővel a profántól, de a használati tárgyai is. Szakrálissá, azaz csak istentiszteleti célokra használhatóvá lettek, formájuk, rendeltetésük a keresztény művészet részét alkotják. Régen mindegyiket áldással vettek használatba.

A *kehely* (lat. calix, németül Kelch) már az 1. századtól többféle: áldozati, miséző, vagy felajánlási, vagy ún. keresztelési (tej + méz), valamint áldoztató kehely (+ ivócső, „fistula”). Nagyobb a templomi használatra, kisebb utazó, tábori kehely. Anyaga: üveg, márvány, agyag, fa, szaru, elefántcsont, arany, ezüst, réz, nemes fémnek kell lennie. Manapság divatosak a kerámiából készült kelyhek. Részei: kupa (*cupa*, hordó, kád lat., régen aranyozni kellett belülről), gomb (nodus), talp (pes). Püspök konszekrálta krizmával.¹⁷⁰ – A *paténa* (gör. diszkosz, tányér), áldoztató edény (pixis),¹⁷¹ *cibórium* (köpennyel), capsula, theca, szelence (betegáldoztató burzában). A *szentségtartó* (monstrancia, ostensorium, úrmutató) a 13. századtól (részei: lunula + custodia).¹⁷² – A kehely felszereléseire tartozik a korporále,¹⁷³ a palla,¹⁷⁴ a kehelytörlő ruha (purificatorium),¹⁷⁵ a kehelyvélum, a burza,¹⁷⁶ esetleg egy kis arany merítőkánál a víz hozzáadásához.

Egyéb liturgikus edények: a *misekancsók* (ampolnák), a kézmosó (lavábó) edény kéztörlő ruhával (püspöki liturgiákon kézmosó tál kancsóval), az áldoztató tálca (paténa). A szent olajok tárolására szolgáló *kapszulákra* rá van írva az olajok latin elnevezése: OC – CH – OI

¹⁶⁷ VI. Pál 1964. november 18-án elajándékozta és végleg elhagyta. Ld. LLL 477.

¹⁶⁸ Vö. Érszegi Márk Aurél: *Péter utódának szolgálatában*, VKI Szabadka, 2008, 77–93. Valaha előírás volt a püspöki (pápai) kesztyű és harisnya is.

¹⁶⁹ A reverenda (talár) színe fehér a pápa számára V. Piusz óta, aki korábban domonkos szerzetes volt, a premonstreiké, cisztereké, domonkosoké, karthauziaké... Piros a bíborosoké, lila a püspököké, barna a ferenceseké, változó színű a keleti ortodox papoké, bár ők is előnyben részesítik a fekete színt. Erről kétféle nézet terjedt el: a gyász színe, mivel a klerikus és a szerzetes Krisztus halálába temetkezik el, főként az ágostonos remeték korától, ld. fekete címszónál: MKL III, 544. Ami még valószínűbb: a tanítók, a jogászok tógájának mintájára a tisztelet, a méltóság, az ünnepélyesség jele volt a középkorban. Először a milánói tartományi zsinat írta elő, onnét terjedt el: LfThK 6,326 (Taschenausgabe). Formája az idők folyamán sokat változott, a helyi szokások befolyásolták. – LLL 413.

¹⁷⁰ LLL 221. Ld. Erdő Péter: *Eucharisztia*, 18–24.

¹⁷¹ LLL 389.

¹⁷² LLL 340.

¹⁷³ LLL 252–253.

¹⁷⁴ LLL 377–378.

¹⁷⁵ LLL 401.

¹⁷⁶ LLL 64.

(vagyis: keresztelendők olaja, krizma, betegek olaja). A liturgiában használ(hat)nak még: csengőt (gong, a nagyhéten kereplő), *harangot* (5–6. századtól; püspök áldotta meg), részei: bak, korona, fala, nyelve, kötele.¹⁷⁷ Az ünnepélyes liturgiákon *füstölőt* is használnak (turibulum, navicula),¹⁷⁸ békecsók keresztet (pacifikále), körmeneti keresztet (korpusszal), szenteltvíztartót és -hintőt. A 10. századtól hagyománya van a templomi zászlóknak.

A liturgikus mozgások, a liturgia fegyelme

A szent ruhákon, a szent edényeken túl még a liturgia meghatározott mozgásának fegyelme is Isten jelenlétéről beszél. Az összeszedettség, a fegyelmezett *gesztusok*, mozdulatok¹⁷⁹ az összehangolt, közösségi cselekvésmód mind kifejeznek valamit, szimbólumok ezek, egy titokzatos, mégis köztünk lévő valóság tanúi. A liturgikus mozgások a „*participatio actiosa*” (II. Vatikánum) következménye. Akkor méltó és helyes, ha utat nyit az „*actio divina*” számára (J. Ratzinger), ehhez pedig az aszkézis vezet („Megzabolázom, és rabságba vetem testemet” 1Kor 9,27). A testi részvétel a belső, lelki áhítat kifejezője. Hasonlítható ez a katonaság fegyelméhez, de mégsem annyira merev, nem az ellenség legyőzését, hanem a léleknek a test feletti uralmát juttatja érvényre.

Az *ének* és a mondott imádság kötött rendben váltakoznak. Aki énekel, „kétszeresen imádkozik”, az őskeresztények gyakorlatában már volt ének, és a szent zene elengedhetetlen kifejezésformája a legmélyebb odaadásnak, imádatnak, liturgikus cselekményeknek. Az utolsó vacsorán valószínűleg Jézus és apostolai is énekeltek (Mk 14,26: elmondták a hálaadó zsoltárt), Pál pedig többször is buzdít: „Egymás között zsoltárt, himnuszt és szent dalokat énekeljete, daloljatok és zengedeztetek szívből az Úrnak” (Ef 5,19 vagy Kol 3,16). Különbőség van énekes mise (*missa cantata*),¹⁸⁰ csendes mise (*missa lecta*)¹⁸¹ és magán mise (*missa sine populo*)¹⁸² között.

A liturgikus mozdulatok, *gesztusok*: az *állás*¹⁸³ őskeresztény tiszteletadás, a virrasztás, az őrség régi *gesztusa*. Az *ülés*¹⁸⁴ a tanítás hallgatásának testhelyzete a felolvasás, a zsoltározás alatt. A *térdelés*, térdhajtás (*genuflexio*): az alázat, a hódolat, a bűnbánat, az imádat jele (átváltoztatáskor, szentségimádáskor, a Credóban kétszer egy évben: Karácsonykor és Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén). Jézus is az Olajfák hegyén (Lk 22,41): térdre borulva imádkozott, és az apostolok is (vö. Ef 3,14). A *leborulás* (*prostratio*) a világnak való meghalás jele: nagypénteken, az ordo felvételekor, rendi fogadalomtételkor.¹⁸⁵

A kézzel végzett *gesztusok*: az imádság jelei a *kitárt kar* (előljárói imádság, könyörgés,¹⁸⁶ vö. „*orante*”), *összekulcsolt kéz* (elkötelezettség, vö. hűbéreskü, a 7. századtól), *mellverés*

¹⁷⁷ A harangöntés művészete a 15–16. században élte virágkorát (78 % vörösréz + 22 % ón ötvözete). Általában napjában háromszor harangoznak: reggel (5, 6), délben (1456. III. Callixtus rendelte) és este Szent Györgytől Szent Mihályig 19, télen 20 órakor); mise előtt, Úrfelmutásra, halálesetkor, az Oltáriszentség vitelekor, tűzvész, árvíz esetén stb. Magyarország legnagyobb tömegű harangja a budapesti Szent István bazilika Szent István-harangja, ami 9250 kg-os, 240 cm alsó átmérőjű. 1990-ben készült a passai Perner öntödében és még abban az évben augusztus 20-án áldották meg. Utána következik a Nagyboldogasszony-harang (Hilczter Ignác bécsújhelyi harangöntő műve; először 1855 Karácsonyán húzták meg) az esztergomi bazilikában. – Ld. LLL 164–165.

¹⁷⁸ Ld. turifer: LLL 484.

¹⁷⁹ LLL 341.

¹⁸⁰ LLL 105–106.

¹⁸¹ LLL 78.

¹⁸² LLL 306–307.

¹⁸³ LLL 21–22.

¹⁸⁴ LLL 493.

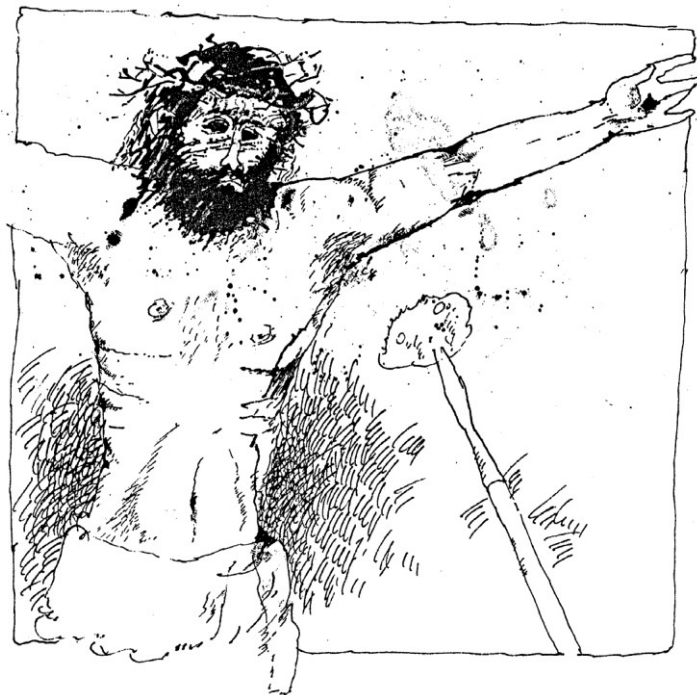
¹⁸⁵ LLL 474–475.

¹⁸⁶ LLL 243 és 254.

(bűnbánat jele). Az áldás, szentelés gesztusai: a *kézfeltétel* (epiklézis), *áldó* gesztus (kereszt alakban).¹⁸⁷ Az egyszerű, közönséges kéztartás (ülő helyzetben, nem cselekvéskor a térden nyugszik). A *járás*, vonulás (párban, összehangoltan, körmenetben, a zarándok egyház gesztusa). A *fejhajtás* (inclinatio, pl. a szentháromsági személyek említésére), vagy *meghajlás* (oltár előtt, evangélium előtt, felajánláskor, a Credóban, diakónus áldás kérésekor stb.).¹⁸⁸ Az *oltárcsók* (evangéliumos könyv, kereszt); a *békecsók* (pax) helye az igeliturgiát követően volt (a keleti rítusokban ma is), a nyugati liturgiában az áldozás előtt.¹⁸⁹ A *keresztvetés* ősegyházi gyakorlat: T vagy + a homlokra a jobb kéz mutatóujjával; *crux germanica* (három kis kereszt: homlokra, szájra, szívre), *crux latina* (nagy keresztvetés, a 11. századtól).¹⁹⁰ A gesztusokat olykor ismétli a liturgia (*gradatio liturgica*) ebben fokozás, elmélyítés fejeződik ki (pl. mea culpa, Kyrie, Sanctus, Agnus Dei).

A liturgia összehangolt rendet és fegyelmet kíván,¹⁹¹ ami nem jelenti azt, hogy annak öröme, derűje, emelkedettsége károsulna.

¹⁸⁷ LLL 243.

¹⁸⁸ LLL 321.

¹⁸⁹ LLL 48–49.

¹⁹⁰ LLL 239–240.

¹⁹¹ Ld. *A liturgia fegyelme*, in Dobszay László: *Jegyzetek a liturgiáról*, Új Ember Bp., 2001, 488–489.

4. Az Eucharisztia ünneplése

A keresztény liturgia középpontja az Eucharisztia ünneplése (Szent Liturgia, szentmise, kenyértörés, úrvacsora). Tartalma, lényege a nevéből, *ευχαριστια* fakadó hálaadás,¹⁹² áldozat, megjelenítés, felajánlás, átváltozás, szent lakoma, közösség (koinoniá, communio, vö. 1Kor 11,17–34). A magyar Oltáriszentség „statikus” szava csak a tabernákulumban őrzött szentostyát jelöli. Az *Eucharisztia* kifejezés viszont, ahogy Antióchiai Szent Ignác leveleiben is, a nem lényeges elemeket már kiküszöbölt legmaradandóbb elemet, a hálaadó imádságot emeli ki.¹⁹³

Az ősegyház az apostoli hagyományt folytatva ünnepelte Krisztus utolsó vacsoráját, a zsidók húsvéti szent vacsorájának mintájára,¹⁹⁴ amely azonban igen hamar elveszítette az egyiptomi kivonulásra való emlékezés lényegi magját. Helyébe a föltámadás lépett, és az ún.

¹⁹² A 2. században a keresztény szóhasználatban megszületett fogalom két görög szóból ered: az *eu* (jól) és a *charizomai* (kedvében jár, szívesen ajándékozik) szavakból, ld. Xavier Léon-Dufour: *Az Újszövetség értelmező kéziszótára*, Új Ember Bp., 2008, 201–202.

¹⁹³ Vö. J. A. Jungmann: *A szentmise*, Prugg Verlag Eisenstadt 1977, 24.

¹⁹⁴ Vö. Székely János: *A rabbinikus irodalom szerepe az Újszövetség megértésében*, A Bibliáról a Biblia Évében (Sapientia füzetek 14), Vigilia Kiadó, Bp., 2009. 15–18.

barány-vacsora egyéb kellékeit is nélkülözi, megtartva a jézusi újdonságot, a kenyér és a bor új jelentését, Krisztus ünneplését e két szín alatt. A kenyértörést „házanként végezték” (vö. ApCsel 2,46), elsősorban az Úr napján, vasárnap. Hamarosan kiegészült a kenyértörés a tanítással (felolvasás, beszéd), ld. Pál Troászban tartott liturgiáján (ApCsel 20,7).

Mindenképpen jellemző maradt a vacsora keretében történő megemlékezés. Valószínűleg az üldözés miatt került ennek az ideje később a hajnali órákra. Az ún. „vigília” a 2–3. század kedvelt ünneplésfajtája: vigilia dominicalis (vasárnapra virradóan), vigilia stationalis (szerda, péntek), vigilia coemeterialis (temetéskor, ill. évfordulókor). Igazi vigíliája (előesti ünneplésformája) lett a Karácsonynak, Húsvétnek, Pünkösdnek, Mária mennybevitelének, Keresztelő Szent János és Szent Péter és Pál ünnepének (a liturgikus szövegek tekintetében is), de minden ún. előesti mise is erre emlékeztet.

Már az ókor eucharisztikus felfogása sem volt hiánytalan: nem lényeges, kiemelt helyen őrizték, és jobbára csak a betegek számára. Később sok helyen kezdtek elmaradni a hívek a rendszeres vételétől. A létrehozásához való hozzájárulás (felajánlás) pénzben fejeződött ki.¹⁹⁵ Több visszaélés is mutatkozott (pl. az ablúciós víz megítatása keresztelendő kisdedekkel, halottak áldoztatása stb.). A 15. századra kialakult a pap és a hívek teljes elkülönülése az Eucharisztia vételét illetően.¹⁹⁶ Az *eucharisztikus csodák* azonban már Szent Cipriántól kezdve napjainkig azt bizonyítják, milyen nagy az érdeklődés a legszentebb misztérium iránt.¹⁹⁷ Jelentős a művészetben való megjelenése is (megbecsüléssel őrzött tárgyak,¹⁹⁸ valamint képi, szimbolikus ábrázolások).

Az Eucharisztia szentségét hagyományosan hármassal felosztással tárgyaljuk: *in fieri* (létrejöttében): a kenyér és a bor átváltozása Krisztus testévé és vérévé, *in facto* (ténylegesen): Krisztus testének és vérének szentsége a kenyér és a bor színe alatt, *in usu* (vételésben): az eucharisztikus színek magunkhoz vétele.¹⁹⁹

In fieri: a szentmise

A szentmise az utolsó vacsora megjelenítése, Krisztus rendelése szerint, áldozati cselekmény, az apostoli kortól kezdve napjainkig.²⁰⁰ A mise-liturgia alapján véve két részből áll: *ige-liturgia* és az *Eucharisztia liturgiája*. Olyan, mint egy két képből álló diptichon, két részes dráma, elő- és utójátékkal (bevezetés, elbocsátás). Kétféle mise-típus

¹⁹⁵ „Amikor az Egyház számban megnövekedett, de szentségében megfogyatkozott a bűnök miatt, akkor meghatározták, hogy a hívek minden vasárnap áldozhatnak, vagy a hónap harmadik vasárnapján, vagy jelesebb ünnepeken, vagy háromszor egy évben. Aki pedig nem járul hozzá lizttel, sem partikulák készítésével, az adjon pénzt, amit a szegények javára áldoznak” (Onorio d’Autun: *Gemma animae*... PL 172,564).

¹⁹⁶ „Amikor a pap a Confiteort mondja, szemléld az emberi természetet telve bűnökkel... Amikor a pap áldozik, te is áldoz vele lélekben, kérve Istent, adja meg neked azt a szentségi kegyelmet, mintha te is áldoznál” (Girolamo Savonarola: *Tractatio nobilissimo del sacramento*, Milano 1510).

¹⁹⁷ Ld. *Eucharisztikus csodák*, Kairosz Kiadó 2007 (Lanciano, Bolsena, Siena, Olmütz, Lourdes, Kína, Boston).

¹⁹⁸ Az utolsó vacsora kelyhét Valenciában őrzik (Szent Grál), amelyet – kegyes legenda szerint – Mária Magdolna hozott magával, s amelyben Arimateai József felfogta a kereszten függő Jézus vérét (achátból készült).

¹⁹⁹ Ld. Wolfgang Beinert: *A katolikus dogmatika lexikona*, Vigilia Kiadó Bp., 2004, 170–174. A legtömörebb kifejezése: „Ó, szentséges lakoma, melyben Krisztust vesszük, lelkünk eltelik kegyelemmel, és megkapjuk a jövő dicőség zálogát” (betegáldoztató ima).

²⁰⁰ „Ettől kezdve magunk között mi is folyton megújítjuk az ő emlékezetét... vasárnap a városokból és a falvakból mindnyájan egy helyre összejövünk, és az apostolok buzdításait vagy a próféták írásait olvassuk, ... imádkozás után kenyeret, bort és vizet hoznak; és az előjáró – amennyire erejéből telik – imádságot és hálaadást mond, s a nép ráfeleli: Ámen. Majd ... szétosztják, és a jelenlevők mindegyike magához veszi, a távollevőknek pedig diakónusok viszik el” (Szent Jusztínusz, *Első védőirat a keresztények érdekében*, 66–67 in PG 6,427–431).

létezik: *missa cum populo* (néppel végzett) és *missa sine populo* (nép nélkül végzett, legalább egy ministránssal). A „legtökéletesebb” miseforma a püspöknek papjaival, a diakónusokkal és a klerikusokkal, valamint a néppel együtt bemutatott miséje (ilyen a nagycsütörtöki krizmamise, vagy a papszentelési mise). Nagyra kell értékelnünk a közösségek miséjét (plébánia, konvent). A misén való részvétel nem korlátozható (evangéliumtól áldozásig): a „nyitánytól a fináléig” tart az érvényes szentmise. Énekszövegeiben megkülönböztetünk „állandó” és „változó” részeket.²⁰¹

A szentmise *felépítése*. Az ige-liturgia részei: Bevezető szertartások (előkészítő jellegűek; harang, csengő, körmenet az oltárhoz, bevonulás, oltárcsók, esetleg ünnepélyes misében tömjénezés, keresztvetés és köszöntés.²⁰² Az Introitus, azaz Kezdőének lehet a kórus vagy a nép éneke, csendes misében fel kell olvasni. Bizonyos jellegzetes ünnepek ennek kezdőszavairól vannak elnevezve (Gaudete, Laetare, Rorate, Requiem stb.). A Bűnbánati cselekményt bevezető szavak előzhetik meg, amelyekkel a pap (vagy egy lektor) a napról, az ünnepeletről szól röviden, bűnbánatra hangolva. Rövid csend után a háromból az egyik bűnbánati formát kell alkalmazni, vasárnap ennek helyébe léphet néha az *Asperges*.²⁰³ A bűnbánati részt a Kyrie (Uram, irgalmazz) zárja le, ezt trópusok beiktatásával is énekelhetik. A Gloria (Dicsőség) a pap vagy a kántor intonálásával, vasár- és ünnepnapokon (advent és nagyböjt kivételével) énekelte vagy közösen mondott régi himnusz (valószínűleg a 4. század óta). Mindezt a napi Könyörgés (collecta, oratio) zárja le („Könyörögjünk!” felszólítás után kitárt kézzel a szövege, majd összetett kézzel a záradék). Ezután következnek az Olvasmányok (olvasmány, szentlecke, evangélium; ünnepnapon, emléknapon és hétköznap csak kettő),²⁰⁴ közötté ének (válaszos zsoltár, alleluja²⁰⁵). Az ige-liturgia csúcspontja az Evangélium felolvasása (csak felszentelt szolgálattevő olvashatja vagy énekelheti, a diakónus áldást kér, a pap csöndes imát mond előtte. Kísérheti füstölés, két gyertya, állva hallgatjuk, utána az evangéliumos könyvet trónusra lehet helyezni). A Homília (prédikáció, szentbeszéd a tanítás szerves része, vasár- és ünnepnapokon kötelező, világi hívő nem tarthatja.²⁰⁶ Helye az ambó vagy a szószék (a püspök a katedróján ülve is prédikálhat). A Hitvallás (Credo, Hiszekegy főünnepeken és vasárnapokon, akár mondva, akár énekelve) a hívő nép válasza az elhangzott tanításra. Vehető az Apostoli vagy a Nícea-Konstantinápolyi forma. Az

²⁰¹ Ordinarium: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei. Változók: Introitus, Graduale, Alleluja (dicsérvétek Jahvét), (Offertorium), Communio.

²⁰² Vö. RMÁR 46. A nyugati liturgiában is van hozzá dallam, lehet énekelni; a Szentírásból való köszöntések, a püspöki köszöntés megkülönböztetett („Békesség veletek!”). Tömjénezni lehet bevonuláskor, az oltárt mise kezdetén, evangéliumkor, felajánláskor, átváltozáskor.

²⁰³ A közgyónás, a *Confiteor* a 8. századtól lépcsőimává alakult át. A bűnbánati részt helyettesítheti a vasárnapi szenteltvízhintés (*Asperges*, RMÁR 51, szövege a Misekönyvben található), febr. 2-án a gyertyaszentelés, hamvazószerdán a hamvazás, Virágvasárnap a barkaszentelés szertartása.

²⁰⁴ A vasárnapi olvasmányok „A”-, „B”-, „C” évre osztottak. A hétköznapiakban az évközi időben az olvasmány I páratlan, II páros évben veendő. „Sajat” olvasmányai vannak az ünnepeken kívül: január 26: Szent Timóteus és Titusz: szentlecke; május 1: Szent József: evangélium; Szűz Mária Szeplőtelen Szíve: evangélium; június 11: Szent Barnabás: szentlecke; július 22: Szent Mária Magdolna: evangélium; július 29: Szent Márta: evangélium; augusztus 29: Ker. Szent János vértanúsága: evangélium; szeptember 15: Fájdalmas Szűz: evangélium; október 2: Szent Örzőangyalok: evangélium; november 18: Szent Péter és Pál bazilikák szentelési évfordulója: mindkét olvasmány. A többi emléknapon a folyamatos, hétköznapi olvasmányrendet kell követni. (Sohasem megengedett Isten szavát nem szentírási szövegekkel helyettesíteni, ld. RMÁR 57.)

²⁰⁵ A *responzoriális zsoltár* lényege a hallottakról való továbbgondolkodás a nép válaszaival; az alleluja-vers az elhangzó evangéliumra utal (kivéve belőle egy fontos mondatot), nagyböjti időben *tractus* helyettesíti. A *szekvenciát*, ha van (Húsvét és Pünkösd ünnepén kötelező), az alleluja-vers előtt kell venni. Ld. LLL 411.

²⁰⁶ RMÁR 66; 767. kánon 1. §. Rendkívüli esetben, ordinárius engedélyével világi krisztushívő is tarthat igehirdetést (pl. Hivatások vasárnapja), ld. A MKPK körlevele az Eucharisztia ünneplésével kapcsolatos kérdésekről, 48. Ld. LLL 395–396.

Egyetemes könyörgések zárja le a mise első egységét,²⁰⁷ a diptichon első képét, az igeliturgiát. Jellemző erre az egységre a két vonulás, az ige helye (ambo, székek), valamint a lektorok, felolvasók szolgálata.

A tulajdonképpeni Eucharisztia liturgiája, a szentmise második főrésze az adományok előkészítésével, Felajánlásával (körmenet) kezdődik.²⁰⁸ A felajánlási imák ősi zsidó liturgikus elemeket tartalmaznak.²⁰⁹ A hívek adományait körülhordozott perselyben (kosárban) gyűjtik össze.²¹⁰ Ezt a részt a Felajánló könyörgés zárja. A szentmise leglényegesebb, legbensőségesebb része az Eucharisztikus ima (Prex eucharistica). Átmenetet képez hozzá a Prefáció (több mint 80 változata van), amely bevezeti az ún. „főimádságot” (gör. anafora). Műfaja: éneklésre szánt himnusz, amely hálaadásba foglalja az ünnepek tartalmát, az üdvtörténeti misztériumokat, sajátos színt adva a liturgikus napoknak (vö. időszaki és saját prefációk).²¹¹ A Sanctus (és a Benedictus, Szent vagy) zárja le mint az Egyház egyik legősibb népéneke, akklamációja (2-4. század) bekapcsolva Isten népét a hálaadásba (Hozsanna = segítség hát! örömkialtás a Sátoros ünnepen).

Ezerévszáz éven át csak egyetlen ún. „kánon” (a mise-cselekmény szabálya) volt használatban, ma ezt az *I. vagy római misekánonnak* nevezzük, amely valószínűleg Szent Damazus pápáig megy vissza (+384). E csúcsmádság észak-afrikai és római vonásokat mutat. A „Te igitur...” a századokon át egyetlen és változatlan eucharisztikus ima maradt a nyugati egyházban. Végzését a *disciplina arcani* szabálya övezte.²¹² Van benne megemlékezés a pápáról, püspökről, (régén az uralkodóról, királyról is volt), az élőkéről és a holtakról, előzőleg pedig a 12 apostolról és 12 római szentről (5 pápa, 1 püspök, 1 szerpap, 5 világi). Ezt az archaikus kánont mérték, szimmetria és emelkedett ünnepélyesség jellemzi. A magasba hág, majd visszaérkezik a földre: „Nobis quoque peccatoribus...” (Nekünk is, bűnös szolgálóknak) mellveréssel. A kezdeti időkben Symmachus (+514) és Nagy Szent Gergely pápa (+604) bővítették, véglegesítették. Több időszaki betét színesíti (karácsonyi, húsvéti, mennybemeneteli, pünkösdi), ajánlható a végzése nagy ünnepeken, apostol-ünnepeken és a római szentek ünnepén.²¹³

A *II. kánon* a legrövidebb: a II. Vatikáni Zsinat után vezették be, szövege Római Hippolütosz anaforájából való,²¹⁴ a vértanúk korát idézi, eredetileg görögül íródott. Saját prefációja van, ami azonban cserélhető. Rövid, lényegre törő, közérthető. Minden kánonban jól elkülöníthető részek: *epiklézis* (Szentlélek-hívás az adományokra), *narratio* (a szerzés

²⁰⁷ A pap bevezetése után az imaszándékok sorrendje kötött (az Egyház szükségletei, közjó, közhatalmat gyakorlóként, szükségben lévőkért, helyi közösség szándékai, megholtakért). Végül a pap kitárt kézzel mondott záró imádsággal fejezi be. A kéréseket a diakónus, vagy a lektor, vagy világi hívők olvassák fel. Ld. LLL 84–86.

²⁰⁸ Jó, ha az adományokat (kenyér, bor, víz) a hívek hozzák oda az oltárhoz, akár egészen ünnepélyes formában is, a segédkezők megterítik az oltárt (korporále, purifikatórium, misekönyv). Az összegyűjtött pénzádományok (perselyezés) ne az oltárra vagy annak lábához kerüljenek, hanem más alkalmas helyre, ld. RMÁR 73. A füstölés, az ének vagy az orgonajáték még ünnepélyesebbé teszik, ld. LLL 133–135.

²⁰⁹ A kehelybetöltési, bor és víz elegyítési imádság a 11. századtól gyakorolt, a régi római sacramentariumokban mint karácsonyi collecta szerepelt. A kézmosás kezdetben szükséges volt, később a pap lelki tisztaságának jelképes gesztusává lett (a 4. századtól már magyarazzák).

²¹⁰ Ez az eucharisztikus ünnepléshez ősidőktől hozzátartozik, mai formája mégis zavarja a mise áhítatát, egyelőre jobb formája nem alakult ki; ld. persely in: Verbényi-Arató: *Liturgikus Lexikon*, 209.

²¹¹ Énekel tónusai: *usualis* (egyszerű), *ad libitum* (ünnepélyes). Lehetőség szerint énekelni kell (mint a Glóriát, vagy az Alleuját). *Akklamáció* vezet be, és a közösen énekel Szent vagy zárja, ld. LLL 422–423.

²¹² Titoktartási (hallgatási) fegyelem, ld. LLL 162. Ld. J. A. Jungmann: *A szentmise*, Prugg Verlag Eisenstadt 1977, 190–197.

²¹³ LLL 120–126. M. Kunzler: *Az Egyház liturgiája*, 304–205. Pétery József: *A szentmise története*, SZIT Bp., 1946, 104–153. Ld. Pákozdi István: *A négy misekánon magyarázata*, SzIT, Bp., 2018.

²¹⁴ Egy 400 körüli veronai latin kézirat szövegének átdolgozott változata. Eredete: *Traditio Apostolica* Rómában készült liturgikus mű 220–250 körül, ám ennek csak kb. 40%-a található a most használatos kánon szövegében.

elbeszélése, az ún. rendelés szavai), a tulajdonképpeni *consecratio* (átváltoztatás), *anamnézis* (megemlékezés), *oblatio* (felajánlás, amely nem azonos az adományok előkészítésével), *epiklézis* (Szentlélek-hívás az áldozókra), az *intercessioniones* (közbenjáró imák), és a *doxológia* (záródicsőítés), amelyre a nép válasza: *Amen*.²¹⁵ Ez a kánon akár mindennap is használható.

A III. kánon a zsinat alkotása, pontosan *Cipriano Vagaggini* OSB ősi kánonokból állította össze. Ünnepeyes, valamivel hosszabb, mint a II. kánon. Vasár- és ünnepnapokon tanácsolt a végzése. Hosszabb megemlékezés van benne a megholtakról (alkalmas temetési misékben is).

A IV. kánon emelkedett, üdvtörténeti, filozofikus szárnyalású, hosszabb eucharisztikus ima. A keleti anaforák stílusát követve liturgikus szakemberek állították össze, saját, soha el nem választható prefációja van.²¹⁶ Olyan ünnepi alkalmakkor ajánlott, amikor nincs az ünnepnek saját prefációja és a Hitvallást sem imádkozzák.

Vannak még eucharisztikus imák különleges alkalmakra (1974-től engedélyezve): a *gyermekmise-kánon* (5. ezek már a 2008-as római misekönyvből kimaradtak), a *kiengesztelő kánonja* (6.) az 1975-ös rendkívüli szentévre készítve, és az ún. *svájci* (tematikus) *kánonok* (7.) négy változattal: Isten vezeti egyházát (1), Jézus a mi utunk (2), Jézus a szeretet példaképe (3), az Egyház az egység útján (4) – (1991–95-től engedélyezve). Ezek függeléként található a misekönyvben (a legújabban kiadott Római Misekönyvből a gyermekmise-kánonok már hiányoznak).²¹⁷

Az eucharisztikus ima alatt énekelni (átváltoztatás után) vagy más imádságokat mondani szigorúan tilos.²¹⁸ A hívek egyetlen, az „Íme, hitünk szent titka” felszólításra adott akklamációja: „Halálat hirdetjük...” (ill. két másik változata), amit lehet énekelni is. Az eucharisztikus imát az ún. „kis doxológia” zárja: „Ő általa, ő vele, ő benne...” Erre a hívek Ámen-je a leglényegesebb válasz a szentmisében (Ámen = helyes, szilárd, megbízható, igaz...).

A szentáldozás liturgiája, a tulajdonképpeni kenyértörés része, amelyet az Úr imádsága mint „asztali ima” vezet be: felhívás, Mi Atyánk, Szabadíts meg... (embolizmus).²¹⁹ Ezt követi a Béke szertartása, amely a keleti rítusokban az ige-liturgia lezárása.²²⁰ A diakónus felszólítása: *Offerte vobis pacem* (ajánljátok föl egymásnak a békét!) különféle fordításokban ismert.²²¹ Ezután következik a kenyértörés és egy darabkájának egyesítése a szent vérrel, amely a két szín osztatlan egysége, a feltámadt Krisztus valóságának látható szimbóluma. A

²¹⁵ RMÁR 79. LLL 123. Főként a záró *Amen* jelentőségével nincsenek tisztában a hívek, el szokott sikkadni. (Lehet akár több szólamban, ismétlésekkel is énekelni.)

²¹⁶ LLL123–124. Pákozdi I.: *A legszebb misekánon*, in Psallite sapienter, A 80 éves Béres György köszöntése, SZIT Bp., 2008, 393–400.

²¹⁷ Bővebben: LLL 124–125. Ld. még Kunzler, 306–307. – Van egy máig fennmaradt Kelet-Szíriai *Addai és Mari* ősi anafora, amelyből hiányzik az alapítás elbeszélése. Ennek ellenére virtuálisan tartalmazza az alapítás szavait, megszentelő ereje érvényesen létrehozta Krisztus testének és vérének szentségét (II. János Pál idejében három szentszéki dikasztérium erősítette meg hiteles voltát 2001. okt. 26-án).

²¹⁸ *Redemptionis sacramentum*, 52–56. Az ostyát a konsekrációkor megtörni, visszaélés, úgy mint a pápa és a püspök nevének kihagyása a misekánonból.

²¹⁹ A protestánsok által mindig használt záradék: „Mert tiéd az ország...” Rotterdami Erasmus egy 1516-os fordításán alapul, amelyet egy görög evangéliumos könyvben talált (ld. *Didaché* 8,2 is). A liturgia az Úr imádságától elkülönítve, a rákövetkező *embolizmus* (beszúrás) végén akklamációként mondatja (énekelteni) ezt a doxológiát. Ld. LLL 104.

²²⁰ Tertullianus szerint ez az imádságra nyomott pecsét. A korai középkorban szokás volt az *osculatorium* (csókdeszka) használata, az oltártól, a paptól kiinduló békét minden résztvevő fogadta és megcsókolva továbbadta (ld. Anglia, 13. század). Keleten ehelyett a pap áldást ad az Eucharisziával: „Szentség a szenteknek!” felkiáltással. Ld. Jungmann, 203–208.

²²¹ „Engesztelődjete ki szívből egymással!” volt a zsinat utáni első fordítás, ma: „Köszöntsetek egymást a béke jelével!” A válasz ugyanaz rá: „Legyen békeség köztünk mindenkor!” A papság békecsókot vált, a többiek kézfogással kapcsolódnak be a rítusba, de csak a mellettük állóval. A miséző pap ekkor sem hagyhatja el a presbitériumot, tehát a szentélyből nem mehet a hívek közé kézfogásra, ld. *Redemptionis sacramentum*, 72.

bizánci liturgiában ezt mondják: „Megtöretik és megosztatik az Isten Báránya”.²²² Az énekkar, vagy a kántor vezetésével a nép éneklie az Agnus Dei (Isten Báránya) éneket. Ezalatt a pap mélyen meghajolva csöndes magánimádságot végez áldozása előtt, majd a kafarnaumi százados imádságára hív föl: „Íme az Isten Báránya... Boldogok, akiket meghív...” (utalás a Jel 19,9 versére) – felmutatja a kettétört ostyát – mire a hívek akklamációja: Uram, nem vagyok méltó... (vö. Mt 8,8: a kafarnaumi százados szavai béna szolgája gyógyításakor). Ezután elsőnek a pap áldozik, majd a diakónus, a szolgálattelvők, a ministránsok és azután a hívek (nászmisében az ifjú pár). „Nagyon kívánatos, hogy – miként a miséző pap is – a hívek az ugyanabban a szentmisében konszekrált ostyával áldozzanak, és meghatározott esetekben a kehelyből is részesedjenek.”²²³ A híveknek már a pap áldozásakor fel kell sorakozniuk (áldozási körmenetben) a szentáldozásukhoz. Ezalatt éneklie az Áldozási éneket (Communio), vagy csendes misében ezt fel kell olvasni. – Áldoztatás után az edényeket elmosás, eltörlik, ez a purifikálás (az oltár jobb szélén, vagy a kis asztalnál, akár a mise végeztével).²²⁴ A szent csendben tartott hálaadás része lehet egy eucharisztikus népének, csendes orgonajáték, vagy egy hálaima felolvasása. Az Áldozás utáni könyörgés zárja le a szentmise eucharisztikus részét.

A Befejező szertartás tartalmazza a templomi hirdetések felolvasását (ezek lehetőleg rövidke legyenek), majd a pap által adott záró áldást (olykor ünnepélyes áldás) és az elbocsátást. A diakónus mondja vagy éneklie: „Ite missa est” (A szentmise véget ért...), mire a hívek utolsó válasza: „Deo gratias” (Istennek legyen hála!)²²⁵ A kivonulási ének, orgonaszó alatt a pap és a diakónus megcsókolják az oltárt, a szolgálattelvőkkel térdet hajtának (meghajolnak) és kivonulnak. A miséhez más „utórészek” nem kapcsolhatók (régente utolsó evangélium, Leó-imák, májusi litánia vagy rózsafüzér ájtatosság stb.).²²⁶

A szentmise liturgikus szövegeinek kiválasztásában irányadó az *egyházi naptár* (Direktórium); főünnepeken, ünnepeken, kiemelt idők vasárnapjain nincs mód választásra. Évközi időben, emléknapokon és hétköznapi napokon azonban élhetünk a *Rituális misék*, a *Különleges szükségletekben*, és a *Votív misék* gyűjteményében lévő bőséges választékkal. A templombúcsú ünnepén is (hacsak nem advent, nagyböjt, Húsvét vasárnapjaira esne) végezhető a patrónus szentéről (patrocínium) főünnep jelleggel. *Gyászmisé*t csak temetési miseként vagy (első) évfordulós miseként, ritkán megemlékező gyászmiseként vegyünk! Kapcsolódhat hozzá a húsvéti gyertyánál végzett *lucernárium* szertartása (ld. Gyászmisék olvasmánykönyve végén).

***In factó:* az Oltáriszentség őrzése, tisztelete, ünnepei**

A szentmisében konszekrált ostyák megmaradt részét (a konszekrált bort sohasem) cibóriumban, pixisben őrizzük a tabernákulumban (szentségi kápolnában, pasztofóriumban, ld. 3. rész: A liturgia helyszínei című fejezetben). Az őrzés célja kettős: a betegek misén

²²² A zsidók nem vágják, hanem törték a kenyeret. – Az *immixtio* másik magyarázata: a *fermentum* (kovász darabka). A pápa a közösség, az egység „zálogaként” Eucharisztia-darabokat küldött helyi közösségeknek, akik ezt ekkor helyezték a kehelybe, ld. Jungmann, 206.

²²³ RMÁR 85.

²²⁴ LLL 40, 340–341. Az az imádság, amelyet a pap közben csendben mond („Add, Urunk, hogy tiszta szívvel fogadjuk, amint ajkunkkal magunkhoz vettünk...”), a 8–9. századra megy vissza. Az *ablúciós víz* tisztelete a középkorban túlzásba menő volt.

²²⁵ Amennyiben még más szertartás követi a misét, ezt mondja: *A szentmise véget ért. Mondjunk áldást az Úrnak!* Az új Misekönyv több hasonló formulát is megenged.

²²⁶ Ajánlatos azonban a szentmise előtt és után imádkozni, ld. *A szentmise előkészületi és hálaadási imádságai*, (szerk.: Pákozdi István), SzIT, Bp., 2014.

kívüli áldoztatása, valamint az Eucharisztia imádása.²²⁷ Mind a rendes, mind pedig a rendkívüli áldoztatónak ügyelnie kell arra, hogy szállítás esetén illő és méltó módon tegye (burza, kapszula), s a maradékot minél hamarabb helyezze vissza a tabernákulumba.²²⁸ Az *adoráció* (szentségimádás) az Eucharisztia misén kívüli tiszteletének – a latin egyházban gyakorolt – egyik fontos formája. Történhet legegyszerűbben zárt tabernákulum előtt; vagy kitett cibóriummal, illetve legünnepélyesebben, kihelyezett úrmutatóban. Ebben a két formában csak áldoztatási engedéllyel rendelkező személy teheti ki az Oltáriszentséget.²²⁹ Az Eucharisztia iránti imádatunkat térdhajtással, térdeléssel fejezzük ki.

Az eucharisztikus körmenetek (processziók) főként a 14. századtól az Úrnapi ünnepével (majd más ünnepekkel kapcsolatban is) speciális búcsúkkal ellátva terjedtek el a latin egyházban. Az Oltáriszentség különleges tiszteletét mélyítik el az *eucharisztikus kongresszusok*.²³⁰

In usu: az Eucharisztia vétele

A szentáldozás elsődleges helye a szentmisében van, mindazok számára, akik azon teljesen jelen vannak, és bűnbánatban megtisztították a szívüket, megfelelően előkészültek rá. Sajnos, a 6. századtól egyre inkább csak a pap áldozott, olykor még ő sem mindig (ld. „missa sicca”). Még Aquinói Szent Tamás által is képviselt általános vélemény volt: az áldozás a mise fakultatív lehetősége.²³¹ A *misén kívüli áldoztatás* azonban nagy gyakorisággal terjedt. A II. Vatikáni Zsinat nyomán megújult szemlélet a szentmisén való tökéletes részvételhez tartozónak tudja a „részesedést”, és korlátozza a misén kívüli szentáldozást. A betegek áldoztatása meghatározott ige-liturgia, azaz szertartás szerint történik (szenteltvízhintés, bűnbánat, olvasmányok stb.).²³² A *Viaticum*, a Szent Útravaló a haldoklók utolsó szentségeként azonban mindig kiszolgáltatható.²³³

A 7. századtól lassan kiveszett a latin egyház gyakorlatából a *koncelebráció* (kivéve a papszenteléseket).²³⁴ A papok egyenként miséztek; kb. 800-tól kezdve kovásztalan kenyeret és fehér bort használtak, valamint nyelvre helyezték a szentostyát (a pestisjárványok idején). A pap és a hívek közötti távolság nőtt, a hívek a mise bemutatása alatt énekeltek, imádkoztak, később kézikönyveket, imakönyveket, misszálékat használtak.

²²⁷ *Redemptionis sacramentum*, instrukció, SzIT Bp., 2004, 129. pont.

²²⁸ *Red. Sacr.*, 133.

²²⁹ A *lelki áldozás* az a vallásos gyakorlat, amelyben az imádó személy vágyat ébreszt magában a szentségi kegyelemre, noha azt valóságosan nem veheti (nem veszi) magához. (Sok elvált, újra házasodott, egyháziilag eltiltott személy egyetlen eucharisztikus támasza.) A monstanciával tartott szentségimádáshoz nagyobb ünnepélyesség tartozik (fehér palást, füstölés, hat gyertya). Kitett Oltáriszentség jelenlétében nem tartunk szentmisét (ún. szentséges mise). A 40 órás szentségimádás és az örökimádás újkori gyakorlata kiveszőben van. Ld. *Jöjjetek, imádjuk!* (Szentségimádások..., szerk.: Pákozdi István), SzIT, Bp., 2015.

²³⁰ *Red. Sacr.*, 142–145. – Gyökerei Avignonba nyúlnak vissza; Emilia Tamisier 1874-ben tett zarándoklatára. Az első hivatalos 1881-ben volt Lille-ben; a 34. Budapest 1938-ban. A 37. müncheni 1960-ban „statio orbis”-szá alakította (egy város vendégül látja a világegyházat). Jelentősek voltak még: 1962-ben Bombay-ban (India, VI. Pál pápa részvételével); 1981-ben Lourdes-ban (Gantin bíboros, pápai legátus részvételével, aki a pápai keresztet vitte, az volt a pásztorbotja), 2000-ben Rómában, 2020-ban pedig újra Budapesten az 52. alkalommal.

²³¹ „Az Eucharisztia szentsége befejezett (completa) a színek konsekrációja által, nem szükséges (necessaria) a hívek áldozása” (S. Th. III. 78. 1c).

²³² Praktikus zsebformátumú a *Betegellátó könyv*, SzIT Bp., 1977, amelyet használhatunk hozzá.

²³³ Ld. Eusebius: *Hist. Eccl.*, VI. 44; Szent Bazil: *Epist.*, 93, in PG 32,483. – Még Nagypénteken is.

Lelkipásztori bölcsességgel meg kell arról győződni, vajon a nagybeteg tud-e még ételt magához venni.

²³⁴ A koncelebráció szabályait ld. A MKPK körlevele az Eucharisztia ünneplésével kapcsolatos kérdésekről, Bp., 2004. dec. 8, 23–32. pontok. Jungmann, *A szentmise...*, 217–219.

Az *első szentáldozás* ünnepélyes és korai gyermekkorban való bevezetését Szent X. Piusz pápának köszönhetjük.²³⁵ Plébániáktól függően valamelyik húsvét utáni vasárnapon, vagy pedagógiai szempontból ősszel tartják. Jó, ha gyermekek számára élményszerű ez az alkalom és össze van kötve az első szentgyónás elvégzésével is. Halálveszélyben nagyobb előkészület nélkül is lehet valaki elsőáldozó.

A *húsvéti áldozás* kötelessége az Egyház harmadik parancsa, a IV. Lateráni Zsinat (1215) óta: évente legalább egyszer, Húsvét táján (hamvazószerdától Szentháromság vasárnapig). A hívek tudatában ez egybeesik a szentgyónás kötelezettségével. A *napi kétszeri* áldozás lehetősége egy engedmény, megkívánja a teljes misén való részvételt.²³⁶

Az áldozás módja és rendje is szabályozva van. *Egy szín alatt* áldoznak a hívek általában (a 13. századtól kezdődően; térdelve vagy állva). *Két szín alatt* is lehet áldozni meghatározott alkalmakkal vagy élethelyzetben; bemártással vagy a kehelyből történő ivással.²³⁷ A kézbe áldozás lehetőségét a püspöki karok szabályozzák, de továbbra is van lehetőség a nyelvre helyezett szentostyával áldozni. A nyugati egyházban a 10. század óta ostyákat használnak, a 7. század óta nyelvre helyezik, de korábban más módjai is voltak a szentáldozásnak (szalmaszálon, arany vagy ezüst csövön keresztül, kiskanállal, közös kehelyből, vagy „per intinctionem”, bemártással). A II. Vatikáni Zsinat után szokásba jött újra a kézbe áldozás és a két szín alatti áldozás.²³⁸ Az áldozás pillanatában a fölmutatott színek előtt hitvallást kér az Egyház, amely a hívek „Ámen” válaszában konkretizálódik.²³⁹ Nem megengedett, hogy a hívek a szentostyát vagy a kelyhet saját maguk fogják meg és adják tovább, valamint hogy a hívő maga mártsa be az ostyát a kehelybe.²⁴⁰

Az Eucharisztia anyagára és formájára vonatkozó előírások: *búzalisztből* és vízből készült kisütve, kovásztalan kenyér, és tiszta *szőlőbor*.²⁴¹ A forma: mindkét szín felett a lényeges alapító szavaknak teljesen el kell hangozniuk, a papban meglévő misézés szándékával. Más a létrehozó és más a kiszolgáltató fogalma (rendes, rendkívüli). Felvevője a kegyelem állapotában lévő, felkészült ember, aki megtartotta az előírt szentségi böjtöt. Más keresztények részesedése az Eucharisziából alapjában véve tilos, de lehetnek kivételek.²⁴² A méltatlan helyre esett vagy megsérült, bepiszkolódott szentostyát vattában elégetjük a szakrariumban. A misemondáshoz *intentio* (miseszándék) társulhat, amely a szentmise gyümölcseinek alkalmazását jelenti, ezért *stipendiumot* fogadhat el a misét bemutató pap.²⁴³

²³⁵ Ld. LLL 100–101. – 7 éves kort követően, az ált. isk. második, harmadik osztályában két év hittant követően. „A gyermekek elsőáldozását mindig előzze meg az első gyónás. Az elsőáldozást mindig pap szolgáltassa ki” (ld. MKPK körlevele, 11. pont).

²³⁶ „Iterum” azaz ismét (max. kétszer), ld. *Egyházi Törvénykönyv 917.* kánon.

²³⁷ A két szín alatt történő áldozás: *Bűnbánat és Oltárszentség* című szertartáskönyv Bp., 1976, 357–367, valamint *Redemptionis Sacramentum*, Instrukció, Bp., SzIT 2004, 100–107. pontok. Gyakorlatilag a pap lelkipásztori megítélésére van bízva, nagyszámú hívők esetében azonban nem praktikus. – Az egy szín alatti áldoztatás kizárólagosságát a Konstanci Zsinat Husz János követőivel szemben rendelte el 1415-ben.

²³⁸ A glutén- vagy sükér érzékenységekben szenvedőket szabad csak bor színe alatt áldoztatni a helyi ordinárius engedélyével, ám teljesen sükér mentes kenyeret nem szabad konsekrálni (Istentiszteleti Kongregáció 1982, AAS 74, 1298).

²³⁹ Szent Ambrusra visszamenőleg. A kézbeáldozás rítusa: bal kéz felül, jobb kéz alul, „trónust” képezve, ahogyan már jeruzsálemi Cirill idejében (ld. *Myst. Kat.* V,21; Kunzler, 316).

²⁴⁰ RMÁR 160; *Red. Sacr.*, 94; 104.

²⁴¹ A mazsolából vízcepppek hozzáadásával kisajtolt bor és egy darab kenyér szükséghelyzetben megengedett (pl. börtönben). Szendvedélybeteg papok számára készítenek mustszerű, alkoholmentes bort. A morzsának számító részecskéket a pap a kehelybe szórja és a purifikáláskor magához veszi.

²⁴² Ld. *Ökumenikus direktórium* SzIT Bp., 1996, 122–131. pontok. – A szentségtörő áldozás a felkészülés hiánya, halálos bűn állapotában történő szentáldozás. A szentségi böjt egy óra, betegeknek negyedóra.

²⁴³ Ld. Kuminetz Géza: *A miseadományok rendeltetése és a rájuk vonatkozó kánoni fegyelem*, in *Studia Wesprimiensia*, 2004/I–II, 93–109.

A *diakónus segédletével* végzett liturgia a keleti egyházban rendszeres volt, nyugaton a II. Vatikánum után lett újra gyakorlott: ha ketten vannak, akkor a miséző pap jobbán és balján foglalnak helyet, ha egy van, akkor a pap jobbán. Általában a könyvvel és a kehellyel kapcsolatos szolgálat hárul rá, olvassa az evangéliumot, felajánláskor betölti a kelyhet, felszólítja a híveket a béke-liturgiában, áldoztat, purifikál, elbocsátja a híveket.²⁴⁴

A pap nélküli istentisztelet

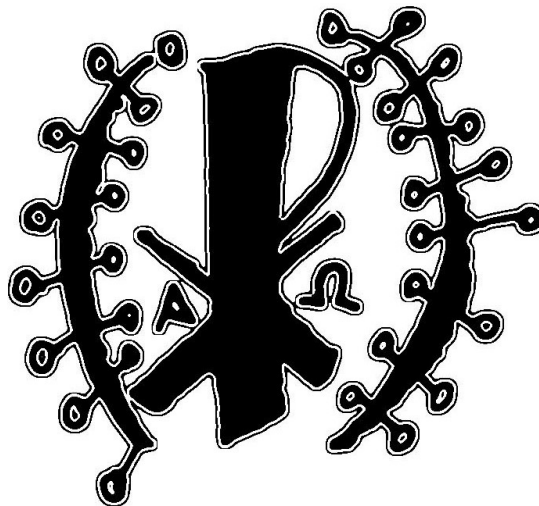
A *pap nélküli istentisztelet* nem más, mint ige-liturgia áldoztatással. Olyan helyeken, ahová nem jut el felszentelt pap, ott diakónus, akolitus vagy világi lelkipásztori kisegítő az ordinárius engedélyével tarthat pap nélküli istentiszteletet hétköznap vagy meghatározott vasárnapokon (a korábban átváltoztatott ostyákból történő áldoztatással). Kerülni kell azt a látszatot, hogy ez egyenértékű lenne a szentmisével, mindig hangsúlyozni kell annak pótló jellegét, és imádkozni kell papi hivatásokért. A szertartást végző ne viseljen papi ruhát és ne használja a papi széket (az oltárt csak az áldoztatáskor)! Az istentisztelet menetét és a liturgikus szövegek lehetőségeit egy erre a célra összeállított szertartáskönyv tartalmazza.²⁴⁵

---

²⁴⁴ Az ún. „dísz-diakónusok” nem megengedettek, még ha fölszentelt papok is öltöznének dalmatikába.

²⁴⁵ *A világi lelkipásztori kisegítők kézikönyve*, SZIT Bp., 2003; LLL 380–383.

5. Az iniciációs szentségek

Az ún. *beavató szentségeket* (keresztség, bérmálás, elsőáldozás) kezdetben az Egyház Húsvét éjszakáján szolgáltatta ki a katekumenátust elvégzett felnőtteknek. Később, a gyermekkeresztelek terjedésével különvált a három szentség kiszolgáltatása a latin egyház gyakorlatában (a keleti egyház ma is egyszerre keresztel és bérmál).²⁴⁶ Felnőtteket ma is a hitjelöltség fokozatos útján, állomásokkal, végül a három szentség egyszerre történő kiszolgáltatásával emelünk be az Egyház közösségébe.²⁴⁷ A kötelező állomások: a hitjelöltek közé való befogadás szertartása, a kiválasztás szertartása, a skrutínium (vizsga), végül a beavató szentségekhez járulás.

A keresztség szentsége

A felnőttkeresztség mellett (ld. az etióp udvarnok megkeresztelésének története, ApCsel 8,34–38, amely elénk állítja a keresztség vázlatát: a) hithirdetés, b) víz, c) hitvallás Jézus Krisztusban, d) alámerítés, az ősegyházban már korán megjelent a gyermekkeresztelek gyakorlata is (1Kor 1,16: „még Sztefanász házanépét is megkereszteltem”), majd a 4. századra kialakult a *hat mozzanattól* álló szertartás. Ennek részei: 1. a püspök megáldja a vizet és az olajat; 2. ellenemondás a sátánnak, hitvallás; 3. rítus a vízben, 3×-os Credo, 3×-os alámerítés (βαπτίζειν), vagy leöntés; 4. fürdő előtti és utáni megkenés, beöltöztetés; 5. a püspök kézrátétele (bérmálás); 6. az Eucharisztia vétele (két másik kehellyel: vízzel és tej-méz keverékkel). Később több változáson ment keresztül a keresztség (ld. baptisztériumok, keresztelő kutak,²⁴⁸ edények). Kiegészült az ún. „Effeta-rítussal” (Mk 7,31), a só ízleltetésével, a fehér ruha és az égő gyertya átadásával.²⁴⁹ A reformáció idején a hangsúly az evangélium hirdetésére került, a templomajtó, a templomtér és a keresztelőkő/kút használatára, míg az egyéb rítusok lecsökkentek.²⁵⁰

²⁴⁶ LLL 46–47.

²⁴⁷ *Felnőttek beavatása a keresztény életbe*, MKPK Bp., 1999; *Felnőttek beavatása a keresztény életbe* (OICA), főiskolai jegyzet (szerkesztette: Pákozdi István) Sapientia, Budapest, 2007. Beavatás: LLL 46–47; Katekumenátus: 218–220.

²⁴⁸ LLL 232–233.

²⁴⁹ LLL 230–231.

²⁵⁰ Vö. B. Kleinheyer: *Sacramentliche Feier I*, Pustet Regensburg 1989, 35–56.

A keresztség nem egyszerű névadás, nem is mágia, hanem sacramentum (mysterium), a szentségek közül a legelső és a legfontosabb. Anyaga: távolabbi – természetes (folyó)víz; közelebbi – (alámerítés vagy) leöntés.²⁵¹ Formája: „*N..., én megkeresztellek téged az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében*”.

A keresztséget a püspök, a plébános vagy az ő engedélyükkel más pap vagy diakónus szolgáltatja ki. Rendkívüli kiszolgáltató lehet életveszélyben lévő gyermek számára a helyes szándéktól vezetett bármelyik ember (később, ha a gyermek felgyógyul, az elmaradt szertartásokat pótolni lehet, minden esetben fontos az anyakönyvi bejegyzés). Helye: a plébánia-templom, a *keresztelőkút*.²⁵² Ideje: a húsvéti idő, a vasárnap; minél előbb (régén a születés utáni 8. napon, manapság a gyermekhalandóság alacsony, meg lehet várni pl. a fagyos idők elmúltát). Lehet szentmise keretében is, az evangélium (homília) után, évközi időben külön miseszöveg található erre. Egyszerre több gyermeket is meg lehet keresztelni.²⁵³

Feladatok a keresztség kiszolgáltatása körül: a *közösség* jelenléte, aktív részvétele; a *szülők* és *keresztszülők* szerepe (felnőtt katekumeneknél előbb kezesek).²⁵⁴ A keresztelés menete: fogadás (átriumban, kapuban, kérdések, bevezetés a templomba), Ige-liturgia (olvasmányok, homília az ambónál), Mindenszentek litániája, exorcizmus, olajjal való megkenés, vízmegáldás, ellenmondás-Hitvallás, vízzel való leöntés a kútnál. A keresztség utáni szertartások: krizmával való megkenés, fehér ruha átadása, égő gyertya átadása (az oltárnál),²⁵⁵ Mi Atyánk, áldás. Kiegészítheti még az édesanya ún. *avatása* első gyermeke születése után (szokás a Mária-oltárnál végezni). Szükségkeresztség esetén az elmaradt szertartások pótlása, hálaadás a visszakapott egészségért. A keresztség szertartása során lehet a megfelelő helyeken énekelni (ifjúsági kórus is kísérheti), a végén *emléklapot* szokás adni a szülőknek.

Érvényesen megkeresztelt felnőttek *befogadása* a katolikus Egyház teljes közösségébe – külön szertartás formájában zajlik, az elsőáldozással és a bérmálással együtt. Lényege a hitvallás elmondása. A befogadás a püspök joga, ám rábízhatja egy papjára, aki ezzel a bérmálás jogát is megkapja. Első szentáldozás (amely lehet két szín alatt) előtt ajánlatos, ilyenkor a jelölt szentgyónást is végez. Lehet szentmise keretében, vagy azon kívül, ige-liturgiában is tartani.²⁵⁶

A bérmálás szentsége

Kezdetben az iniciációs szentségeken belül, egy rítusban volt a helye a keresztséggel és az Eucharisziával, Tertullianus óta a nyugati egyházban a két mozzanat elkülönült: keresztség és kézrátétel. Keleten inkább az olajjal való megkenésen volt a hangsúly. A bérmálás a

²⁵¹ Csecsemőt alámerítéssel csak a szülők kívánságára és a rendezett körülmények megteremtésével lehet. Méhen belül nem keresztelünk még befecskendezéssel sem, embriót és szörnyszülöttet sem, csak világra született embert. A meghintéssel való keresztség szükség-esetben érvényes (pl. a ruténok megtérítésekor, 1608).

²⁵² Régebben szokás volt bizonyos „titkos” kereszteléseket magánházaknál végezni, ez csak halálveszélyben megengedett, ám akkor késedelmeskedés nélkül.

²⁵³ A szertartáskönyv többféle formulát ismer: több gyermek, egy gyermek, legrövidebb szövegváltozatok szerint, szertartások pótlása szükségkeresztség után, szövegváltozatok arra az esetre, ha az édesanya gyermekágyban meghal, ld. *Ordo Baptismi parvulorum*, MKPK Bp., 1973.

²⁵⁴ Ők kérik nyilvánosan gyermekük keresztségét; megjelölik a † jelével; ellene mondanak a gonosznak, hitvallást tesznek; az édesanya tarthatja a gyermeket; intelmek a szülőkhöz; édesanya avatási áldása. Fontos, hogy meggondolással válasszanak keresztnevet (védőszent), ld. Fekete Antal: *Keresztneveink*, Ecclesia Bp., 1974; Fercsik Erzsébet-Raátz Judit: *Keresztnevek enciklopédiája*, Tinta Könyvkiadó, Bp. 2009.

²⁵⁵ LLL 230–231.

²⁵⁶ Ld. a keresztelési szertartáskönyv: *Ordo Baptismi...*, 345–369. Annak a látszatát is kerülni kell, hogy a régi „áttérés” rossz emlékeit idézze.

gyermekkeresztelés kialakulása után a nyugati gyakorlatban lassan elvált a keresztségtől (12-13. század), és későbbre, a felnőtté válás korára került, hiszen a *Szentlélek pecsétje* sajátos erőt ad a nagykorú tanúságtételhez.²⁵⁷

A szentség távolabbi anyaga a megszentelt krizma (olaj és balzsam keveréke), amellyel a püspök kézrátételével egy időben megkeni a bérmálkozó homlokát (közelebbi anyag). A szentség formája: „*N. (bérmanév) Vedd a Szentlélek ajándékának jelét!*”²⁵⁸

A szentséget rendes körülmények között a *püspök* szolgáltatja ki, ám rendkívüli módon áldozópap is teheti, pl. felnőttkereszteléskor, vagy ún. társ-bérmáláskor (amikor a püspök a nagyszámú bérmálkozók miatt áldozópapokat vesz maga mellé), vagy különleges felhatalmazással. Keleten ma is a keresztséggel együtt szolgáltatja ki a pap. Felvevője a megkeresztelt, előkészült, a megszentelő kegyelem állapotában lévő hívő. Magyarországi püspökkari döntés: lehetőleg 12-14 éves kor előtt ne végezzék.²⁵⁹ A *bérmaszülő(k)* segít(he)tik a megbérmáltat a keresztény élet útján (nem kötelező illet választani). A bérmálás folyhat szentmise keretében vagy ige-liturgiában, általában vasár- és ünnepnapokon. Menete: előkészületek (évközi időben a rituális misék egyike vagy a Szentlélekről szóló votív mise, piros színű miseruha, püspöki szék (faldisztórium),²⁶⁰ krizma, vatta, kézmosószer (citrom, só, kenyérbél, víz), szertartáskönyv, (kiosztott bérmacédulák). Homília után következik a bérmálkozók bemutatása (plébános, hitoktató), keresztségi ígérek megújítása, epiklézis, krizmával való megkenés és kézrátétel, a megbérmált „Ámen” válasza. Ezt követi a kézfogás,²⁶¹ a püspök kézmosása, Egyetemes könyörgések. Ajánlatos, hogy a megbérmáltak hozzák a mise-adományokat az oltárhoz, két szín alatt áldozzanak. A végén ünnepélyes áldást kapnak.²⁶²

A harmadik beavató szentség az *első szentáldozás*, az Eucharisztia vétele (ld. 5. rész). Gyermekes esetében külön ünnepség keretében, felnőttek keresztelésekor magában a szentmisében. Fontos, hogy ne sikkadjon el annak jelentősége, hogy ez a beavatás része. A meggyújtott keresztelési gyertya, az ellenemondás a gonosznak, a hitvallás, a fehér ruha, a rá következő agapé mind ezt tudatosítják.²⁶³

²⁵⁷ A nagykorúság szentsége, *confirmatio* célja a megerősítés, a keresztség beteljesedése, ld. LLL 50–52.

²⁵⁸ Nyugaton: *signaculum doni*, keleten: Σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου (*signaculum doni Spiritus sancti*). A II. Vatikánum előtt: „*N., signo te signo crucis et confirmo te chrismate salutis. In nomine Patris...*” (megjelöllek téged a kereszt jelével és megerősítlek az üdvösség krizmájával. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen”).

²⁵⁹ Pezsgő vitákat vált ki még ma is a bérmálkozók korának meghatározása. A MKPK döntése: „lehetőleg ne engedjük 12–14 év előtt...” (Kieg. Szabályok az Egyh. Törvénykönyvhöz, 1994, 17. cikkely), noha a 891. kánon csak az értelem használatára való eljutás korát írja elő. Lelkipásztori tapasztalat: minél később, annál jobb!

²⁶⁰ LLL 132.

²⁶¹ Ez lehet különféle: régen (arcon) legyintés volt, ld. LLL 274–275, ma békecsók vagy kézfogás. Az esztergom-bp-i főegyházmezejében kiegészül a püspök allokúciójával: *Légy hű hitedhez!* Mire a megbérmált válaszolja: *Ígérem, hű leszek!*

²⁶² Se a püspök fogadása, köszöntése, de még a *visitatio canonica* se nyomja el a lényegét, a fiataloknak kiosztott Szentlélek ajándékait, Pünkösöd újra átélését! A megbérmáltakat bejegyzik a bérmálkozók anyakönyvébe.

²⁶³ Ld. M. Kunzler, *Az Egyház liturgiája*, 349–351.

6. A gyógyító szentségek

A bűnbocsánat szentsége

Jézus nyilvános működésekor felfedte a gonosz lélek működését, és megszabadította tőle a megszállottakat, gyógyításai során sokszor megbocsátotta a bűnöket, még a kora szerint halálosakat is (ld. bűnös asszonyét). Ezzel tudatosította: elközelgett az Isten országa (Mk 1,15). A Máté evangélium tanítása szerint ezt a *hatalmát* Péterre bízta (oldás-kötés, 16,19), föltámadása után, Húsvétvasárnap este pedig megjelenve közöttük, minden apostolra („Vegyétek a Szentlelket, akinek megbocsátjátok bűneit...” Jn 20,22). A Jakab-levél 5,16 szerint pedig az őskeresztények már gyakorolták a testvéri bűnvallomást: „Valljátok meg tehát egymásnak bűneiteket...” A bűnök bocsánatát kezdetől *a keresztség* adta meg. A visszaesők esetében azonban az ősegyházban a három fázisú kiengesztelődés lépett, ezt *nyilvános vezeklésnek* is nevezték. Ennek részei: 1. a bűnös kivetése, 2. a püspök intelme, a

bűnös vezeklése, 3. kézrátétellel történő visszavétel.²⁶⁴ Szigorú törvényeket hoztak a nyilvános és a magán vezeklőkre (a bazilikák sorompójáig mehetek, a propileumban tartózkodhattak, ige-liturgia után távozniuk kellett stb.). A 6. századtól ír szerzetesek hatására gyakorlatba jött az ún. „*fülgyónás*”, a vezeklés helyett pedig az elégtétel. Később, a skolasztika értelmezésében a pap feloldozó hatalma került a középpontba (forma), a bűnök pedig a szentség „anyagává” lettek. A bűnbánat/bűnbocsánat szentségének a neve csak ennyi: „gyónás”.²⁶⁵

A szentség részei: 1. bánat (erős fogadással, *contritio*), 2. bűnbevallás (*confessio*), 3. elégtétel (*satisfactio*), 4. feloldozás (*absolutio*). A megújított *bűnbocsánat szertartása* (1973 óta) ige-liturgiába van ágyazva: a megtérő kereszttetésével kezdődik, majd a pap bátorító szavai következnek („Isten, akinek világossága felragyogott szívünkben...”), majd tetszés szerint felolvasott szentírási ige, amelyet követ a bűnök megvallása, a gyóntató pap hozzáfűzött gondolatai, tanácsai, buzdítása és az elégtétel kijelölése. Ezután a megtérő bánatimát mond („Teljes szívemből bánom...”) és a pap jobbjának a megtérő feje fölé terjesztésével megadja a feloldozást („Isten, a mi irgalmas Atyánk... *én feloldozlak téged bűneidtől...*” – ez a szentségi forma lényegi része), mire a megtérő kereszttet vet magára és Áment mond. Végül Isten dicsőítésére a pap mondja: „Magasztaljuk Istent, mert jóságos hozzánk!” A megtérő pedig feleli: „Mert örökké szeret minket.” Elbocsátás („Menj békével!”) zárja a szentségkiszolgáltatást.²⁶⁶

Helye a *gyóntatószék* vagy *gyóntató helyiség*, szükséghelyzetben azonban kórházban, vagy más alkalmas helyen is lehet szentgyónást végezni. A nagybőjti idő különösen is kiemelt ideje a szentségnek. A gyóntató pap liturgikus öltözéke: reverenda (vagy alba) és *lila stóla*. Fontos a szentségkiszolgáltatáshoz az imádságos atmoszféra; még sok gyónó esetében is az automatizmus kerülése.

A megújított szentségi forma mellett igen ajánlott a *bűnbánati liturgiák* tartása ige-liturgiával, lelkiismeretvizsgálattal és egyéni gyónási alkalommal, feloldozással.²⁶⁷ A gyónás szentsége mellett helyes(ebb) fogalmak: a kiengesztelődés, a bűnbánat, ill. a bűnbocsánat szentsége.

A bűnbánat szentségének katolikus gyakorlatához kötődik a *búcsú* fogalma (olyan, mint a szentség és a szentelmények kapcsolata). A búcsú függ a már feloldozást nyert személy egyéni teljesítményeitől (imádság, szentévi zárandoklat, szentségimádás, kereszttétjárás, rózsafüzér, vagy Halottak napi, nagypénteki, ill. a pápa „Urbi et orbi” áldásához fűződő áhítatok).²⁶⁸

²⁶⁴ Erről tudósít egy 230 körül keletkezett, a püspök használatára készült irat, a *Didascalia et Constitutiones Apostolorum* (A tizenkét apostolnak és Üdvözítőnk szent tanítványainak tanítása). Ebben a fő, az Egyháztól elszakító vétkek: a rabszolgák sanyargatása, a szegények elnyomása, a bálványimádás, a nemi élet visszasságai, a rágalmazás, a hivatallal való visszaélés, a csalás (vö. Did. IV,5–8). – A keresztséget a kézrátétel helyettesítette.

²⁶⁵ Vö. René Marlé: *A bűnbánat szentségének válsága*, in Mérleg 1983/4, 346–352.

²⁶⁶ *Bűnbánat és Oltáriszentség*, MKPK Bp., 1976, 32–35. A szertartáskönyv többféle változatot ír le: 1. Egy megtérő kiengesztelődésének szertartása; 2. Több megtérő egyéni bűnvallomással és feloldozással; 3. Több megtérő általános bűnvallomással és feloldozással (ez a forma a halálveszélyen kívül Magyarországon nem engedélyezett).

²⁶⁷ Ajánlott adventben, nagybőjtben, iskolaév kezdetén, végén, lelki gyakorlat idején, alkalmazkodva az egyes csoportok (iskolások, fiatalok, betegek stb.) életállapotához. Ld. *Bűnbánat és Oltáriszentség*, 145–220; Bernhard Häring: *Örömteli gyónás*, Új Ember Kiadó Bp., 1996; LLL 68–71.

²⁶⁸ Ld. *A búcsúk imakönyve*, SzIT Bp., 1984. Fontos a kegyelem állapota és a pápa szándékára végzett imádságok.

A betegek szentsége

Jézus sok beteget gyógyított, és ezt a hatalmat is Egyházára bízta (Péter és János, majd Pál gyakorolták is Pünkösöd után, vö. ApCsel 5,12–16). A Jakab levél szerint imádság és olajjal való megkenés adta meg a megkönnyebbülést és a bűnbocsánatot (5,14-15). Kezdetről *olajat* használtak, de nem mindig kenéssel, hanem olykor ivással, meghintéssel. Magát a kenést nem mindig a kiszolgáltató végezte.²⁶⁹ A középkorban a „haldoklók szentségévé” vált, „utolsó kenet” lett a neve. A skolasztika szerint minden hívő 3 kenésben részesedik: a keresztségkor, a bérmláskor és „in exitu”, a világból való távozásakor. A kenések helyei „a bűnök kapui”, érzékszerveink voltak (szemek, fülek, orr, száj, kezek, lábak, régebben még a lágyék is).

A II. Vatikáni Zsinat után megújított szertartás hangsúlyt helyez a betegek olajának püspöki megáldására (nagycsütörtökön), ill. a szentség kiszolgáltatására. Két kenés maradt: a homloké és a kezeké. A szentség anyaga a betegek olaja, az azzal való megkenés és a kézrátétel,²⁷⁰ a forma pedig a kiszolgáltató pap imája: „*E szent kenet által és nagy irgalmassága szerint segítsen meg téged az Úr a Szentlélek kegyelmével. Amen. Szabadítson meg bűneidtől, üdvözítsen téged, és erősítsen meg jóságosan. Amen.*” Kiszolgáltatója az áldozópap vagy a püspök. Liturgikus színe a lila. A halál beállta után esetleg még két órán belül feltételes módon adható fel. A felvevő az a megkeresztelt ember, aki súlyos betegségben van, vagy öreg; ismétlésekor pedig betegsége egy újabb, súlyosabb szakaszába került. Létezik a szentség egyéni vagy közösségi kiszolgáltatása. A szentmise keretében történő ünnepélyes, közösségi feladása a homília és a keresztségi ígéretek megújítása után történik.²⁷¹ Ha eszméletét veszített beteg kapja, akkor előtte feloldozást kap, a teljes búcsú elnyerését a halál órájára, majd a szentkenetet.²⁷² Abban az esetben, ha szentáldozáshoz tud járulni, akkor az utolsó szentségként az Eucharisziát veszi magához mint *viaticumot* (szent útravalót). Halálveszély esetén a pap meg is bérmláthatja a haldoklót, ha szükségét látja, egy rövidebb szertartás keretében.²⁷³ A haldoklók Istennek ajánlása (lélekajánlás) virrasztó imádság a halálos ágynál.²⁷⁴

²⁶⁹ A *Didakhé* az olaj megáldásáról és hálaadásról ír; a *Traditio Apotolica* szerint: „adjon erőt az olaj azoknak, akik megízlelik, és egészséget azoknak, akik használják” (3. század); *Szent Szeráphion* szertartáskönyve tartalmazza az olajszentelő könyörgést (4. század); a jeruzsálemi Megostorozásról nevezett ferences kolostor egyik *ezüst lemeze* egy papról ír, aki a szakadékba esett angyalához fohászkodik majd pedig meghinti a szerencsétlenül jártat olajjal (1. század vége). A szövegben öt kereszt van, lehet, hogy ez az ötszöri meghintésre utal.

²⁷⁰ Ha előre megszentelt olaj nem áll rendelkezésre, a kiszolgáltató pap is megáldhatja a növényi olajat. A kézrátétel önálló gesztus, a gyógyító Krisztusra emlékeztet.

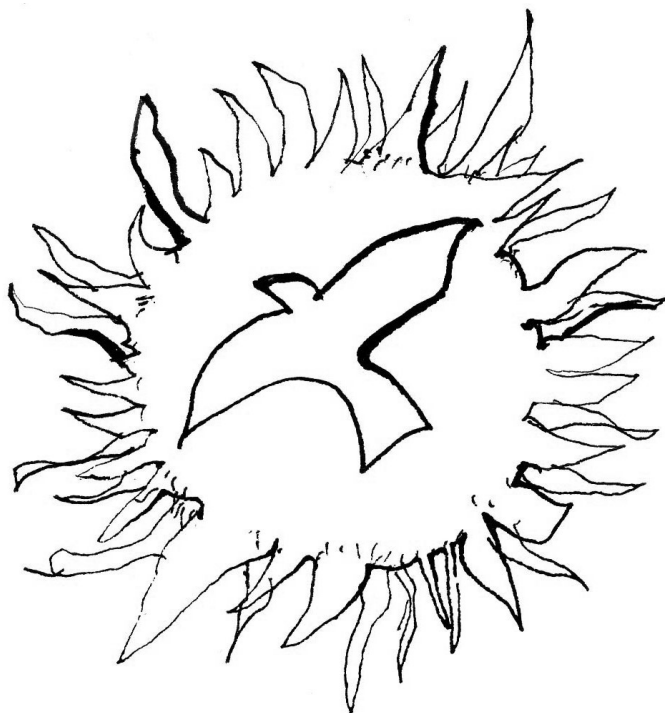
²⁷¹ Főünnepeken kívül és nem kiemelt időben vehető ilyenkor alkalmi mise a betegekért, saját olvasmányokkal, fehér színben.

²⁷² *A betegek kenete*, MKPK Bp., 1974, 61–70; *Betegellátó könyv*, SzIT Bp., 1977, 53. A folyamatos kiszolgáltatás közvetlen halálveszélyben: bűnbánat, feloldozás, szentkenet és szent útravaló. Ld. LLL 54–56.

²⁷³ *A betegek kenete*, 73–74. – Lehet csak Szent Vérrrel is áldoztatni, ha a beteg nem tud rágni; igen jól zárható edényben kell szállítani, majd a maradékot magához véve az edényt purifikálni.

²⁷⁴ *Betegellátó könyv*, 78–98.

7. A közösség szentségei

Az egyházi rend szentsége

Az apostoli szolgálat hármasságának jelei, az apostolok munkatársainak kiválasztása és küldetése (felszentelése) hamar kialakult, állandósult az ősegyház életében (vö. ApCsel 6,1–6). Az apostolok imádsággal és kézfeltétellel²⁷⁵ iktatták őket szolgálatukba (pl. 1Tim 4,14). Az *ordo* szentségének feladása, mind a püspök-, mind a pap-, mind a diakónusszentelés (és a hozzájuk tartozó kisebb rendek feladása) a legkiemelkedőbb, szimbólumaival és gesztusaival a leggazdagabb ünnepe az Egyháznak.²⁷⁶ A szertartások leírásának ősi tanúja római Hüppolitosz, aki a *Traditio Apostolicában* (215 körül) már leírja a részleteket, sőt a felszentelő imádságot is. Lényegében ez ma is így van. Később az *ordo* kiegészült a *tonzúra* és a sokféle *kisebb rendek* feladásának rítusaival.²⁷⁷ A középkorban hosszú időn át nem volt teljesen tisztázott, hogy a püspökszentelés nem éppolyan szentelmény-e, mint a pápakoronázás vagy a kisebb rendek.²⁷⁸ A II. Vatikáni Zsinat előírta az

²⁷⁵ A *kézfeltétel* az erő átruházásának, az epiklézisnek egy már a pátriárkák korától ismert formája (pl. 1Móz 48,14–15), amelyet Jézus is használt (kézrátétel) a gyógyítás eszközeként. Az apostolok korától a pásztori szolgálatra való képzés szentségi jele. Pál apostol is kézfeltétellel adja tovább a lelki hatalmat tanítványának (2Tim 1,6). Ez az apostoli folytonosság látható jele. Ld. Dolhai Lajos: *A szentelési szertartások*, Jel Kiadó Bp., 2006, 59–60.

²⁷⁶ Mivel ritkán adódik alkalom a hívek számára ilyen ünnepen résztvenni, a népi mondás is ezt erősíti: *érdemes érte egy csizmát elkoptatni*.

²⁷⁷ LLL 245.

²⁷⁸ A 15. században vitatott volt, hogy szerzetesapát feladhatja-e az alszerpapi és a szerpapi rendet. IX. Bonifác azonban tisztázta: szerpapi és áldozópapi rend feladását csak püspök végezheti. XII. Piusz pápa *Sacramentum ordinis* apostoli konstitúciója (1947. febr. 20) kimondja: az *ordo* lényegét egyedül a püspök kézfeltétele és az

ordo három fokozata szertartásának felülvizsgálatát, és megújította azok szertartáskönyveit.²⁷⁹

Helye a székesegyház, lelkipásztori okból más templom vagy kápolna. Ideje: vasárnap, ünnepnap, amikor a papság és a hívek nagy számban részt tudnak venni. A szentelés a püspöki széknél történik, törekedni kell arra, hogy a nép mindent lásson. A szentelés koncelebrációs szentmisében történik. Az olvasmányokat, hacsak nem főünnep van, a rituális misékből kell venni. Credo és Egyetemes könyörgések a szentelési misében nincsenek. Püspökszenteléskor legalább a társszentelők koncelebráljanak, de kívánatos, hogy valamennyi jelenlévő püspök is együtt misézzon. A szentelendőt két pap kíséri.

A szentelési rítus az evangélium után van beépítve a szentmisébe. Menete: Szólitás, bemutatás,²⁸⁰ Kérdések a jelöltekhez, Homília (a szentelő püspök beszéde a feladatokról). Ezután a jelöltek ígéretet tesznek, az Engedelmességi ígéretet a szentelő püspök kezébe helyezett összetett kézzel (a diakonátusra és az áldozópapságra készülők). A Mindenszentek litániájának éneklése alatt a jelöltek arca borulnak (prostratio).²⁸¹ A püspök Kézföltétele (kézrátétele),²⁸² majd Szentelési imája (szentelési prefáció).²⁸³ A szent ruhák átadása az áldozópap esetében a stóla és a kazula, diakónusnál stóla és dalmatika. A Krizmával való megkenés a püspöknél fejen, papnál két kezén történik. A szerek átadása: diakónusnak az evangéliumos könyv, papnak a kehely és a paténa, püspöknek az evangéliumos könyv. Püspökszenteléskor a Főpapi jelvények átadása: a gyűrű, a mitra és a pásztorbot. Az új püspököt a szentelő a katedrához kíséri.²⁸⁴ Békecsókváltás. A püspökszentelési mise áldozás utáni könyörgése végeztével Te Deumot énekelnek, miközben az újonnan szentelt áldást osztva vonul végig a templomban. Minden szentelési misét Ünnepléses áldás zárhat. (Kivonulás előtt szokás a pápai és a magyar himnusz eléneklése.)

Az *újmise* (primícia) különleges áldással kedves szokás az áldozópappá szentelést követően, akár többször is ismételve. A jubileumi misékhez²⁸⁵ külön szövegek találhatóak a misekönyvben.

A *szolgálatokra való avatás* szertartása hivatásszerű lektori és akolitusi szolgálatra képesít (előkészület a papi rend felvételére). Ezek nem kisebb rendek, hanem csak az általános papságból fakadó feladatok ellátása. A püspök vagy nagyobb rendi elöljáró (apát, rendfőnök) egy könyörgéssel (áldó imádság) és a Szentírás, ill. a paténa átadásával avatja a jelölteket lektorra, ill. akolitussá. Ez mise keretében (vagy ige-liturgiában) történik, a lektor felolvasó, az akolitus (oltárszolga) rendkívüli áldoztatói megbízást kap.²⁸⁶ A diakónus- és

adott rendre való felszentelő prefáció (bizonyos szavai) alkotják. (Így az ordo anyaga a kézföltétel, formája a szentelési prefáció.)

²⁷⁹ Ld. SC 76. VI. Pál pápa 1968-ban adatta ki az új *Pontificale Romanum* részeként a *De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi*, valamint 1984-ben jelent meg a *Caeremoniale Episcoporum*. Magyar kiadás: *A püspök, pap és szerpap szentelése*, OLT SzIT, Bp., 1993. Ld. még LLL 384–385.

²⁸⁰ A püspökszentelést egy kijelölt áldozópap kéri, az áldozópap és a diakónus szentelését általában a papnevelő intézet rektora vagy spirituális. Püspökszenteléskor fel kell olvasni a pápai kinevező bullát.

²⁸¹ A papság és a hívek térdelnek, kivéve: a húsvéti időben és vasárnap. A szövegébe bevehetők a szentelendők védőszentjei.

²⁸² Püspökszenteléskor minden püspök, áldozópap szentelésekor a szentelő püspök és a papok, diakónus szentelésekor csak a szentelő püspök.

²⁸³ A szentelendő püspök feje fölött kinyitott evangéliumos könyvet tartanak. Püspökszenteléskor a szentelési prefáció epiklízisét minden jelenlévő püspök is mondja.

²⁸⁴ Megyéspüspök esetében ő vezeti tovább az eucharisztia liturgiáját.

²⁸⁵ A papi jubileumok, akárcsak a házasságkötéseké: 25 éves ezüst, 50 éves arany, 60 éves gyémánt, 65 éves vas, 70 éves rubin-mise, ill. -lakodalm.

²⁸⁶ Az ősegyházban a különféle szükségletek ellátására jöttek létre a *kisebb rendek* (szubdiakónus, akolitus, lektor, exorcista, osztiárius stb. VI. Pál pápa *Ministeria quaedam* kezdetű motu proprio-jával (1972) ezeket megszüntette, helyükbe a lektori és akolitusi szolgálat lépett. (Klerikusi állapotba a diakónusszenteléssel lehet

papjelöltek közé történő felvétel (*admissio*) tulajdonképpen a diakónussá szenteléssel történik meg, ám a jelölteknek nyilvánosan is ki kell fejezniük szándékukat, amit az ordinárius vagy a nagyobb szerzetesi előljáró készségnyilatkozatként elfogad. Ez történhet szentmise vagy igeliturgia vagy Laudes/Vesperás keretében is.²⁸⁷

A házasság szentsége

Keresztények között a házasság „csak az Úrban” köttetik (vö. 1Kor 7,39b). Annak ellenére, hogy az Újszövetségben nem olvassuk Jézus kifejezett szándékát férfi és nő házasságkötéséről, ahogy ő a házasságról beszél, ahogy idézi Isten teremtéskor kinyilvánított szándékát, és ahogy Pál apostol ír leveleiben a keresztény házasságról, ebből az Egyház kiolvasta annak szentségi mivoltát. Az első keresztény generáció a *zsidó* eljegyzés-hagyományokat folytatja: 1. a vőlegény a menyasszonynak egy értékes érmét (pénzermét) nyújtott át; 2. a partnerek akaratnyilvánítását egy okmányba foglalják. Kimondják: *qiddusin/qiddusa*, azaz légy számomra kiválasztott. 3. az eskü szavai után a vőlegény átköltözik a menyasszony házába (vö. Tób 7. fejezetének leírása a Kr. e. 2. század közepe tájáról). Egy talmudi szöveg közli a nászáldást, amely a keresztény szertartás mai nászáldásának is lehet az őse.²⁸⁸ Kétségtelenül hatott a keresztény házasságkötésre a *római* kor hagyománya is. A római polgárjoggal rendelkező férfinek joga volt felesége megszerzése, amit kenyéráldozattal, vételi szerződéssel vagy ún. elbirtoklással szentesítettek. A császárkorban kialakult, hogy étkezés közben mondták ki házassági szándékukat, a jegyesek jobbukat nyújtották egymásnak és megcsókolták egymást. A jegygyűrű előbb vasból volt, majd aranyból készült (1–2. század), a többi díszítő elem is régen kialakult (virág, koszorúzás, áldozat az isteneknek stb.). Az asszíroknál szokás volt, hogy a vőlegény olajat önt a menyasszony fejére. A keresztény házasság liturgiája sokat merít ezekből, és beépíti gyakorlatába. Tertullianus írása jól kifejezi az ősegyház szemléletét: „Hogyan is tudnánk méltatni a boldogságot, ami olyan házasságból fakad, amelyet az Egyház egyesít, az áldozat erősít meg, és amelynek az Atya ad érvényt?”²⁸⁹ A régészeti leletek is bizonyítják, hogy a keresztények a házasságot halálig tartó valóságos szerződésnek tartották (szarkofágok ábrázolásai). Antióchiai Szent Ignác szerint „úgy illik, hogy a vőlegények és menyasszonyok a püspök helybenhagyásával keljenek egybe”.²⁹⁰ A püspök vagy a pap áldását adta a házasulókra és imádkozott értük. Nyugaton sokáig a papi áldást tartották a házasság döntő elemének (pedig az a *consensus*, a házassági kölcsönös beleegyezés; ezt a szentséget a házasulandók szolgáltatják ki egymásnak). Később kiegészült a szertartás sok egyéb elemmel: pl. a menyasszony lefátyolozásával (valószínűleg termékenységű áldásformaként; keleten megkoronázás), eucharisztikus ünnepléssel (nászmise), a 11. századtól az ún. „kapu előtti rítussal” (akaratnyilvánítás). Szokás volt a nász-szoba megáldása, keleten pedig az egybekeltek megkoronázása. Legutóbb a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformja rendezte az *Ordo Celebrandi Matrimonium* szertartáskönyv alapján.²⁹¹ Három alapformája van: 1. házasságkötés mise keretében, 2. misén kívül, 3. katolikus és meg nem keresztelt jegyes

---

kerülni.) – A szolgálatokon kívüli *rendkívüli áldoztatói megbízatást* is lehet egy külön áldás keretében átadni („Áldjon meg + az Úr téged, aki most testvéreidnek Krisztus testét fogod kiosztani”). Ld. *Immensae caritatis* (1973), AAS 65 1973/264, rítusa: Notitiae 9 (1973) 165–167.

²⁸⁷ LLL 138. Ezt nem szabad se a lektor-, se az akolitus-avatással vagy szentelésekkel összekapcsolani.

²⁸⁸ Rab Jehuda, 290 körül a babiloni Talmudban, ld. Strack-Billerbeck Lex 1,514. – Ld. még Dolhai Lajos: *A házasság szentségének litiurgiátörténete*, in *Vigilia* 2014/8, 566–572.

²⁸⁹ *Ad uxorem* 9; PL 1,1302.

²⁹⁰ *Levél Szent Polikárpnak* 5,2.

²⁹¹ *A házasságkötés szertartásának rendje*, SzIT Bp., 2006.

között. Függelékben: az eljegyzés szertartása, a jubiláns házások megáldása és az „ökumenikus” esketés szertartása.²⁹²

A *nászmise* keretében zajló házasságkötéshez három miseforma található a Misekönyvben saját prefációval, nászáldással, ünnepélyes áldással, betéttel az I. (római) kánonban, bőséges olvasmányválasztékkal (amelyekből a házasulandók választhatnak).²⁹³ Maga az esketés a homília után kap helyet. Liturgikus színe a fehér (arany), az új házások két szín alatt áldozhatnak. Amennyiben az egyik fél nincs megkeresztelve vagy nem katolikus, akkor a szentmise nélküli szertartást kell választani. Több jegyespár egy szertartáson belüli esküvője is lehetséges.

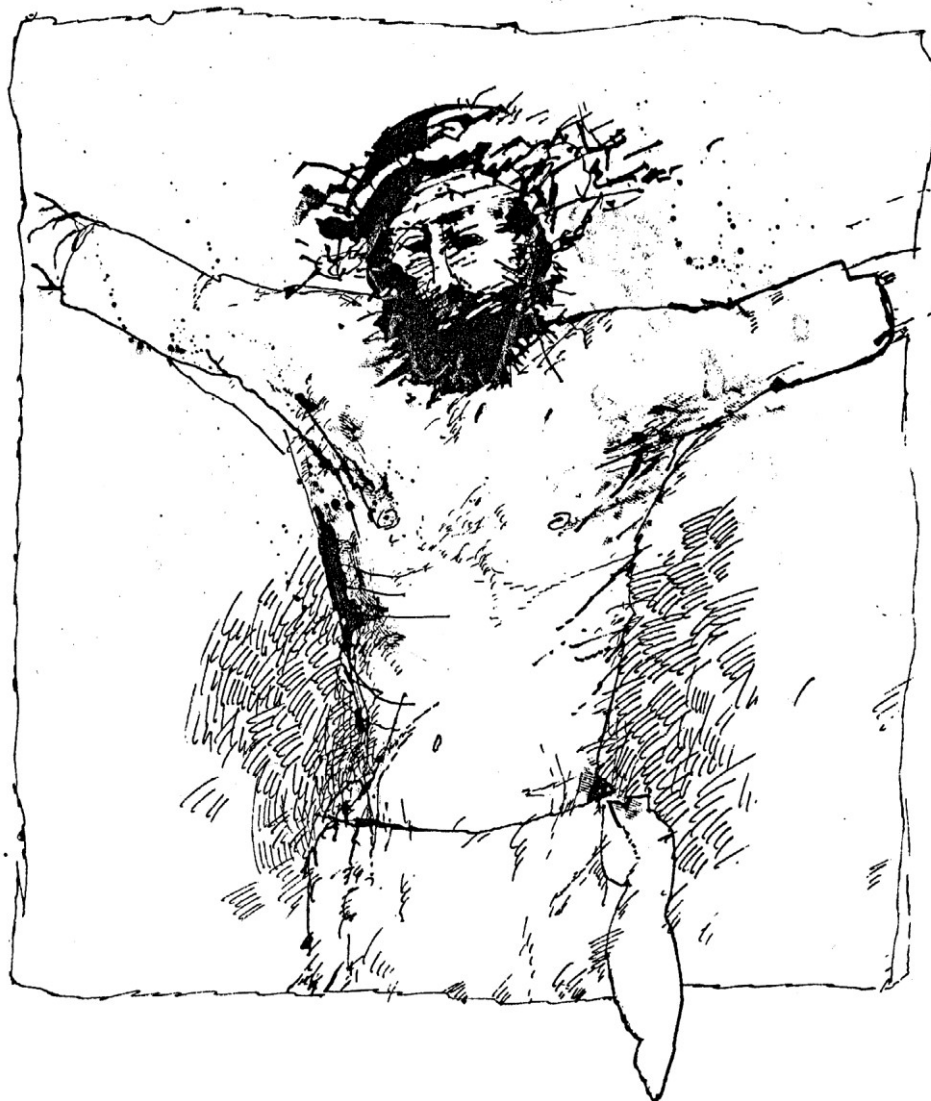
Az *esketés menete*: bevezetés (lehet fogadás és bevonulás a templomajtótól), amennyiben misén kívül tartják, akkor is ige-liturgia (kiválasztott olvasmányokkal), kérdések (külön a vőlegényhez és a menyasszonyhoz), a házassági beleegyezés (consensus), amelyet egymás jobbát fogva, külön stórával átkötve mondanak ki egymás felé, a beleegyezés elfogadása, megáldása, a házastársi eskü (ez csak magyar sajátosság, térdelve, jobb kezük mutató és középső ujját a feszületre téve mondják), a gyűrűk megáldása és átadása, az egyetemes könyörgések (sokszor a rokonok, jóbarátok készítik és olvassák fel, ügyelni kell az összhangra), nászáldás (a nászmisében közvetlenül a Mi Atyánk után), szentáldozás (misén kívüli formában is lehet szentáldozáshoz járulniuk), áldás (bőséges választék van az ünnepélyes áldásokhoz), kivonulás. Ügyelni kell a díszítések, a fotózás és videózás, valamint az énekek, zene mérsékelt és egyházas formáira!

---

²⁹² Diakónus is eskethet, ám ha nászmisében történik az esküvő, illő, hogy a főcelebráns végezze a szentségkiszolgáltatást is (a diakónus asszisztál, a koncelebránsok a papnak előírt részeket imádkozzák). LLL 165–166.

²⁹³ Főünnepeken az előírt miseszöveg és olvasmányok veendőek. Húsvéti időben az ószövetségi olvasmány helyett a Jel könyvéből kell az 1. olvasmányt venni. Nagyböjti időben nem szokás esküvőt tartani.

8. Szentelmények, áldások, körmenetek és egyéb liturgikus cselekmények

Az Egyház nem csak a hét szentség kiszolgáltatásán át éli kegyelmi életét, hanem minden időben alkalmazott olyan, a szentségekhez hasonló *szakrális jeleket, cselekményeket*, amelyek a hívő ember könyörgésének erejével kegyelmi hatást értek el. Ezek a *szentelmények* (*sacramentalia*), *áldások* (*benedictiones*),²⁹⁴ a *körmenetek* (*processiones*), az *exorcizmus*, a *szerzetesi közösségek szentelményei* és a *temetés liturgiája* (amely nem minősül szoros értelemben vett *szentelménynek*).

Bizonyos igen régi cselekmények (pl. víz-, gyertya-, barkaszentelés, hamvazkodás) beépültek a hivatalos liturgiába. Mások koronként keletkeztek (ld. balázsáldás, autómegáldás), változtak, némelyek ki is veszték (pl. a fegyverek megáldása). Nem is

²⁹⁴ Megkülönböztetünk *dolgokra és személyekre* irányuló áldást; *invokatív* áldást, amely meghagyja a megszentelt dolog természetes használatát (házszentelés), és *konstitutív* áldást, amely kiemelve a profán használatból egészen Istennek szentel (templomszentelés). A *benedictio* általában jelenti az áldást, a *consecratio* a püspöknek fenntartott, olykor krizmával történő különleges áldást LLL 436–437.

mindegyiket gyakorolják világszerte, színesíti használatukat a néphagyomány, a nemzeti szokások. A mai ember is igényli a személyek és tárgyak megáldását. Amíg a korábbi *rituálék* kevesebb, inkább általános áldásokat tartalmaztak, az új *Áldások könyve*²⁹⁵ igen sokrétű, sokféle áldásadási lehetőséget tartalmaz. Bizonyos áldásokat fenntart az Egyház a püspöknek (a szent olajok megáldását, templom-, oltárszentelést, pápai áldást, új plébános beiktatását stb.), másokat a pap (diakónus) is adhat. Vannak olyan áldások, amelyeket az általános papság alapján bárki világi hívő is adhat (kenyér megáldása, szenteltvízzel kis kereszt rajzolása a homlokra, beteg megáldása stb.).

Amíg korábban az áldások sokszor egy-egy imádságban, kereszttel való megjelölésben merültek ki (szenteltvízhintéssel), addig a megújított szentelések és áldások szertartáskönyve igyekszik mindig összekötni e szertartásokat *igeliturgiával*, amelynek végén van maga az áldó imádság. A régiek (nászház, hajó, szőlő, kenyér, tojás, bor, templomi felszerelések, ágyú, zászló stb.) mellett vagy helyett újak is keletkeznek: vasút, járművek, híd, köztéri szobor stb.

Az *exorcizmus* (ördögűzés) szertartását korábban előszeretettel, gyakran végezték, a kisebb rendek egyike is erre létesült. Később a megszállottaknak szóló rítus részét képezte a Római Rituálénak.²⁹⁶ A liturgia megújítása a tárgyak ördögűzését eltörölte, az ördögöt közvetlenül nem szólítjuk meg, hanem Isten szabadító erejéért imádkozunk. Az exorcizmus bele van építve a keresztelés szertartásába, és szinte minden liturgikus cselekményben van fohász a gonosz lélek támadásai ellen („szabadíts meg a gonosztól”, vö. Mi Atyánk), ám a hivatalos ördögűzés csak a helyi püspök által erre kirendelt pap (exorcista) végezheti.²⁹⁷

A *processziók* (körmenetek) hitből fakadó szimbolikus utak megtétele egy adott helyről ugyan-oda visszatérve. Az emberi élet zarándokjellegét hivatottak átélni. A liturgia legrégebbi körmenetei beépültek a szentmisébe (bevonulás, evangéliumi körmenet, felajánlási, áldozási körmenet). Vannak teofórikus, Eucharisztiaival tartottak (feltámadási, úrnapi) és ereklyés vagy kegyképpel, szoborral tartottak.²⁹⁸

A szerzetes közösségek szentelményei közé tartozik a beöltözés, a *fogadalomtétel*²⁹⁹ és az *apát (apátnő) benedikálása*.³⁰⁰

Az egyéb liturgikus cselekmények között említhetjük a *litániákat*,³⁰¹ valamint az egyházi év és a különleges alkalmak szertartásait (adventi gyertyagyújtás, év végi hálaadás, balázsolás, termény betakarítási hálaadás, valamint a püspök fogadása, a plébános beiktatása, a világi lelkipásztori kisegítő megbízása, az egyházközségi képviselők vagy az új kántor eskütétele, kórustagok vagy ministránsok beöltöztetése).³⁰² Ügyelni kell arra, hogy ezek az események ne keltsék a szentségkiszolgáltatás látszatát. A pap kiszolgáltató karinget, stólat, palástot ölt az ünnepélyesség fokának megfelelően.

²⁹⁵ *Rituale Romano: Benedizionale*, CEI Ed. Vaticana 1992: közösségek, lakhelyek, az emberi tevékenység, a föld és terményei, szakrális tárgyak, a népi áhitat kegytárgyainak megáldása és különleges alkalmak áldásai. – Magyarul (ideiglenes használatra): *Szentelések és áldások*, MKPK OLT Bp., 1980. A végleges *Áldások könyve* 2010-ben jelent meg (SzIT, Bp.).

²⁹⁶ 1614-től, Tit. XII,2: „nagy exorcizmus”.

²⁹⁷ *Egyházi Törvénykönyv* 1172. kánon.

²⁹⁸ *Praeorator* (Liturgikus vezérkönyv), SzIT Bp., 2009, 153-187. LLL 255–256.

²⁹⁹ Az *Ordo Professionis Religiosae* (Róma 1970. febr. 2) szerint – minden szerzetesi közösség saját hagyományának figyelembevételével.

³⁰⁰ LLL 33.

³⁰¹ *Praeorator*, 25-54. LLL 276.

³⁰² *Praeorator*, 96-152; 188–198.

A temetés

„Az ember sorsa a halállal szemben válik a legnagyobb rejtéllyé” (GS 18). A temetés nem szentség, a szentelmények közé is alig sorolható (szentelményt élő embernek szolgáltatunk ki), olyan közösségi istentisztelet, amely megadja az emberi testnek a végtiszteletet (beszentelés, végső búcsú), igehirdetés és imádság a föltámadás hitében, reményében, valamint megerősítés a hátramaradottak számára.

Vallástörténeti kutatások megállapítják, hogy különböző korok különféle kultúrái sok hasonló, bár nem azonos szertartásformával tették gazdaggá az emberi életet lezáró utolsó emberi cselekvést, a temetést. A halott preparációja (szemek, ajkak lezárása, a test megmosása, felöltöztetése, megkenése, mumifikálása, a belső szervek eltávolítása, a test bebalzsamozása stb.) általában az örökkévalóság megvallásának valamilyen formája volt. A felravatalozás, a siratás, a halott „körülhordozása”, a temetési menet a meghalt ember iránti tisztelet kifejezése volt. Mindehhez hozzátartozott a bűnbánat, a gyász különféle jele: mellverés, haj megszaggatása, hamuszórás stb. A zsidó temetésnek azért volt oly nagy jelentősége, mert Jahvé „az élet forrása” (Zsolt 35,10), és az igazak lelke az Isten kezében van. Az értük végzett imádság és engesztelő áldozat (2Makk 12 szerint) fontos dolog. A test eltemetése jótett, a temetlenség szégyen vagy büntetés. A megkenés (vö. a betániai vacsorán az asszony nárdus-olajjal), a gyolcsba göngyölés, a szemek lezárása, a szemfedő kendő alkalmazása, a halott megcsókolása, megmosása, a siratók alkalmazása, a gyászidő (7 vagy 30 nap) mind élő szokás Jézus korában is.

A keresztény temetés mégis más: a feltámadás hitének megvallása, örömeinek hirdetése (temetkezési helyeik alvóhelyek, coemeterium, gör. koiméterion; a halál napja pedig „dies natalis”, mennyei születésnap). A temetéshez mindig Eucharisztia-ünneplés társul (ld. 7–8. századi leírások). A középkori temetés lényege az *absolutio* és a *libera* (a feloldozás) volt, az ún. koporsós misék gyakorlatát a liturgikus reform megszüntette. A jelenlegi gyakorlat igyekszik kiemelni a temetés *húsvéti jellegét* (húsvéti gyertya, szenteltvíz), az *igehirdetés* (nem búcsúztató)³⁰³ és a *hitvallás* jelentőségét. A gyászmisében is megmaradhat az alleluja-ének, és alkalmazható a viola szín a fekete helyett. Mivel a temetés nem szentség, végezheti a diakónuson kívül erre felhatalmazott világi hívő is (de csak ordináriumi engedéllyel).

Az *Ordo Exsequiarum* (temetési szertartáskönyv, *Funebrale*) a halottvirrasztástól, a koporsóbetételtől, a koporsó lezárásától kezdve (1. állomás) az ún. két állomásos temetést írja le: halottas ház vagy ravatalozó (2. állomás), a sírnál (3. állomás). Mindez a temetési gyászmisén kívül van, amelynek helye a templom. A Temetési kézikönyv négy változatot kínál, amelynek elemei szükség szerint cserélhetők.³⁰⁴ A temetés menete, a ravatalozóban: keresztvetés, köszöntés, kezdőének, Ige-liturgia (Olvasmány vagy Szentlecke, Evangélium, homília); végső ajánlás és búcsúvétel, szenteltvízhintés (tömjénezés), búcsúvételi ének, egyetemes könyörgések, Mi atyánk, a gyászmenet elindítása.³⁰⁵ – A sírnál: a sírhely megáldása, szenteltvízhintés (tömjénezés), keresztvetés a koporsóra, hantvetés a koporsóra, elhantolás, Hitvallás, egyetemes könyörgések, záró ének, befejezés. Katolikus szokás, hogy

³⁰³ Kilenc szempont, amelyeket jó szem előtt tartani temetési beszédeknél: 1. helyt adni a fájdalom kifejezésének; 2. több szempontból szemlélni az elhunyt életét (többen többféleképpen ismerhették); 3. előtte az érintettekkel beszélni (özvegy, gyermekek, család, község stb.); 4. megkeresni az „erőforrásokat”; 5. bátorítani egymást vigasztalásra; 6. személyes történetek az elhunytól (méltoak); 7. a gyászolók érzelmeiből kiindulni; 8. sokszor nem értjük Isten döntéseit, de ő mégis velünk van; 9. Isten jövőt ad az elhunytak is, nekünk is, ő irgalmas Isten (Brinzberger Ákos OSB). Ld. még: LLL 465–467.

³⁰⁴ *Temetési szertartáskönyv*, SzIT Bp., 2007, 16–102.

³⁰⁵ Ha világi kíván szólni, akkor annak itt, a ravatalozóban befejeződött rítus után lehet helye.

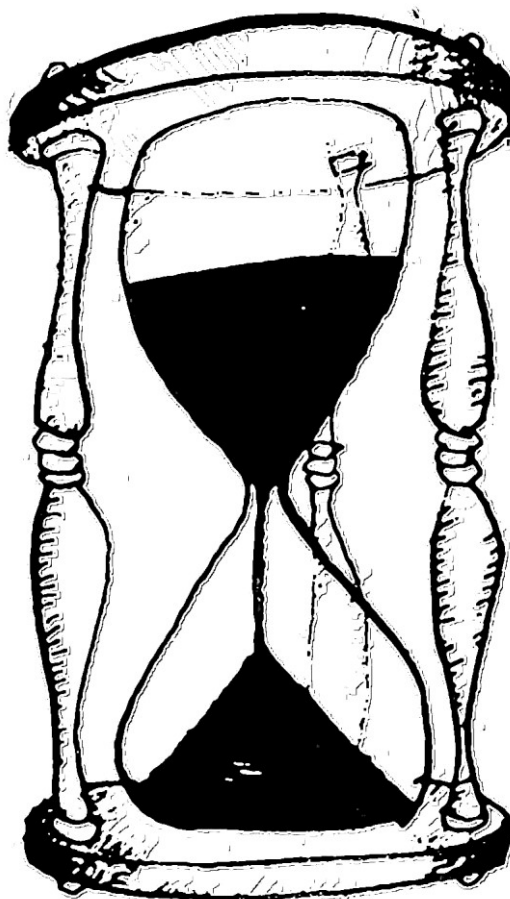
amíg a sírt nem építik fel, vagy a hamvakat nem helyezik el az urnahelyen, addig a gyászolók együtt imádkoznak, pl. a dicsőséges szentolvasót.

Külön szöveg áll rendelkezésre a gyermektemetéshez.³⁰⁶ Létezik hamvasztásos (urnás) temetés is. Fontos, hogy bizonyos új formák kialakulásakor is (pl. szórásos temetés) megmaradjon a temetési szentmise és a temetés szertartása.

---

³⁰⁶ *Temetési szertartáskönyv*, 132–158.

9. A zsolozsma

A liturgia egy sajátos részét képezi a *szent zsolozsma*, az Egyház hivatalos imádsága (Liturgia Horarum, „az órák liturgiája”, régi nevén: breviárium),³⁰⁷ amely a nap megszentelése, az idők megszentelése és a világegyház közös imakincse. Eredete az üdvtörténet két nagy eseményére való naponta ismétlődő visszaemlékezés: este az egyiptomi kivonulás, *reggel* pedig a sínai szövetségkötés. Ezek emlékét őrzik a jeruzsálemi templom reggeli és esti áldozatai. A fogság után az áldozatbemutatás megszűnik, ám az imádságokat az előírt időkből még a zsinagógai gyakorlat során is elvégzik (zsoltárok, szentírás-olvasás, áldások). Ezeket az időpontokat és formákat az ősegyház is átvette, folytatva Jézus imádságát, aki arra buzdított: „virasszatok és szüntelenül imádkozzatok” (Lk 21,36).³⁰⁸

A természethez közel álló népek a természetes időszámításban éltek. A nap este fejeződött be, az éjszaka már a következő naphoz tartozott. Fontosabb napok előestéjét már a következő nap hangulatában töltötték el. A csillagászati szempontból éjfél-től éjfélig tartó nap nem 60 perces órák szerint oszlott fel, hanem a Nap járásának megfelelően (ld. alföldi pásztorok óra

³⁰⁷ V. Piusz: *Breviarium Romanum* (1568), VI. Pál: *Liturgia Horarum* (1970). Már nemcsak a papság, a szerzetesség, hanem az egész Egyház, a világi hívek imádságos könyve is (a zsolozsma nem magánjellegű cselekmény, ld. ÁRZS 20; a közös végzést előnyben kell részesíteni a magán végzéssel szemben, 33. pont). – Az imaórák liturgiája: LLL 190–194.

³⁰⁸ Ld. Lk 24,53; ApCsel 2,46; 3,1; Zsid 13,15; *Traditio Apostolica* (215 körül). Később az egyházatyák is tanúsítják: Tertullianus, Ciprián stb. Tehát már a remeték és szerzetesek kora előtt gyakorolt imaformák voltak.

nélkül tájékozódni). Ezt a szokásrendszert követi az imádság liturgiája is.³⁰⁹ Igen hamar (1–2. században) kialakul a *Laudes* és a *Vesperás*, valamint ősi formában a *Matutinum*. Folyamatosan kiegészülnek a *kis hórakkal* (Tertia, Sexta, Nona 3. században), majd a monasztikus zsolozsmában a *Prima* (koránkelő szerzeteseknek)³¹⁰ és végül a *Completorium* (lefekvési ima az 5-6. században, Szent Benedek alkotása). Nagy szerepük van az imádság liturgiájának kialakulásában Szent Efrémnek, Szent Ambrusnak (himnuszszervezők), Cassianusnak, Nagy Szent Bazilnak, a remetéknek és a szerzeteseknek, akiknek gyakorlata kristályosította ki az imaórák liturgiáját. A 10. századtól foglalták össze a hatféle könyvet (psalterium, hymnarium, antifonale, lectionarium, homiliarium, martyrologium) egyetlen, rövidebb kötetbe, amelynek latin elnevezése lett a *breviarium* (főként az utazó szerzetesek imádságoskönyve). A Trienti Zsinat egységes kötetei (V. Szent Piusz, 1568) 400 éven át az egész világon elterjedtek. Több módosítás után a legjelentősebb X. Szent Piusz pápáé volt, aki újra bevezette a 150 zsoltár hetenkénti elmondását (1911-ben). A II. Vatikáni Zsinat az egész zsolozsma átdolgozását írta elő, megújult szemléletben (SC IV. fejezet, 83–100).³¹¹ Ennek gyümölcse lett az *Általános Rendelkezések az Imaórák Liturgiájáról*.³¹² A zsolozsma „sarokkövei” a *Laudes* és a *Vesperás*. A teljes napi zsolozsmát az Imádságra hívás (Invitatorium) vezeti be.³¹³ Ez azt az imaórát előzi meg, amely a legelső azon a napon. A *Laudes* és a *Vesperás* (Reggeli és Esti dicséret) szerkezete azonos (az egyik napkezdő, a másik alkonyati imádság). Felépítésük: Kezdővers,³¹⁴ Himnusz,³¹⁵ Zsoltárok (a *Laudes*ben két zsoltár között egy ószövetségi kanticum antifónákkal; a *Vesperás*ban két zsoltár és egy újszövetségi kanticum antifónákkal),³¹⁶ Rövid olvasmány,³¹⁷ Rövid válaszos ének, Benedictus (a *Laudes*ben), Magnificat (a *Vesperás*ban) antifónával,³¹⁸ Fohászok és Mi Atyánk, Könyörgés és Elbocsátás.³¹⁹ Az Olvasmányos imaóra (*Matutinum*)³²⁰ a nap bármely órájában végezhető (sőt össze is vonható a *Laudes*szel vagy a *Vesperás*szal). Szerkezete: Kezdővers, Himnusz, Zsoltárok, Versfelelet, Első olvasmány (szentírási), Válaszos ének, Második olvasmány (patrisztikus vagy

³⁰⁹ *Nox media* (éj közepe, ld. Bölcs 18,14–15 éjfél-től kb. 2 óráig); *gallicinium*, vagy *gallicantus* (az első kakasszó ideje, „mielőtt a kakas szól, megtagadsz engem”); *diluculum* (hajnalhasadás, a napfelkelte első fénysugara); *mane* (kora reggel, napfelkelte után; *prima* reggel 6 óra, a zsidó óraszámítás első órája; *tertia*, a harmadik óra, azaz 9 óra). *Meridies*, (a nap közepe, dél; ante meridiem, de., post meridiem, du., *sexta*, a hatodik óra, déli 12 óra); *suprema*, (a nappali világosság utolsó ideje, a kilencedik óra, 15 óra). *Vesperae*, (a naplemente és az esti csillag felkelte közötti idő); *crepusculum* (esti szürkület); *concubitum* (a lefekvés ideje; *intempesta nox* (késő éjszaka).

³¹⁰ LLL 399.

³¹¹ Figyelembe veszi a lelkipásztorkodó papság és a hívek szempontjait, nem a négy évszak, hanem a liturgikus év szerint osztódnak a kötetek: I: adventi, karácsonyi, II: nagyböjti-húsvéti, III: évközi első, IV: évközi második. A 150 zsoltárt négy hétre elosztva imádkoztatja, elhagyta a Primát, és az egyes imaórákat új szerkezeti egységekbe tömöríti: himnusz, zsoltárok stb.

³¹² ÁRZS ld. Az imaórák liturgiája I. kötet, Bp. 1991, 21–114.

³¹³ „Nyisd meg, Uram, ajkamat! / Hogy dicséretedet hirdesse szavam!” (ajkunkra rajzolt kis kereszttel) után a 94. zsoltár (vagy más helyett kijelölt), végén, mint minden zsoltár végén: „Dicsőség az Atyának...” a napra kijelölt antifónával. – Vö. Verbényi-Arató: *Liturgikus Lexikon*, Ecclesia Bp., 1988, 275; valamint LLL 197.

³¹⁴ Amennyiben nem Imádságra hívással kezdődik: „Istenem, jöjj segítségemre... Dicsőség. Alleluja”.

³¹⁵ A himnuszt lehetőség szerint (közösségi végzésben) énekelni kell.

³¹⁶ Kórusimádságban a jobb és a bal oldal egymásnak felelgetve egy-egy verset imádkozik; a csillagnál kis szünetet tartva.

³¹⁷ Néppel végzett zsolozsmában itt lehet helye a homíliának, ha alkalmas, utána szent csendet tartanak.

³¹⁸ A két evangéliumi ének (ill. a Bocsásd el most...) alatt állunk, a kezdő szavakra keresztet vetünk magunkra, ünnepélyes végzéskor pedig lehet tömjénezni alatta.

³¹⁹ Közösségi végzés esetén papi áldás, vagy e szavakkal: „Az Úr áldjon meg minket, védelmezzen...” – Vö. LLL 273–274; 506–508.

³²⁰ LLL 318–320.

hagiográfikus vagy szinodális szövegekből), vasár- és ünnepnapokon (ünnepeken, a nagyböjti vasárnapokat kivéve) Te Deum (Téged, Isten, dicsérünk...), Könyörgés, Elbocsátás.³²¹

A napközi imaórák (délelőtti, déli, délutáni: tertia, sexta, nona) közül szabad egyet venni, amelyik annak a napszaknak megfelel. Menete: Kezdővers, Himnusz, Zsoltár(ok), Rövid olvasmány, Párvers, Könyörgés, Elbocsátás.³²²

A Befejező imaóra (Completorium) az éjszakai nyugovóra térés előtt végzendő, akár éjfél után is. A Kezdővers után ajánlott csendes lelkiismeret-vizsgálatot tartani, esetleg a mise bűnbánati formái közül egyet elmondani. A Himnusz után következik a Zsoltár (egy vagy kettő, szabad akár mindennap a vasárnapi, 90. zsoltárt is venni). A Rövid olvasmányt Válaszos ének követi, majd antifónával a Nunc dimittis (Bocsásd el most) evangéliumi kanticum,³²³ Könyörgés, Áldás és Mária-antifóna.³²⁴

A zsolozsmát össze lehet *kapcsolni* a szentmisével, ill. egymással. Ennek módját (főként összeszokott szerzetesi közösségek számára) ld. ÁRZS 93–99. pontjai. Az egyéni végzéskor pedig el lehet hagyni a feleleteket, az egy zsoltár három részre osztott darabjait egyben is lehet imádkozni, elmélkedést is lehet beiktatni a szövegek közé. A főünnepeken és kiemelt időközön kívül szabad ún. választható zsolozsmát (*Officium votivum*) végezni, akár csak kiemelten egy-egy imaórát. Ok lehet erre egy zárandoklat, helyi ünnep vagy egyéni buzgóság. A néppel végzendő zsolozsmában vehetők más heti zsoltárok, esetleg kevesebb és ismertebb zsoltár is a fokozatos bevezetés és az együtt-imádkozás miatt. A közös zsolozsmát előírás szerint papnak vagy diakónusnak kell vezetnie, de hiányukban vezetheti felolvasó vagy világi lelkipásztori munkatárs (családfő is, ilyen esetben nem alkalmazza a papnak fenntartott részeket). Ünnepélyes zsolozsma-vezetéshez a pap és a diakónus a napi liturgikus színű stólát és palástot (dalmatikát) viselheti karing felett. Dicséretes, ha a közösség a zsolozsmázásnak énekes formáját választja (himnusz, zsoltárok, kanticumok).³²⁵

A zsolozsma szövegeit, akár csak a szentmiséét az ünnepek hierarchiája szerint kell megválasztani. Főünnepeken, ünnepeken és vasárnap (Nagyböjt kivételével) az Olvasmányos imaórában mindig van Te Deum; főünnepeken és ünnepeken saját zsoltárok, saját antifónák stb. A *Halotti zsolozsma* halál vagy temetés napján, ill. november 2-án, főünnepeket és ünnepi időket kivéve végezhető. A zsolozsma végzése a kanonoki, a monasztikus férfi és női rendek, a kórusra kötelezettek, a székes- és társaskáptalanok, az egyházi rendben lévők és ünnepélyes fogadalmások, a magasabb rendekben lévő klerikusok számára kötelező.³²⁶

³²¹ Vigiliák végzésekor kibővíthetjük a két olvasmány után egy kanticummal és egy evangéliumi szakasszal, valamint homíliával. Ld. LLL 508–509.

³²² Kis órák: LLL 246.

³²³ A kezdő szavakra keresztet vetünk; ez az imaóra csúcsa, úgy mint a Laudesben a Benedictus, a Vesperásban a Magnificat.

³²⁴ Áldás: „A nyugodalmas éjszakát...” A Mária-antifónák közül csak a húsvéti kivétel („Mennynek Királyné Aszonya”), máskor bármelyiket lehet mondani vagy énekelni. – LLL 248–249; 313.

³²⁵ ÁRZS 270. Nincs akadálya annak, hogy egyazon zsolozsmában a különböző részeket más-más nyelven énekeljék (276. pont).

³²⁶ SC 95–96; ÁRZS 28–32. „Grave peccatum intelliget se commisisse” (súlyos bűnt követ el, aki elhagyja, V. Piusz pápa). A tévedésből végzett vagy hibás zsolozsma nem számít bűnnek. Felmentés: beteség, fizikai képtelenség, vakság; egyházi felsőbbtség engedélye; egyes súlyos elfoglaltságok (ez nem lehet rendszeres). – Utazáskor, nyári táborban fiatalokkal, szükséghelyzetben használhatók az ún. „Kis-zsolozsma” egyhetes, füzetkiadásai is vagy a mobil applikációk.

10. A keleti liturgiáról (Ivancsó István)

Már a II. Vatikáni Zsinat előtt elkezdődött a húsvéti misztérium újrafelfedezése a nyugati egyházban, majd kiteljesedése is megtörtént a zsinaton, konkrétan a *Sacrosanctum Concilium* liturgikus konstitúcióban.³²⁷ Ami viszont egy keleti rítusú keresztény számára igazán izgalmas, az a tény, hogy a bizánci egyház kezdettől fogva töretlenül erre a gondolatra építi a liturgiáját, mégpedig a globális értelemben vett liturgiáját: a liturgikus tér megfogalmazásától kezdve a liturgikus időn át az istentiszteleti rend (zsolozsma) felépítéséig és az ünnepek megtartásáig, sőt még a szentek tiszteletéig is.³²⁸ Továbbá, ez követhető nyomon a liturgikus szövegeknek szinte minden sorában, mondatában.³²⁹ Tehát amit a nyugati világ egyháza

³²⁷ A SC számos pontját idézhetnénk. – Lásd még Pákozdi I., *Sacrosanctum Concilium. Konstitúció a szent liturgiáról* (1963), in Kránitz M. (szerk.), *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából 1962-2002. A zsinati dokumentumok áttekintése és megvalósulása*, Budapest 2002, 41–61.

³²⁸ Ehhez a témához lásd részletesen: *Görög katolikus szertartástan*, Nyíregyháza 2000.

³²⁹ Ld. *Görög katolikus liturgia*, Nyíregyháza 1999, 111–296.

újonnan felfedezett valóságként kezdett megélni, az a keleti (és így a bizánci vagy görög katolikus) liturgiában és istentiszteleti életben állandóan meglévő és megélt alapkonceptióként volt és van jelen. Nem utolsó szempont ezen a téren, hogy e témának köszönhetően teljes kapcsolódásunk van az ortodox egyházzal is, hiszen a liturgiánk közös, és Jézus Krisztus húsvéti misztériumának tárgyalása révén talán még az egység felé vezető utat sem tévesztjük szem elől. Az egyik liturgikus ének a görög katolikus vecsernyében a nyolchetenként visszatérő rendben: „Habár a gonoszok fogságába kerültél, Krisztus, de te azért az én Istenem vagy, nem szégyellek téged. Megostoroztattál, nem tagadlak meg téged. Keresztre szegezted, nem titkolom el. *Feltámadásoddal pedig mindenkor dicsekszem*, mert a te halálod az én életem, mindenható és emberszerető Uram, dicsőség néked!”³³⁰ Íme tehát Jézus Krisztus húsvéti misztériuma: földi élete, szenvedése, halála, feltámadása, amely nem öncélú, hanem teljes egészében ránk is irányul.

Húsvét éjjelén ezért ujjonghatunk, és még hosszú ideig: „A halál legyőzetését ünnepeljük, a pokolnak megrontását, más, örök életnek kezdetét, és örvendve magasztaljuk ezek kegyes eszközlőjét”.³³¹ Hogyne énekelnénk hát jogosan az idézett sztihirában (az ünnep titkáról szóló ének) nyolc hetente: „Feltámadásoddal pedig mindenkor dicsekszem, mert a te halálod az én életem, mindenható és emberszerető Uram, dicsőség néked”.³³² Jézus Krisztus húsvéti misztériumát kétféle módon állítja szemünk elé a görög katolikus liturgia.

Először is *centrális szemléletben*. Ez a megváltás eseményének legközeppontibb magját foglalja magába.³³³ Gyakorlatilag a „szent triduum”, a Szent Három Nap eseményeit tömöríti: Jézus Krisztus szenvedését, halálát, feltámadását, megdicsőülését. Gyönyörű és roppant kifejező megfogalmazását adja ennek az Aranyszájú-liturgia szövege, az alapítás szavai után, amikor megemlékezünk „mindarról, ami értünk történt: a keresztről, sírról, harmadnap feláradásról, mennybemenetelről, jobbkéz felől való ülésről, a második és dicsőséges eljövételről”.³³⁴ Ha elfogadjuk, hogy ez a liturgikus anafóra³³⁵ (kánon) a 407-ben meghalt Aranyszájú Szent Jánostól származik, öntudatosan térhetünk vissza a forrás közvetlen közelébe, s érezzük meg az őskeresztények lelkiségének fuvallatát, akik valóban csak ezt és csak ennyit ünnepeltek: Jézus Krisztus élt, meghalt, feltámadt, újra él. És ez elegendő is volt számukra, még akár a vértanúság vállalásához is.

A másik a *lineáris szemlélet*. Természetesen ez sem szakít a krisztocentrizmussal; itt is Krisztus áll a középpontban. Ám az isteni oikonomiát, az üdvöngözt teljes kiterjedésében nézi.³³⁶ Az idők kezdete előtről indul, mindazt megláthatjuk benne, amit az üdvtörténeti tényekben a pátriárkákon, prófétákon, bírakon, királyokon keresztül művelt „értünk, emberekért, a mi üdvösségünkért”, illetve ennek előkészítéséért. Aztán eljutunk a középpontba, a szent három nap eseményeibe, amikor ténylegesen megtörtént a megváltásunk. De itt nem állunk meg, mert a lineáris szemlélet tovább lendít bennünket a másik irányba: az eszkatonba való eljuttatásunkat célozza meg. Az ő titokzatos Testében kapjuk – különösképpen a kegyelemeszközökön, a szentségeken keresztül – azt az isteni segítséget, amely létrehozza, táplálja és fenntartja bennünk az istengyermeki életet, s amely elsegít a végcélba, a theosziszba, az átistenülésbe. Lineárisan tehát így húzódik szét a

³³⁰ „Uram, tehozzád” utáni sztihira, 7. hang, Damaszkuszi Szent Jánostól való (+749/750) in *Dicsérvétek az Urat! Görög szertartású katolikus énekeskönyv. Vasár- és ünnepnap szolgálatok és énekei*, Nyíregyháza 1994, 206. (A továbbiakban: *Énekeskönyv*.)

³³¹ Húsvéti kánon, VII. óda, 3. vers, in *Énekeskönyv*, 376.

³³² *Énekeskönyv*, 206.

³³³ Ld. *Görög katolikus liturgia*, 113.

³³⁴ *Liturgikon*, 137.

³³⁵ Annyit jelent mint eucharisztikus ima, misekánon. „Anàfora”, in *Nuovo dizionario*, 1610; „Anaphora”, in *Liturgie und Kunst*, 30; „Anafora”, in *La liturgia*, 135–141.

³³⁶ Ld. *Görög katolikus liturgia*, 114–115.

Krisztus-misztérium, s íveli át nem csak az emberiség, hanem az egész világ történetét is. Ez a szemlélet kidomborodik a liturgiában.

Nem lenne teljes Jézus Krisztus húsvéti misztériumának áttekintése, ha nem vennénk figyelembe a *szentháromságos szempontot*. Azt értjük rajta, hogy megváltásunk a teljes Szent-háromság műve. Görög katolikus egyházunk nem csak elméletileg tudja s vezeti le teológiai definícióként, hanem állandó élő valóságként állítja a hívei öntudatába, hogy soha ne feledkezzenek meg róla. Ezt igazolja keresztvetési módunk.³³⁷ Úgy vetjük magunkra a keresztet, hogy jobb kezünk három ujját összefogjuk a Szentháromság tiszteletére. Ezzel emlékeztetjük magunkat az isteni szent Személyeket illető emberi, illetve egyházi tulajdonításokra: a Teremtő, a Megváltó, a Megszentelő Istenre. Ugyanakkor a további két ujjunkat behajlítjuk, megvallva ezzel azt, hogy Jézus Krisztus egyszerre Isten és ember: hogy egyetlen személyében két természetet visel. Íme, a teológiának tömör foglalatja, melyben a legfontosabb hitigazságok máris benne vannak, s mindig a szemünk előtt állnak. – A „Háromszorszent”³³⁸ énekünk, görögül a „Triságion” is trinitárius: „Szent Isten, szent Erős, szent Halhatatlan, irgalmazz nekünk”.³³⁹ Szentnek nevezzük benne Istent, az Atyát, aki a teremtő és gondviselő Isten. – S mindehhez hozzáfűzzük: „irgalmazz nekünk”. Ugyanis az Isten irgalma és könyörülete nélkül nem juthatnánk közel őhozzá a bűnös állapotunk miatt. Roppant módon szükségünk van tehát erre a fohászra, ami az ekténiákban,³⁴⁰ könyörgésekben is állandóan visszatérő válasz.

A *liturgikus tér* templomainkban a klasszikus, illetve eredeti formájában *bizánci kereszt* alaprajzzal rendelkezik. Az utóbbi időkben szép reneszánszát élhetjük meg ennek. *Horizontálisan* a görög kereszt alaprajzon szembetűnő a hármass felosztás: az előcsarnok, a hajó, a szentély. Kettős szempontból jelzi ez számunkra az imént említett gondolatot: a Szentháromság részvételét a megváltás művében, illetve Jézus Krisztus húsvéti misztériumában.³⁴¹ – Egyrészt elénk állítja az *előcsarnok*³⁴² révén az Atya művét, a teremtést és gondviselést, a bűntől való szabadulás reményét. Aztán a *hajó*³⁴³ által a Fiú művét, összegyűjtve és egybefoglalva a megváltott embereket. Végül a *szentély*³⁴⁴ révén a Szentlélek művét, a megszentelést, az istengyermeki élet árasztásával. – Másrészt a templomban való fokozatos előre haladásunk által a húsvéti misztériumban való részesedés gondolatát mélyíti el bennünk a liturgikus térnek ez a trichotomikus szerkezete. Az *előcsarnokba* belépve már elindultunk Isten felé, de még a bűnös világhoz tartozunk. Mint ahogy hajdanán a templomnak ez a része a még meg nem kereszteltek, a katekumenek helye volt, valamint a bűnösöké, vagyis mindazoké, akik nem részesedhettek az Eucharishtiában. Ezért áll még ma is itt a szenteltvíztartó, hogy a szenteltvízzel való keresztvetés emlékeztessen arra, hogy a bűnös állapotból meg kell tisztulni, hogy tovább haladhassunk az Isten Országá felé. A *hajóba* lépve és ott tartózkodva már átélhetjük, hogy Isten megváltott népének tagjai vagyunk. Itt tapasztalhatjuk meg azt a testvéri közösséget, ami a Főhöz való csatlakozásunk révén valósul meg. Itt részesedhetünk a szent tanításban, s itt fogadhatjuk magunkhoz

³³⁷ „Keresztvetés”, in *Liturgikus kislexikon*, 40–41; illetve: *Görög katolikus szertartástan*, 77–78.

³³⁸ „Háromszorszent”, in *Liturgikus kislexikon*, 29; „Triságion”, in *Nuovo dizionario*, 1610; „Trishagion”, in *Liturgie und Kunst*, 363.

³³⁹ *Liturgikon*, 117.

³⁴⁰ „Ekténia”, in *Liturgikus kislexikon*, 20: könyörgés-sorozat, amit a diakónus vagy az áldozópap vezet; „Ekténia/Ekténie”, in *Nuovo dizionario*, 1620; „Ektenie”, in *Liturgie und Kunst*, 94.

³⁴¹ Részletesen kifejtve lásd könyvünkben: *Görög katolikus szertartástan*, 17–41.

³⁴² „Előcsarnok”, in *Liturgikus kislexikon*, 21; „Nartéce”, in *Nuovo dizionario*, 1633; „Narthex”, in *Liturgie und Kunst*, 279–280.

³⁴³ „Hajó”, in *Liturgikus kislexikon*, 29; „Náos”, in *Nuovo dizionario*, 1633; „Naos”, in *Liturgie und Kunst*, 279.

³⁴⁴ „Szentély”, in *Liturgikus kislexikon*, 65; „Santuario”, in *Nuovo dizionario*, 1641; Kunzler M., „*Wir haben das wahre Licht gesehen*”, (Sophia 27), Trier 1991, 53–55.

szentségileg az Urat. Végül a *szentély* kapujához jutva pedig azt tapasztalhatjuk, hogy onnan érkezik hozzánk mindkettő: a tanítás is, amit a nálunk mindig az oltáron lévő és a szentélyből kihozott evangéliumos könyvből olvasnak fel, valamint a szentség is, az oltáron végbement áldozatbemutatás folytán. S mindkettő azt célozza meg, hogy a húsvéti misztérium részeseivé tegye a bennük részesülőket.

Mindezek mellett jelen van az *egyház hármasság* is a templom alaprajzán. Az *előcsarnok* a szenvedő egyházat jelképezi, mivel a bűnösök és a még meg nem keresztelt emberek helye. A *hajó* a küzdő egyházat jelenti, mivel a már Jézus Krisztushoz csatlakozott, de még az Isten Országá felé bukdácsolva előre haladó hívek helye. Végül a *szentély* a megdicsőült egyház jelképe, mivel a már célba jutott, Krisztus húsvéti misztériumát teljességében átélő személyek helye. Ugyanakkor *vertikálisan* is tapasztalható a templomban a húsvéti misztérium jelenléte. A hívek a templom *padlójának* szintjén állnak. De föltekintenek a magasabb szinten, a *falakon*, oszlopokon, s különösképpen az ikonosztázionon³⁴⁵ ábrázolt szentekre, akik már a mennyei dicsőség, a Krisztus által hozott új élet részesei. Végül a templomot megkoronázó *kupolából* maga a Pantokrátor Krisztus tekint le a híveire, s fogja őket össze egyetlen imádkozó, Isten Országá felé törekvő közösséggé.

A liturgikus tér szerkezetéről szólva kell megemlékezni annak *liturgikus* használatáról, pontosabban felhasználásáról. A bizánci egyház Szent Liturgiája egyetlen lendülettel halad az embertől az Isten felé. A hajóban összegyülekezett hívek egyetlen közösségben imádkoznak. Ám előttük áll az ambonon³⁴⁶ a *diakónus*, aki irányítja az imádságukat az ekténiák, kérések, könyörgések révén. Az oltár előtt áll a *pap*, aki összefogja ezeket az imádságokat, és fennhangjával³⁴⁷ *Jézus Krisztushoz* irányítja. Krisztus pedig örökérvényű áldozataként a *mennyei Atya* felé továbbítja azt. Ezért a keleti templom oltára nem a nép felé néz. Liturgikus imádságunk töretlen lendülettel jut el az embertől Istenig.

A bizánci egyház a *liturgikus időbeosztásában* is magán viseli Jézus Krisztus húsvéti misztériumának jelenlétét. A legnagyobb, éves egységtől kezdve a legkisebbig, a napi egységig. A görög katolikus egyházban a liturgikus év nem Ádventtel kezdődik, hanem egy másik üdvtörténeti eseménnyel, amely már közelebb áll a húsvéti misztérium teljesezéséhez. A szeptember 1-jei időpontot nem csak az ószövetségi, valamint a politikai-társadalmi megokolás szolgáltatta, hanem – ami ezeknél is fontosabb – *Krisztus nyilvános fellépése*, amely a hagyomány szerint ekkor történt.³⁴⁸ Tehát nem az Úr eljövételére való várakozás, hanem a megváltás munkálásának konkrét kezdete áll a liturgikus évünk elején.

Természetesen a bizánci egyházban is a legnagyobb és legjelentősebb *ünnepi időszak* a *Húsvéthoz* kötődik.³⁴⁹ A középpontban a feltámadás ünnepe áll, s ezt előzi meg a *szent Nagyböjt*, s ezt követi a *szent Ötvened*. Az előbbi mintegy utazásra hívja a híveket, fokozatos előre-haladásra a Húsvét, a megváltás misztériumának átélése, a Krisztus által hozott új életben való részesedés felé. Ezt segíti elő a vágyakozás és a „sugárzó szomorúság”, amely a nagyböjti szent szövegekből árad.³⁵⁰ Nagyon figyelemreméltó, hogy ezekben a böjti

³⁴⁵ „Ikonosztázion”, in *Liturgikus kislexikon*, 33–34; továbbá: *Görög katolikus szertartástan*, 48–54.

„Icónostasi”, in *Nuovo dizionario*, 1626; „Bildwand”, in *Liturgie und Kunst*, 56–59. Az ikonosztázion teológiáját foglalja össze Florenszkij P., *Az ikonosztáz*, Budapest 1988.

³⁴⁶ „Ambon”, in *Liturgikus kislexikon*, 10; „Ambone”, in *Nuovo dizionario*, 1610; „Ambon”, in *Liturgie und Kunst*, 27–28.

³⁴⁷ „Fennhang”, in *Liturgikus kislexikon*, 26; „Ekphónesis” in *Nuovo dizionario*, 1620; „Ekphónese”, in *Liturgie und Kunst*, 93–94.

³⁴⁸ Bővebben: *Görög katolikus szertartástan*, 153–154.

³⁴⁹ Részletesen kifejti: Tyciak J., *Das Herrenmysterium im byzantinischen Kirchenjahr*, (Sophia 1), Freiburg im Breisgau 1961; valamint Andronikof C., *Il senso della Pasqua nella liturgia bizantina*, Torino 1986, vol. I-II.

³⁵⁰ Vö. Schemann A., *Great Lent*, New York, 1974. – A mű erre az alapgondolatra építi mondanivalóját.

szövegekben – a fájdalmas istenszülei énekeken³⁵¹ kívül – szinte egyáltalán nincs szó az Úr szenvedéseiről. Arról viszont annál több, hogy miként és hogyan tudunk a legjobban felkészülni arra, hogy a hosszú utazás végén majd részesülhessünk a „legszentebb Pászkában”.³⁵² Az utóbbi pedig kiteljesíti a hívekben azt az örömet, amely Krisztus feltámadása által érthette őket: „mert a halálból az életre, és a földről az égbe átvitt minket Krisztus Istenünk, kik az ő győzelmét énekeljük”.³⁵³ Így negyven napon keresztül nem szününk meg énekelni, hogy „Föltámadt Krisztus halottaiból, legyőzte halállal a halált, és a sírban lévőknek életet ajándékozott”.³⁵⁴ Majd a Jézus mennybemenetele utáni tíz napot a Szentlélek pünkösdi leszállásának várásában töltjük a liturgikus szövegek irányításával: azt akarjuk, hogy a mennyei király, a vigasztaló Szentlélek eltöltsön bennünket, valóban megadja a Jézus Krisztus megdicsőült, a feltámadás dicsőségén átment létmódjában való részesedést.

Ha alaposan meggondoljuk, a Húsvét előtti és utáni ünnepi időszak az esztendőnek egyharmadát kiteszi. Azonban a mi egyházunkban nem csak ekkor él az elő- és utóünnep³⁵⁵ szokása, hanem jelentősebb ünnepekhez kapcsolódva is. Mivel az *ünnepek* egy-egy üdvtörténeti eseménynek liturgikus megjelenítései, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy ezeknél is mindig Jézus Krisztus húsvéti misztériuma áll a középpontban. Még a *szentek* esetében is így van ez, amiről később még szó lesz. A változó ünnepeink legnagyobb része a Húsvét ünnepéhez igazodik, s vagy arra készít fel, vagy annak hatásait mélyíti el a hívekben. Az állandó ünnepekről pedig ismét azt lehet megállapítani, hogy üdvtörténeti esemény megjelenítéseiként egyértelműen Krisztus húsvéti misztériumát állítják szem elé.

A görög katolikus egyház különösen fontosnak tartja a *liturgikus hetet*, minden napnak megadva a maga sajátosságát. Természetesen itt is Jézus Krisztus húsvéti misztériuma áll a középpontban, a *vasárnappal*. Nagy Konstantin császár tette 321-ben ünnepnappá, miután a birodalomban meglehetősen zavar támadt azáltal, hogy a polgári rend szerint csütörtök volt a munkaszüneti nap, a zsidók a szombatot ünnepelték, az éppen felszabadított keresztények pedig a vasárnapot kezdték munkaszüneti napnak tartani. Így tehát *császári rendelkezésnek* köszönhetjük, hogy a vasárnap ilyen nappá lett. Ennél is fontosabb azonban a *teológiai* megokolás: amint a teremtés után megpihent az Úr, „szabbatot” a nyugalom napját tartva, ugyanúgy az újjáteremtés után is megpihent az Úr ama „nagyszombaton”, s elindult az újjáteremtett, megváltott világ új élete. Ezért a keleti egyház teológiájában „nyolcadik napnak” is nevezik ezt, mert ezek folytán egészen különleges nap.³⁵⁶ Mind-ezt még az is igazolja, hogy egy-egy vasárnapnak a liturgikus szövegei nyolchetente visszatérnek az *Oktoékhosz*, Nyolchangú énektár³⁵⁷ elnevezésű liturgikus könyv segítségével. Ugyanakkor a *hétfő* a szent angyalok tiszteletéről szól, akik Isten közvetlen közelében élnek, ahová a földi ember még csak vágyakozik. A *kedd* Keresztelő Szent János napja, aki előkészítette az Úr világba való jövetelét, ezért is illetjük őt „az Úr tisztos prófétája és előhírnöke” jelzővel; s aki azt az angyali életet élte és éli, amely a megdicsőültek osztályrésze. *Szerdán* és *pénteken* a „drága és elevenítő szent Keresztre” irányul a tiszteletünk, hiszen rajta keresztül ment végbe a megváltásunk. *Csütörtökön* az apostolok, valamint Szent Miklós tiszteletét tartjuk, aki a keleti egyháznak, s különösképpen a görög katolikus egyháznak a védőszentje, vagyis mennyei pártfogója, aki különösképpen segít a végső célba való eljutásra, a krisztusi

³⁵¹ „Fájdalmas istenszülei ének”, in *Liturgikus kislexikon*, 25.

³⁵² Húsvéti kánon, IX. óda, 3. vers, in *Énekeskönyv*, 378.

³⁵³ Húsvéti kánon, I. óda, 1. vers, in *Énekeskönyv*, 371.

³⁵⁴ Húsvéti tropár, in *Énekeskönyv*, 382.

³⁵⁵ „Előünnep” és „Utóünnep”, in *Liturgikus kislexikon*, 22. és 72.

³⁵⁶ Vö. Clément O., „Verso il giorno eterno”, in AA-VV., *Grazia e mistero dell'ottavo giorno*, (Koinonia 4), Brescia 1969, 155–196.

³⁵⁷ Részletesen: *Görög katolikus szertartástan*, 68–69. Lásd továbbá: „Októechos” in *Nuovo dizionario*, 1633; „Oktoechos”, in *Liturgie und Kunst*, 285–289.

misztériumban való részesedésre. Végül a *szombat* az Istenszüllő Szűz Mária és az összes szentek napja.³⁵⁸

Jézus Krisztus húsvéti misztériuma az *egész napi istentiszteletek* mindegyikében nyomon követhető.³⁵⁹ A liturgikus napot az *alkonyati istentisztelet* kezdi, amely még visszakalauzolja a híveket az Ószövetség világába, a teremtés kezdetére, hogy aztán Krisztus misztériumát teljes egészében eléjük állítsa. A nap huszonnégy órája éjszakai és nappali napfélre van osztva, mint a-hogy Isten elválasztotta a sötétséget a világosságtól. A szertartások az ókori polgári időszámítás, az őrsváltások és a bibliai gyökerek miatt háromóránként követik egymást, így szentelve meg a teljes napot. De még a szüntelen imádságra való buzdítás is (vö. 1 Tessz 5,17) szerepet kapott ennek a rendnek a kialakulásában. S valóban, az imaórákban még ma is jelen van a három zsoltár, hogy a mai számításnak megfelelő közbeeső minden órára jusson legalább jelképesen egy-egy zsoltár. Az alkonyati mellett a *reggeli istentisztelet* az általánosan ismert szertartásunk, melyet rendszeresen a hívekkel együtt végzünk. S az ünnepélyes, vasárnapi formáján egyértelműen és világosan a húsvéti misztérium uralkodik. Összesen tehát *nyolc istentisztelet* alkotja a liturgikus napot, s ezek a szertartások többé-kevésbé ismertek a hívek előtt, mert a papság nem „Breviarium”-ként végzi őket. Így tehát közösen tapasztalhatják meg Jézus Krisztus húsvéti misztériumának jelenlétét azok szövegeiben is.

A bizánci egyház eredeti előírás szerint nem használ hangszer a szertartásaihoz.³⁶⁰ Csupán az emberi hangra hagyatkozik, amivel mindent ki lehet fejezni. Nem könnyű, de meg lehet találni, sőt meg lehet érteni ennek a ténynek a Krisztus-misztériummal való kapcsolatát. Az egyik magyarázat erre vonatkozóan az lehet, hogy a feltámadáson átment, megdicsőült életforma már nem kötődik fizikai értelemben az anyagi világhoz. A feltámadt Krisztus „Úrrá, Küriosszá” lett. A teljes áhítattal végzett istentisztelet pedig őhöz kapcsolja az embert, az Isten világába emeli fel. Oda, ahol az angyalok szüntelen énekükkel dicsőítik Istent (vö. Iz 6,3), s ők sem használnak hangszereket, nem is tudnának, mivel tisztán szellemi lények. Ugyanis értelmük és akaratauk van, de testük nincs. A másik, világiasabb magyarázat pedig egyszerűen az lehet, hogy a hangszer elvonja a figyelmet az éneklésről, illetve ellazulásra, vagy egyenesen ellustulásra ad lehetőséget. A „tevékeny részvétellel” a szertartásokba bekapcsolódó keleti szertartású és mentalitású emberek tehát nem is igényelték a hangszereket, még az orgonát sem az istentiszteleteikben. Párhuzamként lehet az ikonfestészetet említeni. Amint a szent ikonokon két dimenzióban mindent el lehet mondani a festészet nyelvén, nem szükséges a harmadik dimenzió, úgy az énekléshez sincs másra szüksége a bizánci egyház liturgiájának, mint az emberi hangra, amivel mindent el lehet énekelni. Ezért nincs tehát szobor az eredeti előírás szerint a templomainkban, és ezért nincs hangszer az eredeti előírás szerint az istentiszteleteinken.

Annak megértéséhez, hogyan lehet jelen az ikonfestészetben Jézus Krisztus húsvéti misztériuma, mindenekelőtt az *ikontisztelet létjogosultságát* kell tisztáznunk.³⁶¹ Ugyanis folyamatosan szembesülünk azzal a váddal, hogy bálványimádók vagyunk. Nos, hogy ez mennyire nem igaz, azt elsősorban az Isten Fiának *megtestesülésével* igazolhatjuk. Az anyagtalan, a szellemi, a láthatatlan, a megfoghatatlan Isten anyagivá, testivé, láthatóvá, megfoghatóvá vált az emberré lett Jézus Krisztusban. Így nem csak jogunk, hanem kötelességünk is ábrázolni őt, hogy mélyebb kapcsolatot alakíthassunk ki az Istennel. Ám

³⁵⁸ Vö. *Görög katolikus szertartástan*, 68–69.

³⁵⁹ Részletesebben lásd: *Görög katolikus szertartástan*, 91–128.

³⁶⁰ „Kirchenmusik”, in *Liturgie und Kunst*, 205–207; „Il canto e la musica”, in *La liturgia*, 119–120.

³⁶¹ Szertartástani kifejtését lásd: *Görög katolikus szertartástan*, 49–50. – Örvedetes tényként könyvelhetjük el, hogy magyar nyelven is egyre több könyv jelenik meg az ikonokkal kapcsolatban, melyek segítik azok helyes értelmezését.

másik három okot is fel lehet sorolni az ikontisztelet védelmében. Az *első*: amikor az ikont, a szentképet tiszteljük, akkor nem az anyagra irányul a tiszteletünk, hanem arra, akit ábrázol. Tehát nem a fát, a papírt, a festéket tiszteljük, hanem azt a szentet, akit ezek segítségével megjelenít a kép. Már Nagy Szent Bazil is tudta ezt; énekelünk is róla: „az írott képmás tisztelete, mint Szent Bazil mondja, annak eredetijére száll vissza”.³⁶² Így segít tehát annak átélésében, hogy „értünk, emberekért, a mi üdvösségünkért” testesült meg, jött közénk az Isten. A *második*: különbség van a tisztelet és az imádás között. Nem újkori feltalálás, hanem az egyház kezdeteinek szóhasználata a „*dulia*” és a „*latreia*”; az előbbi a tiszteletet, az utóbbi az imádást jelenti. Őseink pedig tudták ezt. Tudták, hogy az imádás egyedül csak Istent illeti meg, a szenteket pedig a tisztelet; az Istenszülőre külön szót, a „*hüperdulia*”, a legmagasabb fokú tisztelet fogalmát alkalmazták. Világos tehát a különbség kezdettől fogva az igazhitű keresztények körében: Istent imádjuk, aki a megváltásunkat végbevitte. A *harmadik*: az ember lelki, benső világának, pszichikumának nagyon megfelelő, ha képek segítségével érezheti magát közel a szeretett személyekhez. A keresztény ember is közel akarja magát érezni a szeretett személyhez: Jézus Krisztushoz, az Istenszülőhöz, a szentekhez, amikor szentképe van róluk, sőt még meg is csókolja azt. Vagy az üdvtörténeti eseményeket megjelenítő ikonok segítségével az ábrázolt eseményhez akar közel kerülni, kíván annak részesévé válni. Tudja ezt az igényt az ikonfestészet is, s éppen ezért alkalmazza a fordított perspektívát: az ikon vonalai kilépnek a képből, s ha jól vannak megszerkesztve, akkor az azt szemlélő szemében futnak össze. Egy másik fontos szempont is fel kell figyelni az ikonfestészetrel kapcsolatban. Mégpedig az *eredeti céljára*. Az ikon *nem gyönyörködtetni* akar; nem az a célja, hogy érzéki, esztétikai élvezetet nyújtson. Hanem sokkal inkább az, hogy az Istennel való kapcsolatot mélyítse az emberben, hogy imádságra buzdítson. S ha ezt megértjük, akkor már nem azt tartjuk fontosnak, hogy szép-e egy ikon. Mert nem ez a fontos, noha nem baj, ha tényleg szép. De az valóban baj lenne, ha nem készítené imádságra az embert. Emellett pedig az ikon *tanítani* akar: teológiát, istenismeretet kíván közvetíteni. S ekkor ismét nem a szépség a fontos, hanem az, hogy tényleg tud-e valamit mondani a szemlélőnek az Istenről. Nos, ezért láthatunk sok, a hétköznapi szem számára furcsa dolgot az ikonon. De mindennek megvan a teológiai magyarázata, amit a lélek szemével megérthetünk.

A bizánci templom fontos eleme az *ikonosztázion*. S ez nem elválaszt, mint sokan gondolják, hanem éppen összeköt. Egybekapcsolja a földi és a mennyei világot. Nem eltakarja a papot a hívektől, hanem a mögötte végbemenő misztériumra irányítja a figyelmet, amit földi szemekkel úgysem lehetne meglátni. Az ikonosztázion középpontjában Jézus Krisztus, az örök főpap, a világot ítélő uralkodó látható, mégpedig csukott evangéliumos könyvvel, mert itt már nem tanít, hanem számon kéri a tanítása megvalósítását. A sok-sok ikonon a mennyei udvartartása veszi őt körül, mint ennek liturgikus megjelenítésében a *diszkoszon*³⁶³ lévő Barányt,³⁶⁴ az áldozati kenyér legnagyobb darabját a többi részecske. A megváltásunkra közénk jött Krisztust látjuk tehát középen, aki végbevitte a megváltás művét, nekünk pedig felajánlja, hogy az ő megdicsőült életének részesei lehessünk. Íme, a húsvéti misztérium teljessége!

A *királyi ajtó*³⁶⁵ ikonográfiája ugyanezt állítja szemünk elé. A földi világot jelképező hajó és a mennyei dicsőséget jelképező szentély határán áll. Az Örömhírvétel ábrázolása látható az

³⁶² Előverses sztihira Nagyböjt első vasárnapján, Dicsőség, 2. hang, in *Énekeskönyv*, 270.

³⁶³ „Diszkosz”, in *Liturgikus kislexikon*, 18; peremmel ellátott tányérka, melynek talpa is lehet; „Díkos”, in *Nuovo dizionario*, 1619; „Patene”, in *Liturgie und Kunst*, 300.

³⁶⁴ „Barány”, in *Liturgikus kislexikon*, 13; „Agnello”, in *Nuovo dizionario*, 1609; „Lamm”, in *Liturgie und Kunst*, 236.

³⁶⁵ „Királyi ajtó”, in *Liturgikus kislexikon*, 42; „Àghia”, in *Nuovo dizionario*, 1608–1609.

ajtó két szárnyán, a négy sarokban pedig, a sarokvasnál a négy evangélista képe. S milyen mély a teológiai jelentése! Azon fordul meg az üdvösségem, az Isten Országába való eljutásom, hogy elfogadom-e, hogy értem testesült meg Isten. Az evangélisták tanúságából biztos tudásom lehet erről. S ha elfogadom, kitarul előttem az ajtó, ha nem, akkor zárva marad. Ennek a résznek a lezárásaként legyen szabad utalnom a *Karácsony ikonjára*.³⁶⁶ Itt a megváltásunk kezdetének megvalósulását szemlélhetjük, pontosabban ünnepelehetjük, mert nem bájos, idilli képet látunk, hanem a Szentírás teológiai interpretációját. S ami különlegesen fontos: a jászolban fekvő Kisded nem csecsemő, hanem felnőtt ember; nem pólyába van takarva, hanem a halotti lepellel befászlizva. Így a születésben már benne van a halál, a megváltásban a megdicsőülés, a Karácsonyban a Húsvét. A 6. századi Rómanosz Melódosz ezért írhatta csodálatos karácsonyi kontákja refrénjeként: „érettünk született a kisded csecsemő: az örökkévaló Isten”.³⁶⁷

A *Szent Liturgia*³⁶⁸ – mint áldozatbemutatás – önmagában tartalmazza Krisztus húsvéti misztériumának teljességét. Maga az a tény, hogy *áldozatbemutatás*, a Szent Liturgiát kiemeli a többi szertartás együtteséből,³⁶⁹ hiszen azok „csak” imádságot jelentenek. Azt azonban nagyon világosan látni kell, hogy az „egyszer s mindenkorra” végbement áldozat *megjelenítéséről* van szó, nem pedig megisméltéséről. Nincs szükség rá, mert Krisztus áldozata örök. Nincs lehetőség sem rá, hiszen ki tudná Jézus Krisztus áldozatát megisméltetni? Úgy lehet ezt igazából megérteni, ha arra gondolunk, hogy Jézus emberként áldozta fel életét a mennyei Atyának a világ életéért és üdvösségéért. Igen ám, de ő nem csak ember, hanem Isten is, mégpedig mindörökre. Emberségét pedig nem vetette le a megdicsőülésében. Így a mi emberi természetünket is magával vitte az isteni létállapotba, amikor megdicsőült: az isteni örök jelenbe. Ezért a világot térben és időben elárasztja, kitölti ez az örök jelenbe átvitt áldozat, s ezért nincs szükség és lehetőség a megisméltésére.³⁷⁰ S aki részt vesz a Szent Liturgián, és magához fogadja az Eucharishtiában az Úr Jézust, bizonyos értelemben már az üdvösség állapotát élheti át. Nem véletlen, hogy a szentáldozás után énekelt hálaadó himnusz így fogalmaz: „Láttuk az igazi világosságot... mert ez üdvözített minket”.³⁷¹ Ez pedig nem más, mint a húsvéti misztérium teljessége.

A Liturgia *három részében* mind a lineáris, mind a centrális szemléleti módjával jelen van a húsvéti misztérium gondolata. Az *előkészületi szertartás*³⁷² a megváltás elindulásának kezdetére, a betlehemi eseményekre megy vissza a jászlat jelképező kehely és díszkosz, a pólyákra utaló kehelytakarók, a Bárány fölé állított csillag révén. A *hitjelöltek liturgiája*,³⁷³ a tanítói rész, Jézus Krisztus tanítását és jócselekedeteit állítja a hívők elé, ahogy ő „bejárta a vidék városait és falvait, hirdette országának örömhírét, meggyógyított minden betegséget és

³⁶⁶ Részletes bemutatását elvégeztük, szinopszisba állítva a rá vonatkozó biblikus, liturgikus, patrisztikus hagyományt: *Karácsony*, (Ikon és liturgia 2), Nyíregyháza 1997.

³⁶⁷ Karácsonyi konták, in *Énekeskönyv*, 628.

³⁶⁸ Magyarul olvasható három patrisztikus elemzése: Hitvalló Maximosz, „Müsztagógia”, in Háy, J. (szerk.), *Az isteni és az emberi természetről II. Görög egyházatyák*, Budapest 1994, 267–311; Orosz L., *Nikolaosz Kabaszilas liturgia-magyarázata*, Nyíregyháza 1996; illetve Tesszalonikai Szent Simeon, „Az isteni müsztagógiáról”, in Ivancsó, I. (szerk.), *Velünk az Isten! Emlékkönyv Keresztes Szilárd püspök 70. születésnapjára a kispapoktól*, Nyíregyháza 2002, (a fordítás több részletben található benne). Elemző leírást ad Gogol N. V., *Elmétkedések az isteni liturgiáról*, Pannonhalma 1993. – Gépírásos változatban készítettük el magyar nyelven Evdokimov P., *La preghiera della Chiesa orientale*, (Koinonia 8), Brescia 1970. alapos, teológiai elemző munkáját: *A keleti egyház liturgiája*.

³⁶⁹ Ezt mutattuk be könyvünk egy fejezetében: *Görög katolikus szertartástan*, 129–152.

³⁷⁰ A mennyei és földi Liturgia összefüggéséről lásd két fejezetünket: *Görög katolikus liturgika*, 73–94.

³⁷¹ *Énekeskönyv*, 87.

³⁷² „Előkészület”, in *Liturgikus kislexikon*, 21; „Proskomidia”, in *Nuovo dizionario*, 1638; „Prothesis”, in *Liturgie und Kunst*, 315–316.

³⁷³ „Hitjelöltek liturgiája”, in *Liturgikus kislexikon*, 30.

minden bajt” (Lk 8,1). Itt a nagy csúcspont az, hogy a körbehordozott, a hívek közé vitt evangéliumos könyvből történik meg a felolvasás, s ez az Igével való táplálkozást jelenti. Aztán a *hívők liturgiája*³⁷⁴ kezdetén, a következő menetben már az önkéntes szenvedésére jövő Jézust láthatjuk a virágvasárnapi esemény megjelenítéseként. Majd az áldozati rész egyik csúcán a misztérium centrális szemléletére irányul a figyelem, amikor létrejön az Eucharisztia. A másik csúcson pedig megtörténik a belőle való részesülés. Vagyis az ember számára elgondolható legnagyobb dolog a világon: a Jézussal való teljes, valóságos egyesülés. S azt is tudnunk kell, hogy azért nem vagyunk kannibálok, mert a feltámadott, a megdicsőült Urat fogadjuk magunkba. „Úgy szeretete Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte” (Jn 3,14), és ezt itt valóságosan megélhetjük.

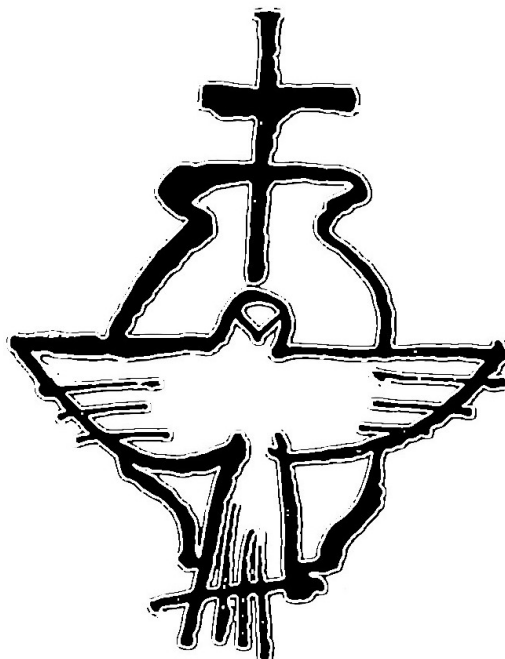
Bármelyik vetületét nézi az ember a bizánci egyház liturgiájának vagy liturgikus életének, lépten-nyomon Jézus Krisztus húsvéti misztériumát ismerheti fel. „Értünk, emberekért, a mi üdvösségünkért” mentek végbe az üdvtörténeti események az Ószövetség világából kiindulva az Újszövetségig. S így folytatódik most is a kegyelem közvetítése az egyházon keresztül, amit leginkább az Egyház liturgiájában foghatunk fel és élhetünk át. S ha ezt át tudjuk látni, akkor különösen is igaznak tudjuk elfogadni azt az alaptételt, hogy a keleti egyház a liturgiájából él. „A te feltámadásodat, Krisztus Üdvözítőnk, angyalok éneklék a mennyekben, és minket is méltass e földön, hogy tiszta szívvel énekeljünk és dicsőítsünk téged!”³⁷⁵

---

³⁷⁴ „Hívők liturgiája”, in *Liturgikus kislexikon*, 30; „Liturgie der Gläubigen”, in *Liturgie und Kunst*, 252.

³⁷⁵ Húsvét éjféltor, a feltámadási körmeneten énekelt ének, 6. hang, in *Énekeskönyv*, 369.

11. A keresztény szimbólumok

A *szimbólum* fogalma mennyi képet, történetet, harcot, félreértést idéz a történelem során, főként közeli történelmünkben! Óvatosaknak kell lennünk. Amíg *halat* rajzolunk a gépkocsink farára, nem is gondolunk arra, hogy egy ősi hitvallással azt írjuk ki: Jézus Krisztus, az Isten Fia, Megváltó (Ikhtüsz). Szimbólum a kereszt, amelyből horogkeresztet csinált a náci, nemzeti szocializmus; ahogy az ötágú csillag a kommunizmus jelképe lett. Hasonlóképpen szimbólum a szív, amelyet annyi giccses ábrázolással sikerült szinte teljesen lejáratni. Szimbólum a zöld szín, mely a fehérrel együtt egy futballcsapat jelzésére szolgál, ugyanígy a vízözön, amelynek elferdített képét manapság egy új vallási irányzat (New Age) egyszerűen vízöntő néven emleget. Szimbólum a szem, a szőlő, az olajág, a kenyv, a kenyér, a bor és a bot, és még számtalan tárgy, jelenség, melyeknek az eredete lassan-lassan feledésbe megy, és hamis tartalmakkal az okkultizmus, a spiritizmus, a szinkretizmus, végül a sátánizmus eleveníti fel azok számára, akik nem látják világosan történeti valóságukat.

Már *Sík Sándor* megállapítja *Estétikájában*, hogy a szimbólum olyan gazdag, tág, sokoldalú fogalom, amelyet nem lehet közös meghatározás keretei közé szorítani.³⁷⁶ Minden művészet szimbolikus, a szimbólum jelen van a tudományok majd minden területén: a filozófiában, a teológiában, a néprajzban, az irodalomban stb. A szimbólumot az különbözteti meg más jelzéstől, hogy „többet jelent önmagánál”, jelentést hordozó ábrázolás. Olyan érzéki jelenség, amely kifejezési értéket kap és érzelmi tartalommal telik meg. El kell különíteni az *allegóriától*, amely jelez, utal egyfajta mélyebb tartalomra, míg a szimbólum ábrázolja is azt a gazdagabb, teljesebb valóságot. Benne a jelzést hordozó kép és a jelentés eggyé olvad. Pl. *Ady Jó Csönd-herceg előtt* című verse a megszemélyesítés költői bravúrja, míg egy ókeresztény *jó pásztor* szobor az isteni gondviselés, Jézus Krisztus, az apostoli hatalom, az

³⁷⁶ Universum Kiadó Szeged, 1990, 237–243.

Egyház szimbóluma. Sík Sándor igaz megállapítása: *az allegória gondolatot akar kelteni, a szimbólum látomást, a szimbólum nem gondolatból, hanem vízióból született.*³⁷⁷

A szimbólum eredetileg egy tárgy letört részét jelentette, amelyet hozzáillesztve (gör. szümballein), újra kiegészült a tárgy. Vendégbarátságából adtak ilyen letört részt valakinek, azért, hogy el ne felejtse a családot, újra felismerhető legyen a köztük kialakult egység. Szimbólum volt a vendégeskedés ismertető jegye (igazolványa: tessera hospitalitatis), amelyről évek múltán is azonosítható valaki. Később a *hasonlóság* alapján alakultak ki szimbólumok, már nem két fizikai tárgy, hanem egy fizikai valóság, egy konkrét dolog és egy elvont valóság, magasabb létrend, a lélek világa, a szent birodalma között. Elsősorban a *kozmosz* természetes szimbolikáját ismerte fel az ember, amely az embert közelebb viszi Istenhez. A kinyilatkoztatás, a Biblia is erre épít, csúcspontját ez a szimbolika a Krisztus-misztériumban éri el, az Egyház a szentségekben és igehirdetésében ezeket használja, alkalmazza. A szimbólum az őseredetihez, az ősképhez, az ideák világában élőhöz, az Egészhez vezet: „Magis videtur quod non videtur” (Nagyobb dolgokat, többet látunk, mint amit nem láthatunk, Szent Ambrus mondása). A Hitvallást, a Credót mint *symbolum fidei*-t is az egész keresztény tanítás lenyomatának, összefoglalásának nevezzük.³⁷⁸

A szimbólumok seregét az emberiség összetartozásának, egyetemes felismeréseinek élménye teremti meg. A Biblia első könyvében, a Genezisben olvassuk, hogy Isten átadta a teremtett világot az embernek. „Az emberhez vezette őket, hogy lássa, *milyen nevet ad nekik.* Az lett a nevük, amit az ember adott nekik” (2,19). „A névadás szellemi birtokbavétel, hisz az ember nemcsak azzal hódítja meg a földet, hogy biológiailag kiaknázza, életterévé teszi és hasznára fordítja a természet adottságait. *Humanizálja is a világot, otthont alakít belőle.* Nevet ad az állatoknak és a csillagoknak, s ezzel szellemi életének tartozékaivá, emlékeinek örévé, álmainak tükrévé teszi őket. A világ vásznaira vetíti önmagát, így tud mások előtt is megmutatkozni, az anyagi mindenség a másokkal való találkozás színhelye lesz”.³⁷⁹ Az ókori ember szemléletében a konkrét, természetben felismert tárgyak és jelenségek sokkal közelebb álltak a lelki valóságokhoz, mint ma. A természet és az isteni milió szorosan összetartozott: nagy vágyat érzett az ember, hogy a földi ideiglenesből az isteni harmónia egységébe, állandóságába jusson (siralomvölgyből paradicsomba, halálból az életbe, sötétből a világosságra, rosszból a jóra).

A keresztény szimbólumok azonban nemcsak az emberi fogalomalkotás eredményei, hanem Istenről és az ő világának hozzánk közeljött élményeiről szóló jeladások. A kinyilatkoztató Isten egy általa kiválasztott nép történetébe helyezett jelek során át mutatkozott be előttünk. Az Ószövetség népe ezeknek a bemutatkozásoknak, történeti tetteknek emlékét őrzi, ünnepli, hagyományozza (magába olvasztva a korábbi kozmikus vallások természet-ünnepeit). A tavaszról lett *Húsvét*, az egyiptomi szabadulás örök emléke, a Vörös-tengerből a megszabadító víz, a keresztség, a tűzből *tűzoszlop*, mely a nép előtt haladt, majd a *húsvéti gyertya* és a Szentlélek *lángnyelvei*. Ugyanígy az Újszövetség nagy jele a *kereszt*, Mózes póznára akasztott rézkígyója, amittől a megmartak meggyógyultak. A szenvedések között Isten szeretetének jele; jel, amelynek ellentmondanak (zsidóknak botrány, pogányoknak butaság, vö. 1Kor 1,23), a szenvedés fája, mely az élet, a föltámadás szimbóluma (amely mindenkit magához vonz). Ezek a szimbólumok *üdv történetet* hordoznak. Az ősegyház tudatában volt ennek, szimbólumait nem kellett magyarázni, mindenki tudta, használta, közkincse volt (a pálma, a koszorú, a hal, a hajó, a bárány stb.). „A sajátosan keresztény művészet a Krisztus-ábrázolásokkal kezdődik, de azzal a feltétellel: az

³⁷⁷ Im. 240.

³⁷⁸ Vö. MKL XIII, 293–294.

³⁷⁹ Jelenits István: *Árnyak és jelek, in: Kinyilatkoztatás és emberi szó*, Új Ember Bp., 1999, 308.

alapot ehhez az ókeresztény művészet »rejtőző« korszaka teremtette meg”.³⁸⁰ Az egyházatyák prédikációikban ezekből a képekből indultak ki, később a katakombák (2–3. század), a szarkofágok és a mozaikok (5. század) hordozták legtöbbszörüket. Szép szimbólum-rendszer maradt ránk a kőplasztika korából (kedvelt állat-szimbólumok a 11–12. században), majd az ember-figurák, mint az erények megszemélyesítői (13. század). Idők múlásával azután a tudós kevesek kincsévé lettek: egy-egy emblémán, címeren megjelenő szimbólumhoz latin közmondás tartozott, egy család, rend vagy püspök életprogramja kifejezéséül (ezzel foglalkozik a heraldika). A középkorban az ősi szimbólumok mellett megjelentek a népvándorlás népeinek saját szimbólumai is, beépülve a köztudatba (pl. a magyar ősi múltból való életfa); egészen a *fenyőfa-karácsonyfa* szimbólumig (17. századi germán, protestáns hagyomány).

Sajnos, a keresztény szimbólumok közül sok *babonás-mágikus kultuszképződménnyé* degradálódott és kiüresedett. Ez ellen tiltakozott *Luther és a reformáció*, „egy mély és igazabb vallásos megrendülés igényével”.³⁸¹ A II. Vatikáni Zsinat liturgia-reformja igyekezett megtisztítani és újra élővé tenni ezeket az ősi szimbólumokat, hogy a liturgikus ténykedések, a szentségek kiszolgáltatásai ne csak „tartalmazzák”, hanem jelezzék, láthatóvá, élménnyé is tegyék azt, amit felidéznek vagy közvetítenek (így az egész egyházművészet, vagy a nagyhét-ünneplés). A szimbólumok megértéséhez, magyarázatához szükségünk van a szentírástudomány, a patológia (az ókeresztény egyház irodalma), a liturgia és a művészettörténet segítségére.

A fellelhető keresztény jelképeket *Dorothea Forstner* könyve tizenegy csoportba osztja.³⁸² Ez a rendszer nem keletkezéstörténeti, inkább tárgyi, logikus felosztás. Vannak benne igen régi, vannak újabb, világszerte elterjedt, ismert, és kevésbé jelentős szimbólumok, léteznek bibliai eredetű és mitológikus szimbólumok. Ez utóbbiaktól eltekintve mi hét kategóriába osztjuk a szimbólumokat. A *jelek és írás* körébe tartoznak a legjelentősebb, a Krisztus megváltó keresztjével kapcsolatos kereszt-jelek, a betűk és írásjelek valamint monogramok, rövidítések. A *számok és figurák* csoportját a szám és mértani alakzatok köre alkotja. A *kozmosz jelenségek* körébe a természetes elemek, víz, tűz, föld, a csillagok és égitestek, a szivárvány tartoznak. Külön kategória a *színek szimbolikája*, a *kő és fém* tárgyak világa, a *növények és az állatok*, valamint a *vegyes szimbólumok*.

Jelek és írás

a) Kereszt-szimbólumok

Jézus keresztre feszítve halt meg. Mint kínzási eszközt, a föníciaiak találták ki (részei: patibulum, antenna, suppedaneum, titulus). A keresztények számára a megváltás elsődleges, szent jelvénye; az Egyház mindent ezzel kezd (keresztvetés), áld és szentel meg. A rómaiak legkegyetlenebb és leggyalázatosabb halálbüntetése, mellyel csak rabszolgákat és közveszélyes bűnözőket sújtottak, olyat, akinek római polgárjoga volt, soha (Cicero még a szavától is irtózik: *nomen ipsum crucis absit*,³⁸³). Más népek, pl. a perzsák is ismerték. Nagy Konstantin uralma alatt lett az Úr halála által megszentelt akasztófából győzelmi eszköz. Bár

³⁸⁰ Vanyó László: *Az ókeresztény művészet szimbólumai*, SzIT Bp., 1988, 8. Ld. még Nóda Mózes: *Liturgika*, University Press Kolozsvár 2005, 167–170.

³⁸¹ Jelenits im. 313.

³⁸² Dorothea Forstner OSB: *Die Welt der christlichen Symbole*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien-München, 1977.

³⁸³ A keresztnök még a neve is távol legyen, *Pro Rabirio* 5,16.

Jézus korábban is beszélt arról, hogy föl kell venni és hordozni kell (pl. Mt 16,24), ez amolyan közmondásnak, szólásnak is számíthatott, teljes értelmét Krisztus szenvedésében nyerte el. Botrány volt a Messiás keresztrefeszítése (vö. ApCsel 2,23), ugyanakkor beteljesülés is (ApCsel 13,29), ezért van a *passióban* annyi utalás a zsoltárokra (pl. Mt 27,35.46). A kereszt *teológiáját* Szent Pál apostol írja meg, aki csak a *keresztrefeszítettről* akar tudni (1Kor 2,2), benne az Istennel való kiengesztelődés szimbólumát látja (Ef 2,16), az Ő- és az Újszövetség metszéspontját. A kereszt a *felemelkedés, a megdicsőülés jele*: az új rézkígyó, az üdvösség forrása (róla vér és víz folyt le), ezért ez a fa az „élet fája” (Jel 22,14.19): rajta a világnak meghalunk, de az örök életnek újjászületünk (*keresztség, keresztény élet*; ld. Pál hitvallása: Gal 6,14). Régebbi népek asztronómiai jelként ismerték (nap, égtájolás).

A történelem során különböző formákban jelenítették meg, mind jelentős mondanivalót hordoz, egy nép, egy közösség, egy szerzetesrend hitvallását, a keresztben fellelt üzenetét. Mióta *Szent Ilona* (Nagy Konstantin anyja) a hagyomány szerint megtalálta a kereszt darabjait, *ereklyeként* tisztelik először Konstantinápolyban, majd a keresztetek által elrabolt sztaurotéka (sztauroszt gör. kereszt) a limburgi dómtól az Esztergomi Kincstárig mindenütt fellelhető. Az ókeresztény művészet kedvelt keresztábrázolása a *crux gemmata* (vö. Mt 24,30: feltűnik majd az Emberfia jele az égen); vö. a T (tau)-val való kapcsolatát.³⁸⁴ A Domitilla-katakombában már fali freskón látható a kereszt. A ravennai Sant’ Apollinare in Classe apszismozaikján egy drágakövekkel kirakott kereszt, Krisztus-medallionnal helyettesítve alakját, jelzi a színeváltozást. Egy 5. századi ábrázoláson pl. a keresztben 12 drágakő az apostolokat, ágain két gyertya a világ világosságát, a szárából kihajtó levelek pedig az élő, zöldellő Egyházat szimbolizálják. A kereszt *pecsét*, amit a keresztségben kapunk és mindenüvé hordozunk. Győzelmi jelként Krisztus maga is viseli (pl. föltámadt Krisztus szobor, pokolra szállásakor a kezében, vagy mint Isten Báránya); Keresztelő Szent János és a vértanú szentek a kezükben. Régi szokás volt az, hogy a gazda kereszttel jelölte meg a nyáj juhait, hogy felismerje őket, ld. temetési szertartás. A keresztények lakószobája falára festett kereszt ősi szokás, a kereszt és a rajta függő szenvedő Krisztus, a feszület. Az ún. *keresztcsőrű madár* legendája szerint megpróbálta kihúzni a szögeket Jézus sebeitől, ezért a középkorban Krisztus szenvedésének a jelképe lett. A kereszt ünnepei: megtalálása (május 3. volt), felmagasztalása (szeptember 14.), a szenvedés ideje, különösen nagypéntek. Szép összefoglalása a kereszt szimbolikájának egy új kereszt megáldásának a szövege: „A kereszt által, amely számunkra a Bárány győzelmi jelvényévé változott, őrizze meg sértetlenül a pásztor az ő nyáját!”

Loyolai Szent Ignác így magyarázta a *keresztvetés* mozdulatát: először a homlokunkat érintjük, közben az Atyát említve, majd a mellkasunkat, mert a Fiú alászállt az Atyától hozzánk, hogy emberré legyen. Majd a két vállat érintjük, a Szentlelket kimondva, mert a Lélek mindkettőtől származik. S végül összetesszük a kezünket, mert a három Személy mégis egyet alkot, egy Istent. Míg az evangélikusok használják a keresztet, a reformátusok a vallásháborúk idején keresztvetésre kényszerítettek és azokra a gályarabokra való emlékezetül, akiknek keresztet kellett csókolniuk, nem használják mint ábrázolást, de a corpus nélküli kereszt mégsem teljesen idegen tőlük.

A leginkább használatos keresztábrázolások:

³⁸⁴ Pl. a Barnabás-levélben, 9,8, in ÓÍ 3,232.

1. *Kerék-kereszt*, amely a kereszténység előtti, ázsiai népek, később az ősgermánok fény- és napszimbóluma volt. A keresztény művészetben Krisztust mint Fényt és a világ üdvözítőjét jelenti, pl. kőbe vésve templomfalakon (felszentelési kereszttek, a krizmával való megkenés keresztjei).³⁸⁵

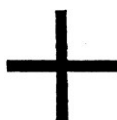
2. *Taukereszt*, a héber abc utolsó betűje, a tau (menekülés) jeléből, ill. asszír és ősz-amerikai népeknél a hatalom szimbóluma (királyok a nyakukban, vagy a mellükön hordták, vö. mai újraéledt szokás). Katonák listáján a háborúban elhunytak neve mellé került jel, vö. püspökök neve előtt: „a halálraítélt”, a kiválasztott (Ez 9,4; Jel 7,2.3). *Antal-keresztnek* is nevezik, Remete Szent Antalról, akinek attribútuma (a 11. században az antonita rend jelvénye).³⁸⁶ Leginkább azonban Assisi Szent Ferencnek köszönhető elterjedése, aki nagy áhítattal jelölte meg ezzel a sóhajtozók és szenvedők homlokát, ezzel írta alá sajátkezű írásait. Hátterében a héber abc utolsó betűjének szimbolikus jele áll: Isten szabadító művének, irántunk gyakorolt szeretetének a jele. Fából faragott formában sokan viselik a nyakukban.

3. *Füleskereszt* (crux ansata), amelyet az egyiptomi, kopt keresztények használtak (vö. sírjaikon), átvéve az egyiptomi hieroglif írásból az „élet” jelét. A kulcs karikája a napot jelenti, a szárai a sugarait. Krisztus az igazi nap, az élet, amelyet keresztjében lelhetünk fel.

4. *Horogkereszt* (svasztika, v. crux gammata, a gör. -ból), ősi indoeurópai nap- és tűz-szimbólum, az élet örök körforgását jelezte. Ezt a buddhisták a paradicsom kulcsaként ismerték, később a germánoknál is megjelenik, a szanszkrit írásban a szent jele. A román kor ornamentikájában mint régi mágikus, ördög-ellenes jel látható. Az első három század ezt a pogányságból átvett jelképet mint horgonyt, szigonyt, Krisztus-monogramot ismerte, titkos jelkép volt, a kívülállók gúnyolódásának elkerülése miatt. A nemzeti szocializmus jelképeként teljesen elszakadt eredeti jelentéstartalmától. Manapság okkult szimbólumként kerül elő újra: a lét tüzes körforgását, a halál labirintusában bolyongó lélek elvakultságát ábrázolja. Fordított, balsodrású ábrája az útvesztő, a kataklizma jele.³⁸⁷

5. *Egyenlőszárú, görög kereszt* (crux quadrata) kerékbefoglalás nélkül vagy azzal egyformán használt keresztény jelkép. Templomok alaprajzaként ismert.

6. *Latin kereszt* (crux ordinaria) a keresztrefeszítés szokványos ábrázolására, a római katolikus egyház által használt feszületek leggyakoribb formája. Templom alaprajzaként is megjelenik.

³⁸⁵ Christusmonogramm, Anastasiskreuz, Kreuz in *Herder Lexikon Symbole*, Herder Freiburg-Basel-Wien, 1991, 33, 15, 92–93.

³⁸⁶ Vanyó László: *Az ókeresztény művészet szimbólumai*, SzIT Bp., 1988, 156–167.

³⁸⁷ Willi Hoffsummer: *Lexikon alter und neuer Symbole*, Mathias-Grünwald-Verlag, Mainz 1999, 59.

7. *András-kereszt* Szent András apostol vértanúságának jele (*crux decussata*), a X-es római szám jelét is magában foglalja. Évezredek alakulásában a házak, telkek, céhek, határijelölésének is a jelzése. Eredetileg azokat a fákat jelölték meg, amelyek oltárokra kerültek az áldozatbemutatáshoz.³⁸⁸

8. *Villáskereszt* kezdetben a keresztvízre való rálehelést jelölhette, amelynek azután a gör. lett a szimbóluma. Egyszerre jele a Szentléleknek és az élet fájának, a keresztnek. (Miseruhákon gyakori, az érseki pallium formája.)

9. Érseki, *patriarchális* (kettős) kereszt a valóságos Krisztus-kereszt felirati tábláját is mutatja (INRI: Jesus Nazarenus Rex Iudeorum, héb., gör., lat.), a heraldika „lotharingiai kereszt” néven ismeri.

10. A hármás, ún. *pápai keresztet* még egy, lefelé hosszabb szárral bővítve, ezt vitték a pápa előtt az ünnepélyes menetben.

11. *Bizánci*, vagy *orosz kereszt* harmadik, alsó, ferde kereszttszára a lábtartó deszkára emlékeztet. Ikonokon látható ábrázolás.

12. *Mankós kereszt* négy T-alakú keresztből (mankóból) tevődik össze, a Meroving idők pénzerméinek kedvelt motívuma; azóta is gyakran látható templomi zászlókon, liturgikus mintákon.

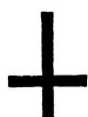
13. *Jeruzsálemi kereszt*: az összesen öt kereszt Krisztus sebhelyeit jelenti. A Jeruzsálemi Szent Sír lovagjainak jelképe fehér köpenyükön.

14. *Máltai* (v. johannita) *kereszt*: nyolc sarka a 8 boldogságra utalva a Máltai lovag-rend jelképe.

15. Az ún. *Nero-kereszt* az 1960-as években mint a béke szimbóluma vált ismeretessé, napjainkban a heavy-metal rajongók és az okkultisták vették birtokukba, mint a megtört keresztet, keresztényellenes szimbólumot.

16. A *fordított kereszt* (eredetileg Péter-kereszt) kifejezetten sátánista szimbólum, a keresztények alapvető szimbólumának elutasítása.

17. A *Sátán egyházának jele* San Franciscóból terjedt el, fiatalok használják falra firkálva, testükre tetoválva.

³⁸⁸ Vö. *A keresztény művészet lexikona*, Corvina Bp., 1986, 167–169.

A 9. századtól a keresztábrázolásokon (a keresztfa tövében) megjelenik *Ádám koponyája*, mivel egy legenda elbeszélése szerint éppen a keresztrefeszítés helyén, a keresztfa alatt van eltemetve, és Krisztus kiomló vére megváltást szerzett számára. Olykor Ádám testéből nő ki a kereszt, mint a Jessze fája (Izáj, ld. Iz 11,1 jövendölése). Ugyanígy jelenik meg az Ecclesia (Egyház) alakja kehellyel a kezében és felfogja Krisztus kiomló vérét, az Eucharisziát (Nyugat-Európa). A kereszt szimbolikáját mélyíti el a Krisztus fején tündöklő korona (vagy töviskoszorú). A 14. századi ún. *pestis-keresztek* (pl. Köln) Krisztus szenvedését akarják hangsúlyozni.³⁸⁹

b) Az írásjelek

Az antik keresztény hagyományban az egész ABC-nek szimbólumértéke volt. Az ősi pogány népek isteni eredetűnek vélték az írást: a beszéd és az írás alapelemei a betűk; a tudásé a fogalom; a gyakorlaté (praxis) az alapelv; a kozmoszé az anyag. Az ABC-ben az egész, a teljesség kap kifejezést, a beszéd muzsikájában, hangjaiban a természetfölötti harmónia, a mennyei valóság tükröződik (vö. Orfeusz és a szférák zenéje). Exorcisztikus erőt is tulajdonítottak az ABC-nek, ahová azt felírják (pl. sírokra, kapufélfákra), ott a kozmosz ereje megtörik a mikrokozmosz felett. Szent Efrém (4. század) egyik himnuszában az evangélium teljességéhez hasonlítja az ABC tökéletes voltát, amelyhez nem kell hozzátenni semmit, sem elvenni belőle. A régi *templomszentelés* liturgiájában X alakban (András-kereszt) írták a földre a görög ABC betűit (vö. régi római földkijelölés). Az *A* és *Ω*, illetve a *XPICTOΣ* a templom (Egyház) örökkévalóságát és megváltottságát jelezte.

A leglényegesebb betűk az *A* és az *Ω*(kezdet és vég). Az *A* megtalálható az aqua, az abba, a pater, az Adam, Abraham vagy Aron szavakban. Az 1Kor 15,45 alapján Krisztus az új kezdet, az új Ádám, aki már nem földből, hanem a mennyből való. Az *Ω* mint a görög ABC utolsó betűje a beteljesedést, a célt jelképezi. Helftai Szent Gertrúd (13. század): „Perduc me ad Omega plenae consummationis!” (Vezess engem az Omega tökéletes beteljesülésére; a szeretet abc-je). A két betű együttes alkalmazása a *Jelenések könyvére* megy vissza: „Én vagyok az alfa és az ómega, - mondja az Úr, az Isten, aki van, aki volt és aki eljő, a Mindenható (pantokrátor)” (1,8 stb.) Ebben az értelemben beszél Alexandriai Kelemen (3. század elején) a Logoszról, és sok más egyházi író. A 2-3. századtól római katakombák felirata, vagy úgy, hogy az *Ω* egymagában Krisztus-szimbólum (Priscilla-katakomba). A 4. századtól az *IXΘΥΣ* hitvallásformával együtt. Mindkettő együtt jelenik meg Krisztus-képeken a gloriolában, mozaikokon, szarkofág-okon, pénzérmén, medállionon, gyűrűn, ampullákon, ostyán, húsvéti gyertyán, sírköveken stb. A Níceai Zsinat (325) óta jellegzetes ariánus-ellenes szimbólum, amelyet különösen a mozarab imádságok használnak.³⁹⁰

A *T* (*tau*) mint keresztiszimbólum vált ismertté (ld. ott). A *X* (*chi*), Krisztus görög nevének kezdőbetűje önállóan ritkán, kereszttel együtt igen gyakran megjelenik. Az *I* (*gör. jóta*) Jézus neve kezdőbetűje. Alexandriai Kelemen azt olvasta ki belőle, hogy amilyen egyenes a *I*, olyan az ő jósága azok felé, akik engedelmesen követik. A görög *I* a 10-es számjegy jelzésére szolgál. Az *Y* (*ipszilon*) a pitagóreusok szerint az emberi élet szimbóluma, kezdetben egyenes, meghasonlás nélküli, majd választás a jó és rossz között. Lactantius szerint kiolvasható belőle: egyik a menny-be, a másik a pokolba vezet. A *Ψ* (*pszi*) a pszüché (lélek) kezdőbetűjeként a Szentlélek szimbolikus jelzése, vagy éppen egy repülő galambé. Mivel a Szentírás a harmadik isteni Személyt nem pszüchével, hanem pneumával jelzi, a pszi inkább a virágzó életfát, a stilizált növényt, a gyümölcsöző életet jelzi, és a keresztségkor

³⁸⁹ Pl. a magyar késő gótikus művészetben M. S. mester (16. század, Esztergomi Keresztény Múzeum).

³⁹⁰ D. Forstner, 34.

éppen ezért a krisztusi új élet gazdagságaként hozza összefüggésbe a kereszttel. A Θ (*théta*) az Isten nevének kezdőbetűje: ΘEOS. Sevillai Szent Izidor szerint jelentése: a halál; ezt támasztja alá a gladiátor-mozaik (Borghese): a földön fekvő, legyőzött feje mellett a théta mint halált hozó szimbólum látható.³⁹¹

c) A monogramok és rövidítések

Monogram (monosz = egyedüli, egyedülálló, gramma = betű, írásjel), rövidítésül, igazság elrejtéséül, gazdag tartalom egyszerű megjelenítéséül használatos. A Krisztus-monogramok úgy, mint a keresztábrázolások, élő, eleven, erőt kifejtő segítségül szolgálnak a gonosz támadások ellen. A név többet jelent, mint megkülönböztetést másoktól, személyiséget, küldetést, létmódot. Józsefnek azt mondja az angyal: „Add neki a Jézus nevet, mert ő fogja megváltani népét bűneitől” (Mt 1,21). A különbség világos: Jézust használjuk akkor, ha földi életéről, tanításáról beszélünk, Krisztust akkor, ha ki akarjuk emelni isteni természetét, megváltását, messiási küldetését.

Jézus nevét (*IΗΣΟΥΣ*) már az ősidőkben (200 k.) rövidítették: IH két betűvel, vagy egymásra írva: H, esetleg egyszerűen I (vö. 3. századi katakomba-feliratok). A 4. századtól hozzáteszik az IH-hoz a Σ-t (szigmát) és így adódik a bizánci művészet kedvelt szimbóluma, az IHS, latinizálva: IHS (Jusztinián pénzérméin a 6-8. századtól). Kiolvastak azután belőle sokféle jelzéstartalmat: In hoc signo (tu. i. vinces); Jesus hominum Salvator; Jesus, Heiland, Seligmacher stb. Sienai Szent Bernardin (+1444) tett sokat elterjesztéséért, majd a jezsuiták választották jelvényül: „Jesu humilis societas”.³⁹² – A Mária-monogram: MP ΘY (Méter Theou) Isten Anyja rövidítése.

A Krisztus-monogramok közül az egyik a „*csillagformájú*”, amely magába foglalja az I és a X betűt, Jézus Krisztus nevének görög kezdőbetűit. Nevezik Bálám csillagának, vagy rozettának is, ha egy kerek ablakban szerepel.

Talán a legismertebb a X és P egymásraírott monogram amelyet már a 2. század első felétől használtak a keresztények. Caesareai Eusebius „Konstantin élete” c. művében a császár győzelmi jeleként találjuk, majd ősegyházi szarkofág-plasztikákon.³⁹³ Krisztus nevének első két betűje görögül: X – latin Ch, és P – latin R.

A 4. század közepétől keresztmonogram mint titkos ábrázolás: Az P számértéke 100, a kereszttel együtt ezt jelenti: szerencse neked, élj boldogan (a kereszt a mi segítségünk, a mi üdvösségünk).

IXΘΥΣ

görögül: hal, a Jézus Krisztus Isten Fia, Megváltó kezdőbetűinek egybeolvasásából. Szíriában egymásbaírva mint exorcista erőt jelentő keresztábrázolás ismert. Ugyanígy az *IΣ XC NIKA* az 5. századtól, főként a bizánci liturgiában használatos eucharisztikus kenyéren. Eredete: az ókori kocsiversenyzők befutója kapta ezt a címet: „N. N. NIKA” A hívő ember Krisztust tartja győztesnek, az ő halál fölötti győzelméből részesedünk mi is. Ez a szimbólum a Krisztusban élő remény kifejezése.³⁹⁴

³⁹¹ Id. m., 39.

³⁹² Krisztus-szimbólumok, in MKL VII., 498–499.

³⁹³ *A keresztény művészet lexikona*, 193–194.

³⁹⁴ D. Forstner, 43.

Φ
ZΩH
Σ

Az antik időkben az „Élet Világossága” a Napot jelentette: a Napot látni annyit jelent, mint élni. János evangéliuma kétszer is említi: „Benne élet volt, s az élet volt az emberek világossága” (1,4). A másik: „Én vagyok a világ világossága. Aki engem követ, az nem jár sötétben, hanem övé lesz az *élet világossága*” (8,12). Ajtófélfák fölé keresztben írva az ómega középponttal segítő jellé lett a keresztények számára. Jobbára azonban csak sírokon, terrakotta lámpákon, használati tárgyakon maradt fenn. Fósz = világosság, dzóé = élet (pl. sírfeliratként).

XMIΓ

(chi, mú, gamma) értelme kérdéses: Krisztus-Mihály-Gábrriel; vagy Krisztósz Mariasz genna, azaz a Máriától született Krisztus. Ez a monogram amuletteken fordul elő. A bizánci liturgiában a Pantokrátor ábrázolásokon megjelennek az angyalok, Mt 25,31 értelmében: „Amikor az Emberfia eljön az ég felhőin nagy hatalommal és dicsőséggel, elküldi angyalait hangos harsonaszóval”.

Ω
O
N

A középkortól (10–11. század) használatos a Krisztus-képeken a *ho ón* (*a Létező*), mint Isten neve. Az Áthosz hegyi festészet az Ex 3,14-re való utalással használja; az AΩ párja: Én vagyok, aki vagyok.

יהוה

Az ún. *Tetragramm*, Isten nevének héber betűi (Jahve). Bár kiejtési tilalom alatt állt ez a szó, keresztény használatban megjelenik bibliák borítóján bearanyozva, templomi díszítő elemként a Szentháromság-ábrázolásokon, az égő csipkebokornál, vagy Mihály főangyal pajzsán.³⁹⁵

Számok és figurák

a) Számok

„Te mindent mérték, szám és súly szerint rendeztél el” (Bölcs 11,20) - tartja Istenről az Ószövetség. Az emberek más kultúrákban is fontosságot tulajdonítottak az élettelen, ugyanakkor mindenütt megjelenő számoknak, titokzatosságukból ki akartak olvasni valamit: a természet és a természetfeletti titkait. Ugyanakkor tisztában vannak profán voltával, a mindennapi élet szükségszerű mérőeszköze. A primitív népek nem voltak nagy számolók, ujjukat, fogukat használták hozzá, később köveket, pálcikákat, csomókat, rovásos pálcát. Kalkulálni annyit tesz, mint köveket lehelyezni (calculus). Az egyiptomiak a 10-es számrendszert használták (a 10 ujj miatt), amit később a görögök és a rómaiak is átvettek. A kaldeusok használták a 12-es rendszert, az évet is így osztották hónapokra, ezt vették át a héberék is. Az ókori népek a számok mögött misztikus erőt véltek felfedezni (számmisztika), amit az istenek irányítanak. Pythagorasz szerint „minden dolognak őselvei a számok”: szerinte két lényeges különíthető el, az *egy* (monasz) és a *kettő* (a felosztás eredménye, a szembenállás két pólusa: egység-sokaság, jobb-bal, férfi-nő, jó-rossz, világosság-sötétség, ezekből áll a világ). A kereszténység átveszi a bibliai és a profán számszimbolikából mindazt, aminek sajátos jelentéstartalmat adhat. Már Justinus és Irenaeus foglalkozik vele, Ambrus és Ágoston fejtegeti, a román, a gótikus és a barokk templomépítészeti pedig alkalmazza.³⁹⁶

³⁹⁵ D. Forstner, 45.

³⁹⁶ Id. m., 47–60.

Egy: a pythagoreusok a páros - páratlan szisztémára építettek. Az egyes szám a feloszthatatlan egység szimbóluma, a többi szám „anya”. Az abszolút, legfőbb létező jele, egy az Isten („senki két úrnak nem szolgálhat”, Mt 6,24), a monoteizmus alapja.

Kettő: az első páros szám, ami az egységből való elszakítottságot jelzi; nem teljes, mert megosztott, nem tökéletes. Utalást rejt magában a házasságra (hím-nőstény, férfi-nő). Mindazok az állatok, amelyek Noé bárkájába párososan lépnek, tisztátalanok, mert a páratlanok (7 db) a tiszták (Szent Jeromos szerint), Az egyházatyák felfedezték a kettősségek szimbolikájának pozitív jelentését is: a két szövetség, a két törvénytábla, a két kerub a szövetség ládáján, a kétágú gyertyatartó, a kettős főparancs, Krisztus két természete, Isten atyai és anyai vonásai, a kétféle életforma: aktív és kontemplatív, Péter és Pál apostolfejelmek stb. A negatív oldal az Egyház és a zsinagóga ellentéppárra megy vissza. Szent Ambrus szerint az igazság egységének alapja: a „singulare bonum”, az egyetlen önmagában fennálló, az Isten. Az igazságtalanság a megosztottságban rejlik.

Három: a hármas szám szinte minden nép számspekulációja szerint szent. Benne van a kezdet, a közép és a vég. Hármas istencsoportokat ismert a kínai, tibeti, egyiptomi, perzsa, babilóniai, hindu (Visnu, Száva, Bráhma) és a Mithras kultusz. Hármas szólításokat tartalmaztak a különféle mágikus imádságok. A keresztény kinyilatkoztatás szerint Istenben három személy van, Isten Szentháromság. Ennek előkészítését látja a háromszor szent énekekben (Iz 6,3), vagy Ábrahám három angyal-vendégében (Ter 18,2). A teológia kifejti, hogy az egy isteni természetet három „én” (személy) birtokolja; egyes egyházatyák szerint a legtökéletesebb családi közösség is erre a „mintára” épül: apa-anya-gyermek szeretetkapcsolata. Jézust három keleti mágus látogatja meg, és harmadnapra támadt fel halottaiból. Három az ún. teológiai erények száma is: hit, remény, szeretet. Alapvetően három emberi erőről tudunk: értelem, akarat, emlékezet.

Négy: az univerzum száma; a négy alapvető elem száma (víz, levegő, tűz, föld); az Éden kertnek négy folyója van, négy évszak és négy égtáj van. Jahve neve, a tetragramm is négy betűből áll, amint a paradicsomban négy folyó, az Újszövetségben négy evangélista, az Ószövetségben négy nagy próféta (Iz, Jer, Ez, Dán). A negyedik nap a hét közepe, és négy fázisa van az emberi életnek (gyerekkor, ifjúság, érett kor, öregség). Négy „sarkalatos” erényről tud az erkölcsan: bölcsesség, igazságosság, mértékletesség, erősség. Négy „égbekiáltó” bűn van: gyilkosság, fajtalanság, szegények nyomorgatása, a munkás bérének visszatartása.

Öt: A pythagoreusok szerint a házasság szimbóluma, az első páros és páratlan szám (2+3) összege, a két nem egyenlő összetétele, a férfié és a nőé. Az új párnak öt istenségre van szüksége, Platón szerint a vőlegénynek is, a menyasszonynak is öt-öt barátja kell, hogy meghívást kapjon a menyegzőre (és ugyanennyi vérrokon is). Ezzel az ősi gondolattal társították az öt okos, öt balga szűzről szóló evangéliumi történetet (Mt 25,1–13). Ha Jézus öt tanítványával érkezett a kánai menyegzőre, akkor bizonyosan ő az igazi mennyei Vőlegény. Jézusnak öt sebhelye volt, öt kenyeret és két halat szaporított meg, és a talentumok száma is öt volt (Mt 25,15). A menyasszonyi csokrot rózsa, szőlő, alma és birsalma virágok alkotják, mivel ezeknek öt részletű a levele... Ágoston az öt emberi érzékben lát szimbolikus jelentőséget. Az Egyház öt parancsa egészíti ki a Tízparancsolatot.

Hat: az 1–10-ig terjedő páros számok közepén áll. A Hexaameron elbeszélése szerint a teremtéstörténetben az „aktív napok” száma, az ember teremtésének a napja. Izajás 6,2 szerint a szeráfoknak 6–6 szárnya van. Az ún. „főigazságok” száma is hat: 1. csak egy Isten van; 2. egy Istenben három személy van: Atya, Fiú, Szentlélek; 3. A Fiúisten értünk emberré lett, szenvedésével, halálával és föltámadásával megváltott minket; 4. Isten igazságos Bíró, a jókat megjutalmazza, a rosszakat megbünteti; 5. az ember lelke halhatatlan; 6. Isten kegyelme szükséges az üdvösséghez. A Szentlélek elleni vétkek száma is hat: 1. az üdvösségben való kételkedés; 2. az érdem nélküli üdvözülés gögje; 3. a megismert igazság kétségbevonása; 4.

féltékenység mások kegyelmi ajándékaira; 5. a bűnben való megmaradás; 6. a megtérés nélküli halál.

Hét: a semita felfogás igen jelentős száma. A babiloni világkép hét eget ismer, a teremtés-eposzok kedvelt száma. A szivárvány hét színből áll. Szent szám, a teljes egység szimbóluma. Az Ószövetség a hét napból álló egységet, a hetet Isten teremtő tervére vezeti vissza. A hetedik, a Sabbat, a nyugalom napja, az Úr napja, ezen ő (is) megpihent minden munkájától és megszentelte (vö. Ter 2,2). Ez a magyarázata a harmadik parancsoltnak (Az Úr napját szenteld meg!) Szent Ágoston szerint ez a napok ékszere. Az ún. szombat-év (jübel év) minden hatodik esztendő után következik, amikor nem vetnek, nem aratnak, hanem ugaron hagyják a földet (a szegények éljenek belőle, ld. Kiv 23,10). Jób barátai hét nap és hét éjjel ültek mellette a földön (vö. Jób 2,13). Az Újszövetség 70-szer hétszeres megbocsátást hirdet (Mt 18,22). A kiűzött gonosz lélek hét másik, nálánál gonoszabbal tér vissza az óvatlan ember házába (vö. Mt 12,46); Magdolnából hét ördögöt űz ki Jézus, és az első diakónusok száma is hét. A Jelenések könyvében szinte uralkodik a hetes szám (a beteljesedést jelölve): 7 kisázsiai egyház kap levelet, ezeket 7 angyal (püspök) vezeti, a látomásokban 7 pecsét, 7 mennydörgés, 7 harsona, 7 csésze, a sárkánynak 7 sarva, 7 király, 7 csapás stb. szerepel. Az Egyház hét szentséget ismer (Szent Ágoston még sokkal többet, a hetes számot először az 1274-es lyoni tartományi zsinat említi, majd az 1439-es Firenzei Zsinat jóváhagyta, 1547-ben a Trentói Zsinat dogmává tette). A Szentlélek hét ajándékát kérjük (Iz 11,2 alapján): bölcsesség, értelem, tanács, erősség, tudás, jámborság és istenfélelem. Az irgalmasság testi cselekedetei: 1. éhezőknek enni adni; 2. szomjazóknak inni adni; 3. mezítelent felruházni; 4. a vándort befogadni; 5. a beteget meglátogatni; 6. a foglyot kiszabadítani; 7. a halottat eltemetni. Az irgalmasság lelki cselekedetei: 1. a kételkedőknek tanácsot adni; 2. a tévelygőt jó útra vezetni; 3. a bűnöst megfeddni; 4. a szomorút megvigasztalni; 5. a megbántást megbocsátani; 6. az alkalmatlankodót türelemmel elviselni; 7. az élőkért és a holtakért imádkozni. A „főbűnök” száma is hét: 1. kevélység; 2. fősvénység; 3. bujaság; 4. irigység; 5. torkosság; 6. harag; 7. restség (lustaság). A Szent Szűz hét fájdmáról és hét örömről tudunk.

Nyolc: ősi felfogás szerint a tökéletesség szimbóluma: a 7. ég felett a 8. az istenek lakása. Az ősegyházban a szombat után a nyolcadikat, a hét első napját az új élet, az új aion (korszak), a föltámadás napjaként tartották számon (dies Dominicus). Húsvétnek és a nagy ünnepeknek ún. oktávájuk (nyolcad) van. Szent Péter 1. levele erre utal: Noé bárkájában csak nyolcan menekültek meg, a víz (keresztvíz) által (vö. 3,20). A zsidó gyermeket születése után a 8. napon mutatták be Istennek (körülmetélés, később a keresztség is e napon volt). Az ősegyház keresztelő kápolnája (baptisztérium) sokhelyütt 8-szögű (oktagonális). Ez utalás a Máté szerint lejegyzett 8 boldogság számára (Lk 4 boldogságot és 4 jajt ír).

Kilenc: 3×3 – a rend, a tökéletesség egyik kifejezése. Seneca szerint Platón a tökéletes korban, 81. életévében, pontosan a születésnapján halt meg, mert betöltötte a 9×9-es tökéletes számot. Apokrif keresztény írások 9 angyali karról tudnak. Sokan varázserőt tulajdonítanak a 9-es számnak, talán az ÁMEN számértékére hivatkozva ($\alpha+\mu+\eta+\nu$ 1+40+8+50=99), vö. a „kilencedek gyakorlata”. A mohamedánok ima-füzére (zsinór) 99 gyöngyöt, csomót tartalmaz Allah nevének számszerű jelentése szerint.

Tíz: a tízes számrendszer alapja, az első négy számjegy összege, „a szent tetras” ($1+2+3+4=10$), így a teljesség szimbóluma. Ez a szám a többi befejezése, vége, harmóniája. Az Ószövetség is így értette: Isten 10 parancsban foglalta össze minden útmutatását; de 10 csapást mért az egyiptomiakra. Az evangéliumokban is gyakran szerepel: 10 mína, 10 talentum, 10 szűz, 10 leprás. A Jelenések könyve a földi teljesség jeleként említi: a szmirnai egyháznak 10 napig kell a megpróbáltatást eltűrnie; 10 sarva van a sárkánynak, amint a tengerből kilépő szörnynek is. A 10 sarv 10 királyt jelent. Az egyházatyák is tisztelik:

Tertullianus szerint az ember a tizedik hónapban születik, ezáltal megszenteli a Dekalógust (10 parancsolat), amelyben újjá is születik.³⁹⁷

Tizenegy: az apostolok száma Júdás árulása, kiválása, öngyilkossága után, a bűn jele.

Tizenkettő: a tucát, pogányok, zsidók és keresztények számára a hiánytalanság, az egész szimbóluma. Az év 12 hónapra oszlik (babiloni, majd egyiptomi, később római átvétel). A napnak 12 órája van, ugyanúgy az éjszakának is. Ez nem sok, se nem kevés; a 3×4 eredménye. A mennyei Jeruzsálemnek ennyi alapköve és kapuja van (vö. Jel 21,12) az ószövetségi Jákob 12 fiára, a törzsek és Jézus apostolainak számára utalva. Sokszor emlegetett szám a 12 (a kenyerek - Lev 24,5; a kiválasztottak - MTörv 1,23; a kispróféták stb.). Amint a zsidó főpap a liturgikus viseletében a szíve fölött hordozta a 12 törzs nevét, úgy Jézus Krisztus, mint az új világ főpapja szívében hordja a Tizenkettő nevét, az apostoli Egyházat. A számszimbolika fontos az egyházatyák felfogásában: Tertullianus szerint Jézus azért választott 12 apostolt, mert Elimben 12 forrás volt (Szám 33,9), mert Áron papi öltözékén 12 drágakő volt Izrael neveivel (Kiv 28,9), mivel Józsué 12 emlékkövet választott a Jordánból és arra helyezte a frigyszekrényt (Józs 4). Ágoston szerint azért, mert a föld négy részből áll, mindenütt a négy evangéliumot kell hirdetni, amely a Szentháromság egy Isten tanítása (3×4). A Jelenések könyve nemcsak utalást tartalmaz a 12 apostolra (az új város 12 ezer stádium, falai pedig 12×12=144 könyök méretűek, az életfa évenként 12-szer hoz gyümölcsöt), hanem ebből vezeti le a megváltottak számát is: 144 ezer (Jel 14,1), ami Izrael 12 törzse szorozva önmagával, majd ezerrel, a teljesség, a megdicsőült Egyház szimbolikus száma. 12 csillag van a napba öltözött asszony koronáján (Jel 12,1). 12 légióból áll a mennyei hadsereg (vö. Mt 26,43). Ebből az egymást szorosan átható 12-es számszimbolikából a pátriárkákig visszamenő állandóságot, változatlanságot, isteni következetességet, az ígéretek pontos teljesítését lehet kiolvasni.

Huszonnégy: a Jel könyvében a vénék száma (vö. 4,4), a tizenkét pátriárka és a tizenkét apostol együttvéve, az egyetemes egyház szimbóluma.

Negyven: a bibliai szemléletben a bűnbánattartás, a böjt, az imádság, illetve a büntetés száma. A vízözön idején az eső 40 nap és 40 éjszaka zuhogott a földre, Mózes 40 nap és 40 éjjel volt étlen-szomjan a Sínai-hegyen a kőtáblákért, Illés miután evett, 40 nap és 40 éjjel vándorolt a Hóreb-ig. A 94. zsoltár szerint Isten 40 évig viszolygott népétől. Jónásnak azt kell hirdetnie: még 40 nap és Ninive elpusztul. 40 napig böjtölt Jézus a pusztában, 40 napon át jelent meg föltámadása után a tanítványoknak. A nagyböjt minden esztendőben 40 napig tart Húsvét előtt. A negyven lat. jelentése „semper” (mindig), az idők teljességéig, az időben járó ember egy jelentős tartama, egy generáció élete.

Ötven: az öröm jele, ideje. Az Ószövetségben a húsvétot követő 50. nap az aratási hálaünnep. Minden férfinak Jeruzsálembe kell zarándokolnia, magával víve az új termésből, hogy ujjongjon az Úr előtt. Jeruzsálem lerombolása után lett ez a nap a Sínai törvényadás emlékeztetivé. Minden 50. év „jübel-év”, amikor a rabszolgákat felszabadítják, az adósságot elengedik, nem vetnek, nem aratnak, visszaadják az elvett tulajdont, az örökséget stb. Az evangélium is ezt szemlélteti az 50 dénárral (Lk 7,41: „Egy hitelezőnek két adósa volt, az egyik 500 dénárral tartozott neki, a másik 50-nel... elengedte nekik. Melyik szereti most jobban?”) Az Újszövetség Pünkösdjé a Jézus föltámadását követő 50. napon volt, ez a világegyház születésének örömnapja is. Az első században az egész 50 nap egységes örömteli ünneplés volt, az örök élet boldogságának szimbóluma. Ágoston nagyon fontosnak tartotta: ha most 50 napon át Alleluját énekelünk az Úrnak, akkor máris készülünk az örök Isten-dicséret végtelen örömére.

³⁹⁷ De anima, 37.

Hetven: a végtelen egyfajta kifejezése; 70×7 -szer megbocsátani (vö. Mt 18,21). A bibliai korban az a nézet volt elterjedt, hogy Izrael népén kívű még 70 nép létezik a világon. Mózes 70 bölcslet gyűjtött össze, amely testület bíraskodott Izrael népe felett.

Száz és ezer: A száz a pogány felfogás szerint is a „teljes jó”. Órigenes szerint a teremtmények összességének a titokzatos száma (angyalok és emberek együtt), talán Jézus példázata alapján: a jó pásztor ott hagyja a 99-et és utána megy az elveszett bárányhoz (99+1). Az ezer (tízszer száz) ennek a teljességnek, ha lehet, a fokozása: az örökkévalóság jelképe. Ágoston a 104,8 zsoltár alapján mondja: „Az Úr mindvégig emlékezik szövetségére, amelyet ezernyi nemzedéknek adott”.

Százötvenhárom: a csodálatos halfogáskor fogott halak száma (vö. Jn 21,11), Robert Eisler zsidó tudós szerint a 153 összege a Simon (76) és az Ikhtüsz (77) összege. Péter és a halak összessége az Egyház katolicitásának evangéliumi szimbóluma.³⁹⁸

Hatszázhatvanhat: ez a rejtélyes szám a Jel 13,18 szerint az antikrisztus, a sárkány, a fenevad fedőneve. A héber és görög szavak számérték-számítása alapján, ahogy JÉSOUS = 888 (vö. falra festett pompeji játék: „azt szeretem, akinek a neve 545”); a 666 lehet Teitan (titán, vagy Titusz neve, aki 70-ben feldúlta Jeruzsálemet; lehet Lateinos (a latinok), vagy NERO császár neve (héber számértéke); az is előfordulhat, hogy a 616-ot elírták, ami Caligula nevének számértéke, aki 39/40-ben szobrot állíttatott magának a jeruzsálemi templomban. Ezeket a személyeket azonosították az antikrisztussal. Ma a sátánisták kedvelt száma.³⁹⁹

b) Geometriai alakzatok

A számok mellett a geometriai figurák is alkalmasaknak bizonyultak az idők során arra, hogy a teremtés, a bölcsesség, az universum és a transcendens kifejezőivé váljanak. Ezek a formák igen közel állnak a virágok és növények megjelenéséhez, általuk a szépség, a rend, az arányosság kifejezői. A geometriai formákat egyformán használták az egyiptomiak (pl. piramisok építésénél), a jeruzsálemi templom építői vagy a keresztény építészet. Az emberi test felépítésében is felfedezhetők geometriai alakzatok, formák; ebből többen arra a következtetésre jutottak, hogy ezek a teremtő Isten művészi eszközei. Sok geometriai konstrukció alapja a kereszt, az egymást metsző szárak a különböző formák középpontját alkotják; a rend, a mindenség, a megváltás központját.

Kör és gömb (golyó): a kör (gör.: küklosz) az egy pont köré, síkban írt, önmagába visszatérő vonal nemcsak a legegyszerűbb, hanem a legtökéletesebb alakzat. Nincs eleje és vége, nincs benne közelebb és távolabb, kisebb vagy nagyobb, ezért az örökkévalóság, a végtelen (pléróma) képe (vö. glória egy szent feje körül). Ugyanígy a gömb a térben az isteni örökkévalóság, tökéletesség szimbóluma (a legtökéletesebb forma). Síremlékeken megjelenik mint az apotheózis jelképe. Már az ősi görögök labda- és diszkoszjátékai azt a jelentést hordozták, amelyet egy görög feliraton a halott szájába adtak: „Labda dobott nekem”, azaz az örökkévalóság szólított. Keresztény díszítő elemekben a földgolyón túl (Kopernikusz óta, pl. gömbön álló kereszt, gömb-tabernákulum, Mária lába alatt a földgolyó, kupolák stb.), a kozmoszt és az örökkévalóságot is szimbolizálja. A kör szemlélteti pl. az egyházi év ismétlődő körforgását is.⁴⁰⁰

³⁹⁸ A 153 az első 17 pozitív szám összege. Az ilyen számokat, amik az első néhány egész összegeként keletkeznek, háromszögszámoknak nevezzük. A 153 ugyanis pont egy háromszögbe rendezhető el, úgy, hogy legfelülre 1 pontot rakunk, alát 2-t, megint alá 3-at, egészen 17-ig. – A 153 az első 3 páratlan pozitív köbszám összege: $153 = 1 + 27 + 125$.

³⁹⁹ Vö. *A keresztény művészet lexikona*, 282-283; MKL XII, 557.

⁴⁰⁰ D. Forstner, 61–63.

Spirál: az élet menetének, folyásának a szimbóluma. Ahogy a kúszó növények egy karót körülölelnek, úgy „tekeredik” életünk a keresztfa köré, a misztériumok köré. Aquinói Szent Tamás a kontempláció szimbólumát látja benne. Gyakran fordul elő keresztény ornamentikákon növényi díszítő elemként (pl. a római San Clemente apszis-mozaikján a kereszt körül).⁴⁰¹

Háromszög: a mozgás, az élet egyfajta jelképe. Ősi fény-szimbólum, ezért állnak a lámpák általában három lábon, vagy függnek három láncon. Az egyenlő oldalú háromszög, mivel három egymástól egyenlő távolságra levő pontja van, a Szentháromság szimbóluma lett (háromság mint egység). Még inkább ezt sugallja, ha a három pontot egy körív zárja körül (háromság + örökkévalóság). A triangulum mint keresztény sírköszimbólum aránylag ritka, mivel ezt mint manicheus Szentháromság-ábrázolást az Egyház visszautasította. Az első keresztény évszázadokban a neofiták medalionján volt látható, (kinek a nevében keresztelkedtek meg); sokszor az -val együtt a Kol 2,9 értelmében: „Krisztusban lakik testileg az istenség egész teljessége”. A középkortól kezdve a keresztény művészet Istenre (keze, szeme, neve) utaló, esetleg sugarakkal díszített jelképe. Ettől különböző a körzövel ellátott *szabadkőműves* szimbólum, amely szintén körben lévő háromszögben helyezkedik el.⁴⁰²

Quadrát, kocka, oktagon: a négyszög a világ stabil nyugalma szimbolizálja. Mindhárom alakzat a nyugalom, a stabilitás jele. Így látja a Jelenések könyve is: „a város négyszögben épült, hossza akkora, mint a szélessége... hossza, magassága és szélessége egyenlő” (21,16.17). A mozaikképeken sokszor négyszögű aureola díszítette a még élő adakozót, alapítót, uralkodó pápát, aki még „ehhez a világhoz tartozó”, különböző a szentektől és angyaloktól, akiknek kerek gloriolájuk van. A négyszögben megtalálható az ún. *aranymetszés* szabálya (sectio aurea), a dolgoknak olyan aránya, amelyben a kisebbik úgy aránylik a nagyobbhoz, mint a nagyobb az egészhez. Ezt már az ókoriak is tudták, a természeti és művészi szépségnek ez az egyik titka, a szabályos és szép emberi testen sok vonatkozásban megtalálható (Leonardo, Dürer). Kettős négyszög a nyolcszög, oktagon, vö. a 8-as szám szimbolikája.⁴⁰³

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

Az ún. *mágikus négyszög* vagy „Sator”-formula. A betűk képpé formálásának egy különös fajtája (Aquincumban és más római birodalombeli tartományban is találtak ilyet). A 25 betűből 5 szó olvasható ki: 1. sator; 2. arepo; 3. tenet; 4. opera; 5. rotas. A „sator”, a négyszög kerete, a vető (a magvető evangéliumi példázata nyomán). A legvalószínűbb kiolvasható mondat: Sator arator aret (a vető földműves szánt). Mivel Pompejben is találtak ilyet, nem valószínű a zsidó vagy keresztény eredete, de a később belevitt keresztény (teljes) tartalom sincs még megfejtve.⁴⁰⁴

Pentagramm (ötszögű, ötágú csillag) ősi varázsjel, amit a pythagoreusok az „egészség” szó szimbólumaként használtak. Ilyen értelemben volt levelek kezdetén jókívánság-jelkép. A bizánci császárok korában e csillag jelét hordozták a harcoló csapat élén (zöld, világoskék és bíbor színben) mint a győzelem, az üdv, a reménység szimbólumát, amelyben azután Krisztus-szimbólumot is láttak, aki az alfa és az ómega, öt szent sebében talál a világ üdvösséget.⁴⁰⁵

Hexagon – hatágú csillag mint két keresztbe rakott egyenlő oldalú háromszög ismert volt a pythagoreusoknál is, a zsidóknál is zsinagógáikon és a jeruzsálemi templom főbejárata

⁴⁰¹ *Lexikon alter und neuer Symbole*, 106.

⁴⁰² Szentháromság, in: *A keresztény művészet lexikona*, 286–289.

⁴⁰³ D. Forstner, 64–65.

⁴⁰⁴ Vanyó, 154–156.

⁴⁰⁵ D. Forstner, 65–66.

felett is. Igazolással egy Kr. u. 132-ből való pénzérmét tartanak, amin már ez látható. Legendája Salamonra, ill. Dávidra megy vissza: ez lett volna Dávid címerpajzsa (Salamon pecsétje), mint a titokzatos Metatron angyal szimbóluma (a nagy tanács angyala, Isten trónjához a legközelebb álló). Az egyházatyák ebből a második isteni személyre következtek, aki már az Ószövetségben előre jelzi magát. A zsidók máig leggyakrabban használt szimbóluma. A csillag (amely Jákobból támad, Szám 24,7) különben messiási szimbólum, a mágusokat is ez vezette az Üdvözítőhöz, ezért jelen van az ókeresztény ikonográfiában; a Jelenések könyve szerint Krisztus jobbában hét csillagot tart (1,16).⁴⁰⁶

Labirintus mint keresztény ornamentikus elem az egyiptomi és a krétai ősi játékokból ered, a késő ókor és a középkor használta templomok padozatának díszítésére (a 4–16. századig 25-féle található fekete és fehér kövekből kirakva). Az emberi élet útját jelképezi, amely sok nehézség, akadály és türelempróba után jut el céljához. A legősibb az algériai Orleansvillai bazilikában létesült (324-ben épült). A cél egy betűrejtvény, amelynek megoldása: Sancta Ecclesia (csak egy C-vel írva). Hívők, neofiták és eretnekek láthatták, hogy tévútjaikon csak az igaz Egyház vezethet el Istenhez. Ugyanez látható még a római S. Maria in Trastevere bazilikában, a ravennai S. Vitale, a kölni St. Gereon, valamint a chartres-i és reims-i francia székesegyházban. Az ujjal végig vezethető labirintus a jeruzsálemi zarándokút pótlékául is szolgált, kertekben, parkokban egyszerűen „jeruzsálemi útnak” nevezték.⁴⁰⁷

A kozmikus elemek

A víz az egyik legalapvetőbb az élethez szükséges dolgok sorában: tisztít, old, itat, frissít, segíti a növények fejlődését, nélkülözhetetlen a hőségben. Az isteni bölcsesség rendjében ez a legtermészetesebb elem a természetfeletti szolgálatába került. Szent Ambrus így kiált fel: „Ó, víz, te méltó lettél arra, hogy Krisztus kegyelemközlő eszköze légy!” A víz szimbolikája a teremtéstörténetben veszi kezdetét: „Isten Lelke lebegett a vizek felett” (Ter 1,2). Ez volt a *káosz*, amelyben az ősvizeknek istenellenes erőt is tulajdonítottak („A folyók hallatják dübörgő hangjukat”, 93. zsoltár, 2). Minden időben képes pusztítani (hatalmas hullámaival hajókat). A tengerektől mint sok víztől ezért félt az ember, mert életellenes fenyegetésként látta az árvizet, *vízözönt*. Ez a víz negatív értelmű jelképe; sokkal többször használja a Biblia pozitív értelemben: az élet forrása. Egyfajta különös nyelvezet szerint az ember bölcs beszéde vízfolyáshoz hasonló (ld. Sir 21,13), az üdvözültek alleluja-kórusa pedig olyan, mint a nagy vizek zúgása (vö. Jel 19,6). A szimbólum folytatódik: víz = ember, ezért önt a pap a felajánlaskor a miseborhoz egy csepp vizet a kehelybe (Krisztusban az isteni és emberi természet jeleként).

Biztos, hogy Izrael elképzelésére hatott az egyiptomiak, babiloniaiak, föníciaiak kozmogóniája, mindannyian egy *őstengert* feltételeztek. Az Ószövetség gazdag üdvhozó vizekben: az Édenben eredő folyó négy ágra szakadt (Ter 2,10); a Vörös-tengeren való átkelés valóságos „újjászületés” volt a népnek, a sziklából fakasztott víz a szomjúságukat oltotta. A pátriárkák forrásai vagy a zsidó tisztulási szertartások mind az újszövetségi „le mosást” készítik elő. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Palesztina szegény volt vízben, ezért jól kellett felhasználni (eső, ciszternák, kutak). Italként borral vagy ecettel keverve fogyasztották. Bizonyos esetekben a víz különös gyógyulást okozott: a szíriai Námán megtisztult a bélpoklosságától (vö. 2Kir 5,1–15), a 38 éve béna ember a Beteszda fürdőnél meggyógyult (Jn 5,4). A sokféle jelentéstartalmat hordozó ún. sátoros ünnep (újév) egyik

⁴⁰⁶ Herder Lexikon Symbole, 73.

⁴⁰⁷ Lexikon alter und neuer Symbole, 63.

jellegzetes gesztusa: a papok a reggeli áldozat bemutatásakor ünnepélyesen merítették a Silóé tavából, aranykannában felvitték a templomba, ahol az égőáldozat oltárának délnyugati sarkán kiöntötték (ahonnan az esőt hozó szelet remélték). Ehhez csatlakozik Jézus tanítása: „Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék! Aki hisz bennem, annak bensejéből az Írás szava szerint *élő víz forrása* fakad” (Jn 7,37–38). A folyóvíz és az állóvíz között különbség van; a folyóvíz a Szentlélek szimbóluma. Ehhez az új víz-értelmezéshez vezet közel Keresztelő János, aki a Jordánban a bűnbánat keresztségét osztja, mely során Jézus is alámerítkezik, a Szentlélek pedig galambként jelenik meg, miként kezdetben a teremtéskor. Az értelmező szózat pedig arról szól, hogy mostantól a víz az *istengyermekség* ajándékának a jele. A víz Krisztus akaratából Kánában borra változik, missziós parancsa értelmében pedig minden nép számára az üdvösség közvetítőjévé: kereszteljetek meg minden népet az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében... (vö. Mt 28,19). A húsvéti vigília liturgiájában több jelzésen át vallja az Egyház a víznek ezt az új életet közvetítő erejét: a húsvéti gyertyát az ünnepélyesen megáldott keresztelőkút vizébe mártják, majd a népet a friss keresztvízzel meghintik (hogyminden résztvevő a *keresztsége* értelmére emlékezzék). A görög hagyomány Epifánia ünnepén (Vízkeresztkor, január 6-án, amikor a görögök kihozták a folyóba dobott keresztet) szenteli a keresztvizet, de a római hagyomány is tartja a „Háromkirály vize” szokását (Keleten: 4., Nyugaton: 15. századtól). Az ún. „Gergely-víz” a templomszenteléskor volt használatos (só, hamu, bor). Szenteltvizet helyeznek a templom bejáratához, vagy lakásokban fali tartóba, a keresztségünkre való emlékeztetésül: „Aki nem születik újjá vízből és Szentlélekből, az nem megy be az Isten országába” – tanítja Jézus (Jn 3,5). Az *Asperges* rítusa is ezt mélyíti el (az 50. zsoltár értelmében: „Hints meg engem izsóppal és megtisztulok!”) A samáriai asszonnyal való dialógusból kiderül, hogy a földi vizek után megint megszomjazunk, de Jézus élő vizéből örök életre támadunk (vö. Jn 4,14). A Jelenések könyve bővelkedik a víz ilyen értelmében: a Bárány trónja előtt az élet vizének folyója (22,1). Péternek a vízen járva kell Mesteréhez közelednie, a nyugalom vizéhez pedig a jó Pásztor terel minket (vö. Zsolt 22,2). Lázár ujját is vízbe mártva tudna segíteni a gazdagon, aki a lángokban kínlódik (vö. Lk 16,24).

A keresztény művészet az ősi időktől igyekszik kihasználni a víznek ezt a gazdag szimbolikáját: gyakori a vizet merítő asszony figurája, katakombák falán Mózes csodája, a Vörös-tengeren való átkelés, Jákob kútja stb. mind a keresztény üdvösség-misztérium megjelenítéseként. A Konstantin utáni mozaikkészítők gyakran alkalmazták a 42. zsoltár képét: „Mint a szarvas a forrásvízre” (pl. a lateráni bazilikában). A Karoling könyvdíszítésben pedig állatok képe jelenik meg, amelyek szomjukat az élet vizéből oltják (galamb, szarvas).⁴⁰⁸

A *levegő* mint természetes elem a legtisztább, érzékelhető, mégis láthatatlan anyag, benne, belőle élünk. Ha hiányzik, fuldoklunk, ha kánikulában vagy a vákuumban nem mozdul, szenvedünk, akár halált is okozhat (lélegeztető gépek, oxigén-sátor). Mozgását különféle képpen értékeljük, a szél lehet enyhe szellő, vihar, szélvész, fergeg vagy orkán. Ősi felosztásuk a négy égtájnak megfelelően: északi szél (aquilo, arktosz), déli szél (auster, notosz), keleti szél (eurus, eürosz), nyugati szél (zephyrus, dzefürosz). Ezek mellett léteznek helyi szelek, hideg, meleg szelek (sirokkó) stb. Az ókori népek nem tudták, hogy a különféle hőmérsékletű levegő találkozása, váltakozása okozza a szeleket, ők a hajótörések, fák, házak károsulásait szemlélve inkább gondolták az istenek büntetésének. A görögök saját oltárnál áldoztak a szél isteneinek, de a rómaiak is tisztelték (földművesek, hajóépítők), fekete báránnyal áldoztak a „Tempestates”, a viharok színéhez illeszkedve (vö. Homérosz, Vergilius mítoszai a szél királyáról), szinte minden nép tart a szél szellemétől. Ezekkel az

⁴⁰⁸ D. Forstner, 69–73.

elképzelésekkel szemben a Biblia a Teremtőt vallja a levegő és a szél urának: „Dörgő hangjától jajveszékelt a föld. Akarata szerint száguld a déli szél, s így az északi szél meg a forgószél is” (Sir 43,16); „kerubtól hordozva szállt tova, a szelek szárnyán suhant” (Zsolt 18,11; 104,3); „körülötte viharok tombolnak” (49,3). Ezek a nagyságnak, a hatalomnak a jelképei, úgy, mint a *teofániák* leírásánál. Ezekiel azzal kezdi: „ezt láttam: észak felől forgószél támadt és nagy felhő” (1,4). Jahve viharból felel Jónak (38,1), Illés pedig az enyhe szellő susogásában találkozik az Istennel (vö. 1Kir 19,13), nem a szélvészben, nem a tűzben, nem a földrengésben. A prófétai beszédben a szélvihar sokszor a *büntető ítéletnek*, a szenvedésnek a jele: „kitör az Úr haragjának vihara, pusztító szélvihar zúdul a gonoszok fejére” (Jer 23,19), hasonlók Iz, Dán, Oz, Tób, Zsolt könyvében. A mindennapi szóhasználat is ismeri az üldözés, a kísértések, az érzelmek viharát.

Jelentkezik a szélnek mint a változékonyságnak, a mulandóságnak, az ürességnek a jelképe is: „életem csupán egy lehelet” - mondja Jób (7,7). Az Újszövetség is tartalmaz hasonlókat: „aki kételkedik, hasonlít a tengerhez, amit fölver a szél, és hullámaint ide-oda hányja” (Jak 1,6). Ezekielnél kezdődik a szél *isteni hatásának* leírása. A csontmezőn ezt a látomást kapja: „Nézzétek, éltető leheletet adok belétek, hogy megelevenedjete... Gyere elő a négy szél hazájából, és fújj ezekre a halottakra, hogy megelevenedjenek” (37,5.9). Ez a kép előkészítése a halott test föltámadásának a Szentlélek „szele” által, a lélekben való újjászületésnek. Ehhez kötődik Jézus párbeszéde Nikodémussal a Lélekben való újjászületésről: a szél (ruah, pneuma, spiritus) „ott fúj, ahol akar, halod a zúgását, de nem tudod, honnét jön és hová megy. Így van mindenki, aki a lélekből született (pneumatosz)” (Jn 3,8).⁴⁰⁹ A szél a Szentlélek szimbóluma lesz, különösképpen Pünkösdkor, „amikor zúgás támadt az égből, mintha csak heves szélvész közeledett volna, mindannyiukat eltöltötte a Szentlélek” (ApCsel 2,2-4). Szinte erre utal már az Énekek éneke is (a menyasszony, az *egyház éneke*): „Támadj fel, északi szél, siess, déli szél! Járd át kertemet, hadd szálljon illata, akkor eljön a kedvesem a kertjébe, hogy élvezze pompás gyümölcseit!” (4,16) A keresztény művészet átvette az ókori szél-megszemélyesítést, szobrok alakjai teljes szájjal, megfeszített izomzattal vagy szarvkürttel, trombitával fújnak, olykor szárnyas ember- vagy angyalfejek (vö. karácsonyi jelenetek). Aranyszájú Szent János liturgiája könyörög „a levegő kedvező mérsékletéért”.⁴¹⁰

A *tűz* a fény és a hő titokzatos, eleven eleme. Ősi meggyőződés: eredete a Nap, melynek sugarainál keletkezik a földi tűz, s ez nem kevesbedik, ha lángjaiból új tüzeket gyújtunk (vö. Húsvéti örömeinek: „bár sokfelé osztjuk szét – a húsvéti gyertya lángját –, e megosztásból semmi kár nem éri”). A tűz félelmet kelt, mert „soha nem mondja, hogy elég” (Péld 30,16), ami a közelébe kerül, azt elpusztítja. Egyes anyagok megolvadnak benne, mások megkeményednek; az aranyat tűzben olvasztják ki, egyes betegségeket tűzzel, meleggel gyógyítanak (ld. Assisi Szent Ferenc szemét). Isten-ellenes erőnek gondolták fájdalmat okozó mivolta miatt: Isten – pokol, szent – vad, szenvedés... Egyes pogány népek isteni kultuszban részesítették, mágikus erőt tulajdonítva a tűznek (máig érvő hatással: Szentivánéji tűz - démoni erők elűzése). Az ősi hinduk szerint a tűz az istenség lényege, amely az áldozatot felemészti. A *tűzhely* a család, a közösség, majd az állam szimbóluma (Rómában a Vesta-szüzek gondozták a szent tüzet). A Pontifex maximus minden évkezdtkor (március 1-jén) egy tűzgyújtó tükörrel gyümölcsfa gallyat gyújtott meg a napfény sugaraiból. Ennek a paráznak, szent tűznek azután érintetlennek kellett maradnia. A római, majd a bizánci császár előtt mint különleges jelzést, tüzet hordoztak. A görögöknél ismert volt az a szokás, miszerint a

⁴⁰⁹ Ám a Ter 2,7-ben: az ember orrába lehelte az élet leheletét (nefes, pszüché, anima).

⁴¹⁰ D. Forstner, 73–76.

menyasszony anyja égő fáklyával kísérte lányát, hogy aztán meggyújtsa az új családi tűzhely tüzet.⁴¹¹

Az Ószövetség Istene tűz által is jelezte kinyilatkoztató szándékát: az Ábrahám által kettévágott állati húsdarabok között a szövetség jeleként vonult át „füstölgő kemenceként” (Ter 15,17); a égő csipkebokorból szólítja meg Mózeset (Kiv 3,2); tűz alakjában mutatkozik a Sinai-hegyen; tűzoszlop vezette Izrael fiait a pusztában 40 évig. „Az Úr emésztő tűz” (5Móz 4,24 - Zsid 12,29), ami Isten féltékenységét jelentette. Áron égőáldozata számára állandó tüzet őriztek (vö. Lev 6,13). Ez az örökösen újuló tűz-áldozat Isten állandó jelenlétének tükörképe. A zsákmányolt javakat (arany, ezüst, réz, vas, ón, ólom) tűzben kell megtisztítani (Szám 31,23). Isten különféle megjelenéseinél kísérő elem a tűz vagy annak fényessége: így látja dicsőségét Ezekiel, Dániel, így tisztul meg Izajás az izzó parázs érintése által (Iz 6,6). Szent János is jelenéseiben (1,15; 2,18) izzó sárgarézként látja az Emberfia szemét, lábát.

Nem hiányzik a *haragnak*, a gyűlöletnek, a szenvedésnek a tüze sem: „Isten nyilai tüzes büntetéssé válnak” (pl. Zsolt 7,14), Keresztelő János mondja Jézusról: „olthatatlan tűzzel éget” (Lk 3,17). A *tisztító tűz* létére utal Zak 13,9: „tűzbe vetem, kiégetem, ... megtisztítom őket”, ezt a zsidók a Gehinnom-völgyben várták (Gehenna, Mt 18,8; 25,41), ahol megtisztulva a paradicsomba juthatunk. Pál is szól a tűz általi tisztulás lehetőségéről: az Úr napja tűzzel érkezik és megmutatja, kinek mit ért a munkája (vö. 1Kor 3,13), a tűz ezekben a képekben pusztán a szenvedés szimbóluma. A párszizmus (gör. dualista fényvallás, Zarathustra-mazdaizmus) szerint a halottakat 10 szakaszban tűzfolyam tisztítja meg, Platón és Vergilius is tudnak a tisztulás helyéről.

Pünkösöd óta a tűz a Szentlélek szimbóluma (lángnyelvek az apostolok feje fölött: ApCsel 2,3). Ez az, amiről Jézus beszélt: „Azért jöttem, hogy tüzet gyújtsak a földön. Mi más akarnék, mint hogy lángra lobbanjon?” (Lk 12,49) Ezt a „tüzet”, erőt, hatást, karizmat kéri az Egyház nemcsak a pünkösdi ünnepeken vagy a bérnálásakor, hanem minden nagy ügy kezdetén (iskolaév, zsinat, szentelések, fogadalomtétel, a Veni Creator himnusz eléneklésével: „Jöjj, Szentlélek Úristen... szereteted tüzet gyullaszd fel híveid szívében”). Erre utal a húsvéti vigília *tűzszentelési szertartása* is (kovakővel csiholták, rőzséből, vagy temetői kereszték fáiból rakták). A hazavitt gyertyák (fénye) is Krisztust szimbolizálja. A keresztény művészetben már a katakombák falfestményein megjelenik a tűz, a szüzek lámpásaikkal, később, kb. a 6. századtól a pünkösdi csoda miniatürizált képein. Az újkor kedvelt szentkép-ábrázolása Jézus Szíve (Mária szíve) lángokkal díszítve, bizonyos szentek lángoló nyilakkal mint attribútumokkal való ábrázolása. Ezek a tűznek és a szeretetnek a társításáról vallanak (vö. Én 8,6: „nyila tüzes nyíl, az Úrnak lángja”).⁴¹²

A *hamu* általánosan a mulandónak, a semmit érőnek ősi szimbóluma; fejtetőre vagy az ég felé szórása a primitív népek gyakorlatában is a szomorúságnak, a fájdalomnak, a bánatnak a jele volt (vö. Neh 9,1: engesztelő ünnep – vezeklőruha és hamuszórás). Holtak porának vagy a sírjuk homokjának magukra hintésével a holtak szellemétől való félelmüket jelenítették meg. Szíriában a gyászolók az elégetett halott porát a város tornyából a háziállatokra szórták, hogy így meneküljenek a halott szellemétől. Más népek ugyanezzel a hamuval beoltották magukat, hogy a meghalt jó tulajdonságait magukba fogadják. Jótevő királyok hamvairól mondták, hogy gyógyítanak. Az indiaiak az egész testet elégetve a Gangesbe szórják, a mexikóiak hamuval szórják be a testet, mindez a tisztulással van kapcsolatban: a tűz (annak terméke, a hamu) megtisztít.

Mózes a vörös tehén hamvát mint tisztulási áldozatot („tisztítóvíz”, vö. Szám 19, Zsid 9,13) rendelte mindazoknak, akik halottat érintettek. Ezt a hamut kristálytisza vízzel

⁴¹¹ Ld. Füzes Ádám: „A fény, mint köntös, úgy fog körül” (Zsolt 104,2) – *Fény és tűz a liturgiában*, in *Memoriae tradere* (Tanulmányok és írások Török József 60. születésnapjára), Mikes Kiadó Bp., 2006.

⁴¹² D. Forstner, 76–80.

elegyítették, hogy annak tisztító erejét a kétszeresére növeljék. Zsidó házasságkötéskor a menyasszony csokrára is hamut szórtak, a lerombolt templom (ill. annak helyreállítása, a *chanuka*, a felszentelés emlékére. Kr. e. 165-ben a szíriaiak fölötti győzelem jele a fényünnep, a nyolcágú gyertya meggyújtása). Ez a szokás a hamu és a föltámadás kapcsolatára utal. Egyszer az egész világ elég, és csak hamu marad utána, tehát ez az utolsó, „megmaradó” anyaga a világnak. A szeleukidák (Szeleukosz Nikátor Kr. e. 312) a halálraítélteket egy gépezet segítségével izzó hamuba dobták. A hamuban sült cipó nem csak a beduinok kedvenc eledele: „Kenyeremet úgy eszem, mint a hamut” (Zsolt 102,10), ősi pozitív kapcsolat a föld legmindennapibb elemével.

Keresztény ember számára a hamu, a föld pora azt jelenti, hogy minden elmúlik, megsemmisül, egyenlővé lesz a földdel: „porból (adamah – Ádám) lettél és porrá leszel” (Ter 3,19). Hamvazószerdán, a nagyböjt kezdetén emlékeztet rá az Egyház az előző év Virágvasárnapján szentelt barkák elégetésével nyert hamuval és „Emlékezz ember...!” (10. századtól) vagy „Térjete meg!” (II. Vatikáni Zsinat óta) felszólítással. Ez a hamvazás vagy hamvazkodás szertartása arra is figyelmeztet, hogy az elmúlás a bűn következménye, a bűnbánatban azonban Istenhez térhetünk, aki megbocsát és örök életre támaszt. Jób porban és hamuban tart bűnbánatot (vö. 42,6), ami a nyilvános bűnvallomás jele. Az ambrózián liturgia szerint a középkorban a haldokló fejére is hamut szórtak, vagy egy hamuval telt zsákot öntöttek a földre a halál bekövetkeztekor. Egyes ciszter kolostorokban ma is fellelhető ez a szokás.⁴¹³

A hamuval hasonló a *földnek*, mint a látható univerzum anyagának a szimbolikája („Kezdetben Isten teremtette az eget és a földet” Ter 1,1). A vörösbarna szántó humusz, termőtalaj más, mint az agyag (az edények alapanyaga). A földben rejlik az összes ásvány, a növények gyökerei, e földből teremtett maga az ember is. A föld *anya-föld*, ahonnan származunk, amelyet művelünk, s amely karjaiba fogad, ha meghalunk (Vergilius: *omniparens* – mindenek anyjának nevezi: Aiskülos). Szózatunk is úgy tartja: „Ha elbukál, hantjával ez takar”. A föld bibliai fogalma kifejezi egyszersmind az anyagot (humus, termőföld), de kozmikus fogalomként jelzi a térfogalmat is, a felszín: az egész emberiséget, helyettesíti az ország, a terület, a tulajdon, a világ szavakat, eltérő módon azzal, amit megszentel Isten jelenléte: „Ne közelíts! Vedd le sarudat a lábadról, mert a hely, ahol állsz, szent föld” (Isten mondta Mózesnek a csipkebokornál, Kiv 3,5). Az „élők földje” szemben a holtak országával a messiási ország, az Ígért Földje; „új eget és új földet várunk, az igazságosság hazáját” (2Pét 3,13). A *Megtestesüléssel* megkezdődött a föld megszentelése, Krisztus sírja megszentelte az anyaföldet, ezért áldjuk meg a temetőket, a sírhelyeket. A földet művelni lehet, benne értékes drágagyöngyöt lelhetünk (valamiképpen helyreáll a Paradicsom földje). A föld sója az Egyház, azaz a megváltás nélkül ízetlen, értéktelen, salak csupán, a földi életet mint teret ki kell tölteni Istentől rendelt szolgálattal. (Sokan vittek zsákban magukkal szülőföldjükből, amikor kitelepítették őket.)⁴¹⁴

A *puszta* homok-, kősivatag (Palesztinában mészkőhegy, tűzkő- vagy sósivatag), ahol a vegetáció a harmattól függ, lakatlan, valami áldatlan, félelmet keltő, a gonosz, a démonok, az éhezés és szomjazás helye. A Lev könyve szerint a bűnökkel terhelt bakot (Áron ráolvassa Izrael bűneit) ki kell vezetni a pusztába, a kietlen helyre (vö. 16,21–22). Az ember nem tud ott maradni (az éhség, szomjúság, kígyók miatt), csak erőszakkal áthalad rajta, abban a reményben, hogy termékeny területre érkezik, ld. a választott nép *pusztai vándorlását* (kísértés és próbatétel) a tejjel és mézzel folyó Ígértföld felé. A pusztát azonban a földrajzi helyen túl az üdvtörténet egy korszakának is, az Isten-tapasztalat helyéül is ismerik: a Sinai

⁴¹³ D. Forstner, 80–82.

⁴¹⁴ Id. m., 82–85.

(hegy) pusztasága a törvényadás és a szövetségekötés helye (a döntés helye): „Magamhoz édesgetem (népemet), kiviszem a pusztába, s a szívére beszélek” (Oz 2,16). „Népét Isten a pusztába vezérelte” (Zsolt 136,15), úgy, mint nagyjait: Illést, Keresztelő Jánost, vagy magát Jézust is. Jézus negyvennapos pusztai tartózkodása, a megkísértés jelenete messiási erejének, lelki nagyságának is a kinyilatkoztatása. A keresztény remeték (Szent Antal, Pál, Bazil, Jeromos, Özséb stb.) a Krisztus-követés boldog állapotának tartják a pusztai magányt, a kitettség, a szegénység, a csönd, a meditáció állapotát (vö. kontemplatív rendek, Boldog Károly testvér, Charles de Foucauld, Carlo Carretto, Antoine de Saint-Exupéry, Thomas Merton stb.).⁴¹⁵

A *hegy(csúcsok)* élményét a közönséges emberi tapasztalat is nagyra értékeli. A mitológiák szerint a hegycsúc a világ közepe, itt laknak az istenek. Közvetítők az ég és a föld között, a transzcendens megtapasztalásának helye (az ég és a föld metszéspontja). Az Ószövetségben 520-szor fordul elő: Isten a kiválasztottjainak hegyeken jelenik meg (Ábrahám Izsák áldozata Mórija hegyén, Hóreb, Sinai a törvényadás hegye Mózesnek, Illés a Kármel-hegyen mutat be áldozatot (hegy mint kultuszhely), a zsoltárok Isten lakhelyeként emlegetik a hegyet, pl. „Miért nézitek irigykedve, ti magas kúpok, azt a hegyet, amit Isten lakóhelyül választott. Igen, az Úr ott lakik örökre” (68,17). Izajás jövendölése a végidők hegyéről szól, amely „szilárdan áll majd a hegyek tetején” (2,2) - ez már a kősziklára épített hegy, az Egyház előképe (vö. Mt 16,18). Jézus hegyre épült városról beszél (Mt 5,14), miközben a megkísértés hegyét járja (Mt 4,8), a „hegyi beszédet” mondja (az elnevezés Szent Ágostontól származik), a színeváltozás (Tábor) hegyén mutatja meg dicsőségét, az Olajfák hegyén éli át halálfélelmét, a Golgotán feszítik keresztre és egy hegyről búcsúzik a mennybemenetelekor (vö. ApCsel 1,12). A hegy szimbolikus, spirituális értelme: *maga Krisztus* (ld. egyházatyák) és a mennyei Jeruzsálem, az Egyház. A hit, még ha mustármagnyi is, hegyeket képes megmozgatni (vö. Mt 17,20). A hegy = hatalom. Az ősegyházi szarkofágplasztika és mozaikkészítés a trónoló Krisztust legtöbbször egy kiemelkedő dombon, hegyen ábrázolja (pl. a lateráni bazilika, a négy paradicsomi folyóval, mint a négy evangélium szimbólumával). A középkori szószerzők is a templomhajó egy „hegyén” álltak, ahonnan szimbolikusan Jézus tanít.⁴¹⁶

Az *út* (hodosz, via) már nem annyira kozmikus, mint inkább emberi alkotásként keresztény szimbólum. A konkrét palesztinai kereskedelmi és közlekedési utak (karaván, római) a Biblia képes nyelvén elvonatkoztatott jelentést kaptak. Az *Isten (Úr) útjai* kifejezés Isten tetteire, a vele való magatartásra vonatkozik. Erkölcsei fogalom, a haladás vagy a választás (válaszút) képe. A bűnbeesés történetét az a mozzanat zárja le: Isten kerubokat és fenyegető tüzes kardot állított, hogy őrizték az élet fájához vezető utat (vö. Ter 3,24), amely zárva marad a megváltásig. „Az én útjaim nem a ti utaitok” (Iz 55,8) – mondja Isten. Az emberek minden időben utakat kerestek Istenhez (via sacra), zarándokutak ezek egy szentélyhez, mint a *delphi* görög nemzeti szentélyhez (Kr. e. 7. – Kr. u. 2. század), vagy a Babilonból Zigguratba, Marduk templomába vezető. A *hinduizmus* négyféle üdvözülés-utat ismer: 1. a cselekedetek, 2. a tudás, 3. az aszkézis és 4. az Istennek való teljes odaadás útja. A *tao* a szenvedés megszüntetésének 8 útja a buddhizmus szerint. A pátriárkák útja azért jelentős, mert ezekre Isten állította őket (Ábrahámot, Jákobot, Mózeszt, Illést), mint ahogyan Jahvé vezette vissza népét a babiloni fogságból: „egy tiszta út vezet majd, amelyet szentek útjának hívnak” (Iz 35,8). *Keresztelő János* „útkészítőként” lép fel: „Készítsétek az Úr útját!” (pl. Mt 3,3), hogy helyet adjon annak, aki maga az „út, az igazság és az élet” (Jn 14,6). Minden út (nem Rómába, ahogy a közmondás tartja), hanem szentírási értelemben az új

⁴¹⁵ Id. m., 85–87.

⁴¹⁶ D. Forstner, 87–89.

Jeruzsálem felé tart (Jel könyve), ahová ezt az utat „próbálgatja, gyakorolja” az Egyház a liturgián keresztül, vö. *processziók*, vonulások, körmenetek (búcsújárás). Az Ószövetségben is voltak már a szövetség ládájával, felajánlásokkal, áldozatokkal, nagy ünnepeken, mint pl. a Sátoros ünnepekkor. A keresztény liturgia pedig kiszélesítette: gyertyaszentelő, virágvasárnapi, nagypénteki, húsvéti, úrnapi stb., ezek mind szent utak, amelyeken Isten közelébe jut a hívő ember. „Vezess az örök útra...” (Zsolt 139,24) – a *viaticum* a haldokló megerősítése az Eucharisziával. A Biblia két utat tár az ember elé: az igazság és a gonoszság útját (pl. Zsolt 1), hogy válasszon. Az apostoli atyák kedvelt témája ez (pl. Didaché I,1-6,1; Barnabás lev. 18,1–2: a fény és a sötétség útja, ld. Kumrán; a törvényesség és a törvénytelenység útja; Bazil és Ágoston is taglalja). Jézus határozott állítása az út-szimbólika értelme: „ismeritek oda az utat, ahová én megyek” (Jn 14,1). Krisztus az eleven út, a „keskeny út, amely az életre vezet” (Mt 7,13), amelyre rátaláltak a szentek (pl. Lisieux-i Szent Teréz), a modern lelkeségi mozgalmak (pl. neokatekumenális út), a filozófia (istenbizonyítási utak, Heidegger: minden út).

A *Nap*, a legjelentősebb világító. Amikor az Isten kezdetben megteremtette a mennyet és a földet, sötétség volt, ezért első szava: „Legyen világosság!” - és lett nappal és éjszaka (Ter 1,3). A fény fizikai elemzésén túl megmarad titoknak: „Melyik út visz oda, hol a fény lakik, és a sötétségnek hol van a lakóhelye?” – kérdezi Jób (38,19). A „szemünk fénye” teszi lehetővé, hogy lássuk a szépséget és a színeket (szemefénye = dicsősége). Az anyagtalan világ különösen a fény felé tájékozódik mint a lélek-Isten szimbólumához: „az Isten világosság, és nincs benne semmi sötétség” (1Jn 1,5); az Isten „megközelíthetetlen fényességben lakozik” (1Tim 6,16). János evangelista szerint „az Ige volt az igazi világosság, amely minden embert megvilágít” (1,9), Lukács szerint „a pogányok megvilágosítására” jött (2,32). Jézus maga mondta: „Én vagyok a világ világossága” (Jn 8,12; 9,5). Fény és élet tehát egymást átfedő fogalmak, ahogy a szír keresztények a két görög szót egymásra írták: fész, dzóé (vö. keresztmótvumoknál). A keresztiség által a katekumenben fény gyullad (illuminatio, vö. Szent Jusztin Apol 1). Pál morális értelemben használja: „valaha sötétség voltatok, most azonban világosság az Úrban, éljetez úgy, mint a világosság fiai” (Ef 5,8–9). A mennyei Jeruzsálemnek majd nem lesz szüksége sem napra, sem holdra, „mert az Isten dicsősége ragyogja be, világossága pedig a Bárány” (Jel 21,23). Ezt az örök világosság fényességét kérjük minden megholt számára (vö. a lucernáriumban: „Adj, Uram, örök nyugalommal neki, és az örök világosság fényeskedjék neki. Nyugodjék békében. Amen”, a fényünnepség, a húsvéti fény-liturgia).

A negyedik teremtés-napon alkotta Isten a világító testeket, „a nagyobbik világítót (a *Nap*), hogy uralkodjék a nappalon és a kisebbik világítót (a *Hold*), hogy uralkodjék az éjszakán, s hozzá még a csillagokat” (Ter 1,16). „Felfüggesztésük” és létrehozásuk a kor világgépének terméke, szimbolikus mondanivalójuk viszont kétségtelen („Isten látta, hogy ez jó” 1,19). A pogány népek a Napot, a Holdat és a csillagokat nem teremtményként, hanem istenségként tisztelték. Sokféle napisten-hit volt (Egyiptom, Babilónia, görög, római mítoszok: Hélios, Sol, stb.), ami ellen parancs szólt a kinyilatkoztatásban: „ha szemed az égre emeled, és látod a Napot, a Holdat és a csillagokat, az egész égi sereget, ne essél kísértésbe, ne borulj le s ne imádd azt, amit az Úr, a te Istened minden népnek adott az ég alatt” (5Móz 4,19). Bár a Szentírás elragadtatással szól a napról, pl. „A Nap, ha felragyog, ezt hirdeti: mily csodálatosak az Isten művei”, Sir 43,2; a 19. zsoltár leírja győzelmes útját: „mint völegény, úgy kel fel lakából, mint hős, úgy futja meg pályáját”. Az Énekek éneke dicsőíti a menyasszonyt (Mária, Egyház): „szép, mint a telihold, világos, mint a nap” (6,10). Jézus is hasonlít: „az igazak ragyogni fognak, mint a nap Atyjuk országában” (Mt 13,43), a Jel könyve pedig: „Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltözete a nap, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona” (12,1), ezt a képet az Egyház Isten Anyjára és önmagára alkalmazza. A Tábor hegyén Jézus arca úgy ragyogott, mint a nap (vö. Mt 17,2), Patmosz

szigetén pedig „jobbjobban hét csillagot tartott, szájából kétélű hegyes kard tört elő, arca pedig olyan volt, mint a teljes fényében ragyogó nap” (Jel 1,16). Az Egyház a nap korábbi szimbolikáját Krisztusra vonatkoztatja, a napisten születése napjára (sol invicti) helyezi december 25-én a le nem nyugvó örök napnak, Jézus Krisztusnak a születését (Heliogabalusz, 218–222, szír eredetű római császár hozta Rómába a legyőzhetetlen napisten kultuszát, Aurelianusz császár pedig felszentelte 274-ben a római templomát). Jézus halála napján a nap elsötétedett (a bűn uralma, kihuny a világosság, a szomorúság, a gyász jele), de csak utat készítve az igazi hajnalhasadásnak, az igazi napfelkeltének, Krisztus feltámadásának: „Ezt a napot az Úr szerezte, ujjongjunk és örvendjünk benne!” (Zsolt 118,24; ezt a verset az egész húsvéti nyolcadban sokszor ismétljük). A vasárnap is a Nap (Héliosz) napja (Sonntag). A nap-szimbólumot bőségesen alkalmazták az egyházatyák, a templomokat (sírokat) napkelet felé tájolták (keletelés). A katekumeneknek nyugat felé (napnyugta) kellett tagadást tenni a sátánra, míg kelet felé (napkelte) hitvallást Krisztusra. A zsoltos hűven kíséri a nap járását, benne Krisztus misztériumait; a hajnalhasadásban (vörös az ég alja) pedig Máriát látja az Egyház, akin, mint üvegen, áthatol a fény („transit, sed non frangit”, azaz áthatol rajta, de nem töri össze). A Krisztus és a szentek feje köré rajzolt napsugár, glóriola a szentség jele, átvétel korábbi pogány ábrázolásokból. A nagyobb, az egész alakot körülvevő „mandorla” (mandula) csak Krisztusnak és Anyjának jár ki. Egy napot 4 egységre osztottak: reggel 6–9, harmadik óra: 9–12, 12–15: hatodik óra, du. 15–18: kilencedik óra (vö. Jézus szenvedéstörténete).⁴¹⁷

A *Hold* a régi keleti asztronómiában még nagyobb szereppel bírt, mint a nap, hiszen változásával mérték az időt (hónap - hold, Mond - Monat). Izrael fiai nem annyira mint erős fényforrást, hanem a csodálatra méltó természeti jelenséget szépségéért szerették. Holdtőltekor szívesen utaztak éjszaka is (vö. Péld 7,20). A növekvő, elfogyó hold ismétlődő ritmusával szembeszökő egyezést mutatott a nők havi ciklusa, ezért a kozmosz életritmusát látták benne, amely meghatározza a termékenységet, a növények sarjadását, az esőt, sőt az emberek sorsát is. A nyakba (állatokéba is) akasztható kis ékszer félholdacsák (vö. Iz 3,18) a termékenységet hivatottak serkenteni. A holdkóros (epilepsziás) a hold ártó befolyása alatt állt, Jób is hiszi az égitestek (csillagok) meghatározó erejét az ember életében (pl. 38,33). A holdkultusz az egész ókori Közel-Keleten ismert, az „újhold” ünnepe Izraelben is gyakorlat. Ez az új hónap kezdetét, a teliholdat köszöntötte, vallási ünnep, áldozatbemutató, böjt- és gyászmentes nap, az eljövendő üdvösség árnyéka (vö. Kol 2,16). A Jel könyve asszonya lába alatt zsámoly, hasonlóan Naftali testamentumában: a dicsőségre emelt Júda öltözet. A holdfogyatkozás, amikor „vérbe borul”, eszkatológikus szimbolikájára utal: „Jelek lesznek a napban, a holdban és a csillagokban” (Lk 21,25). - Az egyházatyák sokat foglalkoztak a nap-hold szimbolikával, de a későbbi történelemben is újra előkerül, pl. Labouré Katalin vagy Lüttichi Julianna látomásában. Dante az Isteni színjátékban a holdat a filozófiával hasonlítja össze, mely az isteni nap és az ismétlődő sötétség között lebeg. A középkori keresztrefeszítés-ábrázolásokon ott van a nap és a hold: „a nap szégyenkezik a keresztre feszítettet látva, a hold pedig sóhajtozik a megváltás után” (Szent Jeromos).⁴¹⁸

„Az ég szépsége a *csillagok* pompája” (Sir 43,9), amelyet bámul az ember (vö. Zsolt 8,4). Ezt az antik népek is tudták, amelyek istenekként tisztelték a csillagokat. Már a babiloniak felfedezték, hogy a mindig ugyanazon a pályán mozgó csillagok között van 5, amely a többitől függetlenül kering, ezért „bibbu”-nak (elcsatangolt bárányok) nevezték; a Nappal és a Holddal együtt: 7. Ezek: Jupiter, Vénusz, Szaturnusz, Merkúr és Mars, amelyekben istenek megjelenési formáit látták. Isten ékírása a csillagok, melyekből nagyságát és a babona

⁴¹⁷ D. Forstner, 95–99.

⁴¹⁸ Id. m., 99–103.

hiedelmei szerint az emberélet sorsát lehet kiolvasni (melyik csillagzat alatt született, horoszkópok; „válassz magadnak egy csillagot”). Alexandriai Kelemen szerint Isten azért engedte az Astralkultuszt, hogy a pogányok ne maradjanak egészen istentelenek, ez egy út, amelyen a csillagok tiszteletén át Istenhez emelkednek (vö. Strom VI,110,3). Az első az, amit megfigyelt a Biblia, hogy megszámlálhatatlanok (mint égen a csillag), Isten teremtette őket, és kijelölt helyük van, útjuk, járásuk. Hullásuk, kihunyásuk Isten haragját jelzi (pl. Babel vagy Egyiptom bukása, egy fáraó halála, történelmi fordulók). Joél szerint Jahve napjának közeledtével elveszítik fényüket (vö. 2,10). A földre hullásuk jóslása (apokaliptika) meteorit-jelenségekre vezethető vissza. A Kr. e. 8.–7. században asszír hatásra elterjedt a kultuszuk Palesztinában is (vö. ApCsel 7,42), amit bálványimádásként elítélnék.

Jákob csillaga külön fejezet a csillagok történetében. Szám 24,17 szerint: „Csillag tűnik fel Jákob törzséből, jogar sarjad Izraelből”, ahogy Bálám, Beor fia megjövendölte, akinek Bálák moabita király parancsára kellett átkot mondania Izraelre. Ezt a katakombák freskóinak ábrázolásai is, meg az ősegyház értelmezése is messiási helyként azonosította a Mt 2,1–12-ben nagy örömet jelentő csillaggal, magával Jézus Krisztussal, akit a mágusok személyében megtalált a pogány világ. A Jel 2,28-ban olvassuk: „a győztesnek adom a hajnalcsillagot”. A 22,16-ban Jézus magát nevezi hajnalcsillagnak, a 2Pét 1,19-ben pedig a prófétai jövendölések a felgyulladó hajnalcsillag (utalás az idézett jövendölésre). A hajnalcsillagról magyaráz Szent Ambrus: méltó, hogy Krisztus az, hisz ő az igazi fényhordozó („lucifer” = lux-fero), hisz az új világ hajnalán jelent meg. Nagy Szent Gergely szerint elsősorban feltámadása által hajnalcsillag. Róla zeng a húsvéti örömeink: hajnalcsillag, mely nem ismer alkonyt. Az esthajnalcsillag az új nap kezdetét jelzi. A csillag egyik legtágabb, eszkatológikus értelmét adja Dániel könyve: „akkor az érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt, s akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnék örökkön-örökké, miként a csillagok” (12,3). A legvilágosabbak között is első Mária, akinek testéből „felkelt a nap”, Krisztus, ahogy egy középkori sequentia éneklí: „Genuisti prolem, nova stella solem” (fiat szült, az új csillag a napot). Az ún. Loretoi litániában is Stella matutina (Hajnali szép csillag) a neve. Máriát, a tengernek csillagát egy vesperás himnusz alapján Clairvaux-i Szent Bernát szólítja így sokszor.⁴¹⁹

A *felhő* és az *eső* összetartoznak, Jób mondja róluk: „Ki olyan bölcs, hogy a felhők számát tudná? És az ég tömlőit ki tudja megnyitni?” (38,37). A gyülekező felhők és a megnyílt ég csatornái a primitív népek számára misztikus értelmezést kaptak, bár nem istenségek, de valami hozzájuk tartozó, az ő szekerük, sátruk, leplük. A Biblia szerint Isten alkotásai, megtermékenyítik a földet, segítik a növekedést (vö. a hozzájuk társuló naiv elképzelések: pl. „lakóhelyed a vizek fölött rendezted be, a felhőket fogatként használad, a szelek szárnyán szállsz tova” Zsolt 104,3). A felhő a mulandóság szimbóluma: (a szem világa) „mint a felhő tovaszáll, eltűnik a távolban” (Jób 7,9), „akárcsak a felhő, elszállt boldogságom” (Jób 30,15). Istennel kapcsolatban a felhő az Ószövetségben szent szimbólum: jelenlétének, teofániájának jele, „trónusa a felhőoszlopon áll” (Sir 24,4), felhőben jelenik meg, népét felhőoszlopban vezeti át a Vörös-tengeren (Kiv 13,21). Amikor letáboroztak, felhő lebegett a megnyilatkozás sátra felett; Mózes felhőben beszélt az Úrral (pl. Mtv 31,15). A Tízparancsolat átadása előtt „mennydörgés, villámlás tört ki, sötét felhő telepedett a hegyre” (Kiv 19,16). A felhők többször baljóslatúak, de leginkább mégis az isteni hatalom, a mindenhatóság jelei: „betöltötte az Úr templomát annyira, hogy a papok a felhőtől nem tudtak bemenni ellátni a szolgálatot; az Úr dicsősége betöltötte az Úr templomát” (1Kir 8,11). Ez az ún. *sekina*, a bevonuló dicsőség, a messiási uralom látható jele: „az Úr majd megpihen Sion hegyén... olyan lesz számukra, mint a felhő nappal” (Iz 4,5). Az Újszövetségben bár

⁴¹⁹ D. Forstner, 103–106; Vanyó, 167–174.

kevesebbszer szerepel, továbbra is Isten jelenlétének a szimbóluma az Egyházban; a Szentlélek jele („A Szentlélek száll rád és a Magasságbeli ereje borít el” Lk 1,35, utalás a felhőoszlopra). Kifejezetten csak a színeváltozás történetében, a teofánia kísérőjelenségeként, majd a mennybemenetelkor mint titokzatos „elrejtő” takarta el Jézust a tanítványok szeme elől (vö. ApCsel 1,9), de Krisztus második eljövetelkor is felhőn ülve érkezik („eljön az ég felhőin” Mt 26,64; „a felhőn az Emberfia ült” Jel 14,14). A világ végén az élve maradók is felhőn ragadtatnak el Krisztus elé (1Tessz 4,17). A keresztény művészet a felhőt a Maiestas Domini hordozójaként ábrázolja (egy kéz a felhőből az Atyaisten hatalma, ld. a barokk korban).⁴²⁰

A *szivárvány* a világ új rendjével jelenik meg, amikor Isten szövetséget köt Noéval és fiaival. Ennek jeleként „szivárványt helyez a felhőkbe”; értelme az, hogy nem lesz többé pusztító vízözön (Ter 9,13–16). A héberben ugyanaz a szó jelöli, mint az *íjat* (nyíl), Isten megkegyelmezésének a szimbóluma. Az ószövetségi könyvek nagyszerű természeti jelenséget látnak benne: „Nézz a szivárványra, s dicsérd alkotóját, káprázatosan szép a pompájában. Átfogja fényével az égboltozatot, a Magasságbeli keze feszítette ki” (Sir 43,11–12). Az Újszövetség a klasszikus görög szót használja rá: *irisz*, Vulg.: *arcus*. A Jel könyve szerint Isten trónját övezi, vagy az angyal fején van (4,3; 10,1). A görögök is észrevették, számukra a hétszínű Írisz, az istenek híradója. A szivárvány három fő színe: piros, sárga, kék (ez alapján pl. Nagy Szent Bazil szerint a szivárvány a Szentháromság jelképe), de jelentősek a köztes, keverék színek is: narancssárga, zöld, indigókék, bíbor, lila. Adódik a különbség, egyesek más-más értelmezést adnak a színeknek: Arisztotelész csak a pirosat, zöldet és a lilát ismerte el, Plinius a pirosat, lilát és a kéket, ezek szimbolikáját könnyű megfejteni: kék az özönvíz színe, piros az eljövendő világégésé, zöld pedig az új világé. Nagy Szent Gergely a vizet és a tüzet fedezi fel a szivárványban (kék, vörös) ezért a keresztység jelképének tartja (víz és lélek, vö. Jn 3,5). Máriát mint kegyelemközvetítőt nevezi a keresztény költészet szivárványnak egyes himnuszaiiban („arcus pulcher aetheri” mennyei tiszta szivárvány, vö. Grünewald stuppechi Madonnája, 1520, vagy Svéd Szent Brigitta látomása).⁴²¹

A színek szimbolikája

A *színek* különleges helyet foglalnak el a keresztény szimbolikában. Alapjában véve tudjuk, hogy a különféle fényhullámok játéka. Plótinosz szerint a színek szépsége egyszerűen természetükből adódik, abból a tényből, hogy az anyag sötétjét legyőzi a fény jelenléte, amely bizonyos mértékben testetlen, szellemi és eszményi (ld. De pulchritudine, 3). A színek a tűzhöz, a fényhez kötődve a legerősebb kifejező jelképek (személyek, nemzetek, közösségek, családok, politika, zászlók, címerek stb.). A legrégebb színszimbolika a babiloni csillagkultusból való, a bolygóknak saját színük van: fekete a Saturnus, sötétpiros a Jupiter, világos piros a Mars, arany a Nap, sárga a Venus, kék a Merkúr, ezüst a Hold. A Szentírás tud a szent sátor függönyének és a főpapi öltözékek színéről, amelyekben az arany mellett visszatér a fehér (bisszus), a bíbor, a bíborkék, a karmazsinpiros (vö. pl. Kiv 25,3), mindezek isteni rendelés szerint. Josephus Flavius ősi szokásra hivatkozik: a bisszusz fehér lenvászon a földet jelképezi, ahonnan megterem; a sötétvörös bíbor a tengert, ahol a kagyló található; a bíborkék a levegőt, a karmazsin a tüzet (elsődleges értelmük nem a szín, hanem az anyag). A 4 alapszín és az elemek kapcsolata egyértelmű. Szent Jeromos folytatja: a főpap, akinek szolgálatához ezek a színek tartoznak, nemcsak Izrael népéért imádkozik, hanem az egész világért, amely földből, vízből, levegőből és tűzből, a mindenség elemeiből áll

⁴²⁰ D. Forstner, 106–109.

⁴²¹ D. Forstner, 109–111.

(Fabiolához írt lev. 64,19). Aquinói Szent Tamás ugyanezekhez fűz morális értelmet: fehér a tisztaság színe, bíbor a vértanúságé, karmazsin a szereteté, kék a mennybejutásé. Az Énekek éneke és a Jelenések könyve foglalkozik még a színekkel. A liturgia színskálája csak a 12. század utolsó negyedében állandósult a különféle idők, érzelmek, ünnepek karaktere szerint (az őskeresztény időben, mint ma keleten, ilyen szabály nem volt). III. Ince pápa négy egyházi színt említ: fehér, piros, fekete és zöld (viola még nem volt használatos).⁴²²

Kék az égbolt, a menny színe; az indiaiak a Krishna szimbólumaként tartják. Mózes és társai a szövetségkötés után „látták Izrael Istenét... fénylett, mint a tiszta ég” (Kiv 24,10). Mivel az eget az Úr szava tette szilárdná (Zsolt 33,6), a kék a hűség, a szilárdság, a megmaradás jelképe. A főpap kék felső ruhája a mennyek Istenére, a Mindenhatóval való közvetlen kapcsolatra emlékeztette a zsidókat. Királyi szín, az érintetlenség, a tisztaság színe is, a Szeplőtlen Születet a 15. századtól gyakran világoskék köpenyben (régibizánci: sötét bíbor, vagy bíborkék) ábrázolják. Az angyalok „színe” is kék.

Sárga az ázsiai kultúrákban a fény és a hatalom jele. Az ún. sáfránysárga a perzsa királyok (ünnepi) öltözetének színe. A középkorban a zsidóknak sárga spicces kalapot, (később csillagot) kellett hordaniuk (a IV. Lateráni Zsinat 1215-ben a mórok által bevezetett szokást általánosította). Júdást sokszor ábrázolták sárga köpenyben. Aranysárga az érett gabona színe is, az örökkévalóságé, a teljes fényé, a méltóságé, a dicsőségé: az arany színű miseruha minden más színű helyett használható. Az irigység sárga színe az epével van kapcsolatban, és a rossz arcszínre alkalmazzák.

Zöld a tavasz, a vetemény, a természet (paradicsomkert) színe, a remény szimbóluma: „Abáj és a szépség elbűvöli a szemet, de mindkettőnél jobban a zöld vetés a mezőn” (Sir 40,22). A Jeruzsálem környéki menyasszonyok zöld színekkel ékesített ruhát viseltek (gyümölcsstermő élet, gyermekáldás). A zöld szín jót tesz a szemnek, megnyugtat, az ifjúság életéről, frissességéről szól. III. Ince pápa leírásában a zöld „color medius”, a többi szín között helyezkedik el, a zöld miseruhákat az évközi időben használja az Egyház.

Piros a vér színe („Minden testnek a vér az élete, ne egyétek meg tehát a véréte egyetlen testnek sem, aki eszik belőle, ki kell irtani” Lev 17,14). A történelem előtti korokból való adatok szerint szokás volt a halottat vörös homokkal beszórni, mert ez a halál utáni élet jele volt. Ugyanez a tűz színe, és a szereteté (a parázsé, meg a felkelő és lenyugvó napé). Bibliai használatban a küzdelem, a harc színe: „a harcosoknak vöröslik a pajzsa, bajnokai bíborba öltöztek” (Náh 2,4). A babiloni vadállat skarlátvörös (vö. Jel 17,3), Jézusra is gúnyból bíborszínű köntöst adtak (vö. Mt 27,28). A bűn színe is a vörös: „Ha olyanok is volnának bűneitek, mint a skarlát, fehérek lesznek, mint a hó, és ha olyan vörösek is, mint a bíbor, olyanok lesznek, mint a gyapjú” (Iz 1,18). Plinius és mások tanúsága szerint a menyasszonyok tűzpiros fátylat viseltek (Flammeum), sokszor a csokor és a baldachin is piros volt arany fonalakkal, talán a születés és halál szimbólumaként. „Az én kedvesem fehér és piros” - mondja az Énekek éneke (5,10), amit Szent Ambrus így értelmez: fehér a vőlegény (Krisztus), az isteni hatalmában, piros az emberi külseje miatt, amelyet a megtestesülés misztériumában felvett magára. A liturgiában a Szentlélek (Pünkösöd), a szenvedés (Virágvasárnap, Nagypéntek, Szent Kereszt ünnepe), a vértanúk, az apostolok és az evangélisták színe. A római Santa Maria Maggiore mozaikkészítője tűzpiros angyalarcokkal ábrázolta tiszta szellemi természetüket.

Bíbor és *lila* (*viola*) színek különösen jelentősek. A bíbor (puhatestű tengeri állatokból, bíborcsigákából nyert drága festék, pl. Föniciából) az ókorban is a legszebb, legnemesebb szín volt, az istenség, az istenített császár színe. A bibliai adatok szerint is viselték más királyok. A szegény Lázár gazdag embere is bíborban és patyolatban járt (vö. Lk 16,19). A keresztény

⁴²² Id. m., 115–123; *Lexikon alter und neuer Symbole*, 35; *Herder Lexikon*, 49.

művészetben a teremtő Isten, a feltámadt Krisztus, Mária, az Egyház és a bíborosok színe (a vértanúságra való készség). A római violaszín mint a püspöki méltóság és kitüntetések jele szintén eredetileg a bíborból való. Értelme: „az Isten színe”, az ő titkai kiszolgáltatóinak megkülönböztető színe. „A kúria neve, amelyhez tartozol: Egyház, ott a te bíborod: Krisztus vére, s bíborod terhe: az ő keresztje” (Tertullianus). A liturgia lila színe (advent, nagyböjt) a bűnbánat, a vezeklés és a gyász érzését fejezi ki (vö. gyóntató stóla).

Fehér a fény, az öröm, az ünneplés jele: „Viselj mindig fehér ruhát, és a fejedről ne hiányozzék az olaj!” (Préd 9,8) Alexandriai Kelemen szerint azokhoz az emberekhez, akik a békét és a fényt szeretik, fehér szín illik. A görög és a római hagyományban az ünneplő ruha színe, pogány papok is fehérben áldoztak a fény isteneinek. A mózesi szabály szerint a szentélyben tiszta fehér bisszuszt, lenvásznat kellett használni. A tisztaság a győzelem és a tökéletesség (hatalom) színe a táborhegyi megdicsőüléskor és a feltámadáskor (két fehér ruhába öltözött angyal jelezte, vö. Jn 20,12, ugyanígy Jézus mennybemenetelekor, ApCsel 1,10). A Jel kedvelt színe: a Bárány menyasszonya, a 24 vén, az üdvözültek és a vértanúk viselik. A liturgiában Krisztus, Mária, az angyalok, a szentek ünnepein használják, valamint szentségek kiszolgáltatásakor (pl. házasságkötéskor). Az újonnan megkeresztelt is fehér ruhát kap, hogy mocsoktalanul vigye az ítéletre (vö. átadó imádság). Sok szerzetesrend visel fehér habitust, a pápa reverendájának színe is fehér. A menyasszony ruhája az érintetlenséget, a szüzességet jelképezi, úgy, mint az elsőádozaskor, bérnálásakor vagy más vallási eseményen.

Fekete az éjszaka, a pusztulás, a szomorúság, a sötétség, a halál, így a gyász jelképe. A bűn, a sátán színe is (fekete lélek = bűnös lélek). A régi görög szó (μελας) egyszerre jelenti a színt és a veszélyest, szörnyűt, rosszat. „A nap olyan fekete lett, mint a szőrzsák” - írja a Jel 6,12 a végső időkről. Josephus Flavius szerint a bíróságon ha valaki feketében jelent meg, akkor vagy beismerte bűnösségét, vagy kegyelmet kért, a zsidó kultusból ki volt zárva a szomorúság színe. A keresztény liturgia a temetési szertartásokon, istentiszteleteken használja, de lehet viola színnel is helyettesíteni. Középkori egyházi írók szerint a világmegvetés, az alázat, az igénytelenség színe, ezért hordják a klerikusok, sok szerzetes és a papság (reverenda).

Barna (szürke) mint a föld, a hamu (humus), a humilitas, az alázatosság, a szegénység szimbóluma, ezért is választották sajátjuknak a ferencesek és általában a kolduló rendek.

Kő és fém szimbólumok

A kövek keménységük és változatlan durvaságuk miatt az emberfeletti erő, hatalom titokzatos képviselői a primitív népek szemléletében. Nem magukat a köveket, hanem a mögöttük lévő más-létet, abszolút létet tisztelték, különösképpen az égből hullott köveket (meteoritok), amelyek a menny kapujából, az istenek közeléből valók. Kultikus tiszteletük régi (ld. a mohamedánok Kaaba kövét). Korábban ezek a kövek jelezték az istennel létrejött szövetséget, magát az istenséget, mely csak később lett ember formájú. Van összefüggés a halott mozdulatlansága és a *sírkő* között (kórákás a holtak uralma ellen). A választott népre is hatott a környezete, de folytonosan küzd a kísértés ellen: „ne csináljatok magatoknak bálványokat, ne emeljetez jelképes köveket, hogy hódoljatok előttük” (Lev 26,1; 5Móz 4,28; Iz 37,19 stb.). Ennek ellenére szokás *emlékköveket* állítani (12 kő a 12 törzsnek Józsué idejében, vagy Illés is 12 szikladarabból emeli oltárát). A *sztélek* feliratos emlékkövek, egyiptomi mintára készült bazalt vagy mészkő oszlopok. A bibliai szóhasználatban a szikla Jahve erejének szimbóluma: „Istenem, sziklám, hozzád menekülök” (Zsolt 18,3). A 10 parancs táblái is kőből készültek. A pusztai vándorlás szikláját az 1Kor 10,4 egyenesen Krisztusra vonatkoztatja (ittak belőle, a szikla Krisztus volt). Sokszor mint *szegletkő* jelenik meg (pl. Iz 28,16), amely a Messiásra vonatkozik (akit elvetnek). „Aki erre a kőre esik, összezúzza magát, akire pedig rázuhan, azt szétmorzsolja” (Mt 21,44); ez az

apostoli igehirdetés alapja is (vö. ApCsel 4,11). A *megkövezés* az egyik brutális halálnem (István). Jézus Pétert mondja az Anyaszentegyház sziklájának (Kéfa), amelyen „az alvilág kapui sem vehetnek erőt” (Mt 16,18). Antióchiai Szent Ignác tovább vezeti a képet: minden hívő élő kő, amelyekből Isten városa épül (Eph 9,1), Pál Ef 2,20 és 1Pét 2,5 alapján. Órigenész oltárköveknek nevezi a Lélektől irányítottakat (vö. a templomszentelés rítusa). A kő egyszerre Isten, Krisztus és az Egyház szimbóluma. Megtalálható azonban a kő negatív értelme is: a köves talajba hullott magok a gyümölcstelenséget, a hiábavalóságot jelentik (vö. Mt 13,5); a kenyérrel ellentétben a szeretetlenség jelképe (vö. Mt 4,3; 7,9). Góliát parittyájának követ Krisztus fúrja a sátán fejébe, ezzel legyőzi. Lázár és Jézus sírjának záróköve elhengerítettnek, hogy helyet adjanak az életnek. Az Apokalipszis fehér kőve (az új névvel, ld. 2,17) a szerencsés választást jelképezi (jó ómen, fekete kő - fehér kő). A *drágakövek* közül jelentősek azok, amelyeket a főpap melltáskájában hord (12), az amulettek (szkarabeusz) és pecsét(gyűrű)k, amelyeket a következő drágakövekből készítettek: *ametiszt*, az antikok a mámor, a részegség ellenszerének tartották. Plinius: „*gemma Veneris*”, Vénusz, a szerencse kövének tartja. Sötétlila színű, a későbbi exegéták szerint az *alázat* szimbóluma; *gyémánt* (héb. samir, a drágakövek királynője; ritkasága, keménysége és ragyogása miatt becses, íróeszközként is használták. Az igazi gyémánt maga Krisztus, a *hűség* jelképe); *jáspis*, ami sokféle erő hordozója, a *termékenység* szimbóluma, (vö. mennyei Jeruzsálem), *ónix* (hegyi kristályféle drágakő), *rubin* (piros kő); *smaragd* (zöld színű, az antikok tükröt készítettek belőle), ami az *irgalom*, a *kegyelem*, a *szüzesség* szimbóluma; *topáz* (sárgászöld vagy aranyszínű kő. Az isteni bölcsesség és a törvény, a kontemplatív élet, az örökkévalóság jele), vagy *zafir* (ezüst, vagy arany pontokkal beszórt kék drágakő, a *menny* jelképe), ezeket használták gyűrűk készítésére.⁴²³

A *fémek* között rangsort állít a Biblia. Katalógusában (Szám 31,22) első helyen áll az *arany*. Míg sok ókori nép bőségében volt, Izrael fiai vásárolták vagy hadizsákmányként szerezték, ékszereket készítettek belőle, olykor bálványszobrokat is, használták bevonatul, és a főpap efódjának hímmzett formájaként. Az aranyborjú mint Jahve képmása az eltévelyedés jele. A megszületett Üdvözítő ajándékai között volt az arany is, amit a napkeleti bölcsektől kapott. Jobbára a menny szimbólumaként ismerték, kivált a bizánci művészet, a barokk, az egyházi kegytárgyak kedvelt anyaga. Utána jön rangsorban az *ezüst*, ami nem volt olyan ritka, mint az arany, használati tárgyakat készítettek belőle. Világos színe miatt a tisztaság jelképe. A *réz* (*bronz*) általában ötvözetként a különféle kultikus tárgyak anyaga; jelentős az ún. 12 ökrön álló „bronzmedence” (tenger), a papok kultikus mosakodására, (10 x 5 könyök, ld. 1Kir 7,23). A vasat a sumérok az „ég fémjének” nevezték, Kánaánban a filiszteusok révén vált ismertté: fegyvereket, harci eszközöket készítettek belőle, rideg keménysége, szilárdsága miatt kedvelt fém. Az *ón* és az *ólom* kevésbé ismert fém, súlyuk miatt mérőónt, vagy ostorgolyókat készítettek belőle (rómaiak). A fémeket olvasztó kemencékben formálták, ezeket fával fűtötték, a folyékony fémot olvasztó formákba rakták, a nyers fémot kalapáccsal művelték meg. A kiégetés és a kemence a végidők képeit idézik (az eltévedt Izrael maradéka tisztul meg az olvasztó kemencében, ld. Zak 13,9; Mal 3,2).⁴²⁴

Növények és állatok

A fák, *növények*, virágok, ültetvények, ligetek az ősi, primitív vallásokban a természet istenítésének tárgyai voltak az ókorban (pl. szent fák). Az izraeliták számára ezért volt törvény, hogy mint a bálványokat, a szent fákat is ki kell vágni a meghódított területeken (vö.

⁴²³ D. Forstner, 125–130. 132–141.

⁴²⁴ Id. m., 141–148; *Herder Lexikon Symbole*, 110.

5Móz 7,5). Jelentős fái azonban a választott népnek is vannak, pl. a *tamariszkusz* (v. *terebint*), lombtalan, vöröses virágú, patak mentén növő fa, melynél Ábrahám segítségül hívta az Úr nevét (vö. Ter 21,33). Ilyen még a *tölgy*, amely az erő szimbóluma; szomorú látvány, ha kidől (pl. Iz 1,30). A kivágott fa építőanyag (megmunkálását a föníciaiaktól tanulták) vagy tüzelő, míg az élő fa szimbólum: az (örök) életnek, a megváltásnak (keresztfa) a jelképe. Bibliai gyümölcsfák: alma (gör. mélon = „malum”, mala granata), dió, füge, gránátalma, mandula, olaj, pálma, pisztácia és egyebek: akác, cédrus, balzsam, fűz, ciprus, mirtusz, platán, szantál. Az öregeket visszavágják, megmetszik: „A fában mindig marad még reménység, ha kidöntik is, új ágakat hajt”. Succisa virescit! (Jób 14,7) Az egyik legszebb messiási ígéret ehhez kötődik: „Vessző kél majd Izáj törzsökéből, hajtás sarjad gyökeréből”, Pál is tud a beoltott olajfáról, ezek a pogányok (vö. Róm 11,17): a megtestesülés titkát a *gyümölcsoltással* tették szemléletessé (ünnepe: március 25). Palesztinában kb. 40 helység gyümölcsfáról volt elnevezve. A zsoltárok nemegyszer megszemélyesítik a fákat: tapsolnak, ugrálnak, örülnek. Az ószövetségi Szentírás egyetlen példázatában királyt választanak maguknak (ld. Jótám meséje: Bír 9,8-15, a tövisbokr győzött az olajfával, fügefával és szőlővel szemben). A legjelentősebb fa az *élet fája* (a jó és a rossz tudás fája, Ter 2,9.17). Ehhez kapcsolódik a Jel 22,2 látomása az élet vize mellett álló élet fáiról (12-szer teremnek, gyógyító leveleik vannak). Jézus zöldellő fákat akar, a kiszáradtat tűzre valónak tartja. Keresztfája az „átok” fájává lett („átkozott mind, aki a fán függ” Mtv 21,23), ahonnan mégis a megváltott élet sarjad ki (vö. Gal 3,13). A római mozaikokon a fák, növények, virágok nem pusztán díszítő elemek, hanem a föltámadás meg az örök paradicsom szimbólumai, mind a keresztfa körül (Lateráni bazilika, San Clemente).⁴²⁵

Különösen jelentős az *olajfa*, amely szívós, örökzöld, 10 m-nél magasabbra nem nő, leginkább domboldalokon telepítik (ld. Olajfák hegye). Májusban virágozik, fehér virágaiból 1–2 olajbogyó fejlődik (zöld, fekete), október elején lerázzák. A kisajtolt olajat kultikus célra, mécsesekbe, gyógyításhoz és fölkenéshez használták. A három szent olaj szentségek alapanyaga (Oleum Catechumenorum, Infirmorum, Chrisma), a béke, a kiengesztelődés, az irgalom, a Szentlélek erejének szimbóluma. Könnyen száradó, igen illatos keleti növényolaj a *balzsam*. Sába királynője ajándékkul adta Salamonnak, használták halottak sírba tétele előtt tartósító szerként, kenetként; nők illatszerként (főként a perzsák); az illatáldozatnak is egyik anyaga. A harmadik szent olajba kevernek belőle.

Jól ismert és szimbolikus értelemben használatos a két-háromszáz évig is elélő *pálma* mint a kultusznak, elsősorban a sátoros ünnepen használatos kelléke. Erről a 7 napos hálaünnepről a Lev 23,39-43 tudósít: a sátrakban lakás után a nyolcadik napon körmenetben vitték a jeruzsálemi templom oltára körül a mirtusból, pálma- és fűzágakból készült csokrot. A pálma már itt a jövő reményének szimbóluma. Jézus jeruzsálemi bevonulása, a Virágvasárnap (Pálmavasárnap) hozsannája, a barkaszentelés mind ide vezethető vissza. Az „örök sátrak” (Lk 9,28) felé tartó krisztushívő, még ha a vértanúság útján is, de Krisztus dicsőségében (feltámadásában) részesül, ezért ábrázolják pálmával, a mártírium szimbólumával (pl. a ravennai mozaikokon). Kőkoporsókon a pálma a halhatatlanság (reményének) a jele.

Nyilvános mérközések győztesei a hellén világban és korábban (Kr. e. 5. század) pálmaágakból font *koszorút* kaptak (sztefanosz, corona). Ez a növény/virág-fonat tárgyak, állatok, emberek díszéül szolgált. Ember fején az öröm, a diadal jele. Az olimpiai koszorú olajágból készült, Delphiben babért, Korintusban fenyőt használtak, de Athénban ismert volt az arany- ezüst koszorú is. Pál is utal rá: „A jó harcot megharcoltam, készen vár az igazság győzelmi koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az igazságos bíró” (2Tim 4,7); a

⁴²⁵ D. Forstner, 149–179.

versenyzők hervadó koszorúért, mi hervadhatatlanért küzdünk (vö. 1Kor 9,25). Az Ószövetség nem használta, az Újszövetség kettős értelemben: Jézus *töviskoszorúja*, valamint a hit győzelmének *díja, a hervadhatatlan koszorú* (Jel-ben 14-szer). Az ősegyházban a neofita keresztelése után virágkoszorút kapott, az 5. századi mozaikokon (pl. római Santa Prassede) a szentek (szüzek, vértanúk) fehér ruhában vannak, fejükön koszorú, kezükben palmaág (vö. ősi kocsihajtó motívum). Koszorújukat fel is ajánlhatják annak, akitől kapták (ld. Santa Maria Maggiore mozaikján a Mária ölén ülő kis Jézusnak ajánlják fel a vértanúk a koszorúikat, mint a mágusok), ld. még az adventi koszorú gyakorlata.

A gyümölcsök közül jelképi fontosságával kiemelkedő a *szőlő(tő, -fürt, -bor)*. Az „istenek italát” Noé is termelte és fogyasztotta (vö. Ter 9,20). Már az Ószövetség a választott népet Isten szőlőkertjének tekintette (Iz, Oz, Ám), hisz minden gazda a magáét, mint a paradicsomkert kicsinyített mását művelte, gondozta (pl. Mt 21,33: bekerítette, tornyot épített benne, szüret idején munkásokat alkalmazott). A szőlőtő szimbolikájának legszebb tanúja a Jn 15,1–8: „Én vagyok az igazi szőlőtő, Atyám a szőlőműves”. A vesszőknek, a keresztényeknek benne, rajta kell maradniuk. Az allegória értelme a Jézussal való elszakíthatatlan közösség. Pálnál ennek felel meg a fő és a tagok kapcsolata. A szőlőtő termése, a bor, mint a búzáé a kenyér az Eucharisztia anyaga, a Krisztus testéből és véréből táplálkozó Egyház szimbóluma (ld. Domitilla katakomba, későbbi képzőművészeti alkotások).

A *tömjén* különleges afrikai, ázsiai vagy indiai fagyanta, parázson kellemes illatot áraszt, ezért használták már az ószövetségi illat- és ételáldozatok bemutatásakor („istenszag”). A napkeleti bölcsek ajándékai között tömjént is vittek Jézusnak (Mt 2,11); a Jel 5,8 látomásában a szentek felszálló imádságának a szimbóluma. Hasonló illatszer az *álóé*, egy liliomfajta cserje leveleiből nyert nedv. Jn 19,39 szerint együtt szerepel a *mirhával* (illatszer, borhoz keverve kábító hatású), temetéskor is használták mindkettőt.

Az egyiptomi síremlékek, ősi, babilóniai szövegek, mítoszok tanúsága szerint az *állatvilág* természetfeletti tisztelete az ember kettős, testi és szellemi voltából származtatható. Egyrészt a félelem, az értetlenség, az alacsonyabb rendű élőlények bizonyos emberi hasonlatossága, mégis tőle különbözősége teremti meg a pogány kultuszukat. Noha ezek hatnak a bibliai emberre, mégsem ezúton, mitologikus fejlődésben jelennek meg az állatszimbólumok, inkább némi tulajdonságuk kiemelése kapcsán. A szárnyalás, repülés tulajdonságát ruházzák pl. a szeráfokra, (ld. Iz 6,2: hat szárnyuk van); a kerubokra (Jel 4,8), aminek kapcsán a 4. századtól az evangélista-szimbólumokra is hatással voltak a szárnyas angyalok, állatok (Mt: szárnyas angyal, Mk: szárnyas oroslán, Lk: szárnyas ökör, Jn: szárnyas sas, - az emberréválás, a feltámadás, az áldozat és a mennybemenetel szimbólumai). A madarak gyorsaságán, felfelé repülésén túl jelképpé válik a gondtalanságuk, a hazát, fészket kereső igénytelenségük, védtelenségük: „Nézzétek az ég madarait” (Mt 6,26) - Jézus értelmezésében a gondviselés jelképei. Nemegyszer az állatokat negatív vonásaik emelik jelképértékűvé: tengeri szörny, leviatán (krokodil), sárkány, csúszómászók (pl. a kígyó). A tiszta/tisztátalan vallási megkülönböztetés egészségügyi szempontból is történt, de inkább a démoni erőkkkel feltételezett kapcsolatuk alapján (dögevők, ragadozók).⁴²⁶

A *hal* (gör. ichtüsz, ΙΧΘΥΣ) mint igen elterjedt és jelentős keresztény szimbólum egy ősi hitvallás rövidítése: Ι (észousz) Χ (risztosz) Θ (eou) Υ (iosz) Σ (óter) = Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó, ezt a monogramot sokszor használják és értelmezik az egyházatyák. Első kapcsolódási pont a keresztség: „Mi halacsák a vízben születünk” (Tertullianusz). A halban gazdag víz a termékenység zsidó szimbóluma („élő víz”). Katakombák freskóin az öt kenyeres kosár és a két hal az Eucharisztia (kenyérszaporítás) jelképe (Jn 6). Ehhez társul a

⁴²⁶ Vö. D. Forstner, 219–300.

reményt jelző horgony, amelyben a kereszt képe van elrejtve. Feltámadása után Jézus halat eszik tanítványaival (Jn 21,9), miután a halban gazdag Galileai-tó partján tanított, onnan választotta (halászokból lett) apostolait, akiket „emberhalászoknak” nevezett (Lk 5,10). Emlékezetes az ószövetségi hal képe, amely magába fogadja Jónást, ezzel előképet nyújt Krisztus sírban fekvésének (utal rá Mt 12,39) és alkalmazza az ókeresztény művészet (az üldöztetés általános keresztény szimbóluma). A nem pislogó, a mindig nyitott halszem az állandó ébrenlét, az örök élet jelképe (gör. művészet: a halhatatlanok, az istenek halszemű lényeknek ábrázolva). A keresztység ilyen lelki, szellemi szemeket ad.⁴²⁷

A *bárány* (juh, birka, kos) ősi keresztény szimbolikáját Iz 53,7-ből meríti, ott ez az állat az ártatlanság, a büntelenség, a szelídség jelképe; ráadásul arámul bárány = szolgál. Keresztelő János kétszer nevezi Jézust Isten Bárányának, aki elveszi a világ bűneit (vö. Jn 1,29). A zsidó kultuszban ismert volt a reggeli és esti áldozatban, meg a húsvéti bárány feláldozásában. Ez utóbbi előképe Krisztus áldozatának, melyben ő lett a főpap és a bárány. „Krisztus, a mi húsvéti Bárányunk” alapszimbólum, aki az új exoduson át a megváltás új korszakába vezet (kenyér- és boráldozat). Az ártatlanság és az áldozat összekapcsolódik az ApCsel 8,32-ben (az etióp udvari tiszt megtérésének története), és az 1Pét 1,19-ben („nem veszendő ezüstön vagy aranyon szabadultatok ki, hanem Krisztusnak, az egészen tiszta báránynak a drága vére árán”), meg a Jel-ben 30 helyen szereplő feláldozott és megdicsőült bárány képében. Fontos az újszövetségi nyáj képe, ami Isten népét jelenti (pl. Jn 10: Ige, pásztor, bárány, kapu), a pásztor gondoskodása folytán célhoz érnek; végül egy nyáj lesz (akol) és egy pásztor. A kos (juh hímje) erős és jó gyapjút ad, áldozati állat (Ábrahám szarvaival a bozótban fennakadt kost áldoz fel Izsák helyett, ami utalás a keresztre feszítettre), szarvából készült a sófár kürt és az olajtartó edény. Mt végső nagy ítélet-panorámájában az Emberfia mint pásztor jobbjára állítja a juhokat, baljára pedig a kosokat (25,33). A 4. századtól mozaikokon jelenik meg, majd a keresztény művészet különböző ábrázolásain, szarvakkal (erő, hatalom), fejét hátrafordítja, visszanéz követőire; a kereszttel, zászlóval való díszítés a középkor óta szokásos, mint a szenvedő bárány képe (Ravenna, Róma; portálok, zárókövek, ostyák, pásztorbotok visszatérő ábrázolása). Szent Ágnes szűz és vértanú (agnus = bárány) kultusza is erősíti ezt a szimbolikát (január 21).⁴²⁸

A *tojás* egyetemes szimbólum, a természet megújulásának, újjászületésének a jelképe. Vissza a létezés eredetére is. Egyiptomban Ré, a Nap a tojás sárgájából származik, a görög világban a holdistennő attribútuma. A magyar népi hiedelemvilágban termékenységi szimbólum, hagyományos húsvéti étel, a sírjából feltámadó Krisztus jelképe. Ahogy a tojásból új élet kel, és széttörnek a héjak, úgy támadt fel Krisztus széttörve a sír bilincseit. A piros szín a festett tojáson Jézus értünk ontott vérének színe.⁴²⁹

A *nyúl* sok kultúrában a termékenység szimbóluma, holdbéli állatnak tartották, mert a teliholdon látható sötét foltok ugró nyúlra emlékeztetnek. A buddhista művészetben is jelen van: a legenda szerint tűzbe ugrott, hogy Buddha eledelhez juthasson. Az Ószövetség tisztátalan állatnak tartja (vö. Lev 11,5-6). Európában a tavaszi termékenység jelképe, a keresztény művészetben védtelensége miatt a magát Istenre bízó embert jelképezi. A szőlőskertekben szőlőszemeket csipegető nyúl a keresztény ember jelképe, aki az ördög elől Jézushoz menekül. Szent Ambrus a bundáját váltogató nyúlban a feltámadás jelképét látja, talán ezért lett belőle húsvéti szimbólum. Szent Anna képein a meddőség utáni termékenységet jelképezi.⁴³⁰

⁴²⁷ Vanyó, 133–136.

⁴²⁸ *A keresztény művészet lexikona*, 45–46.

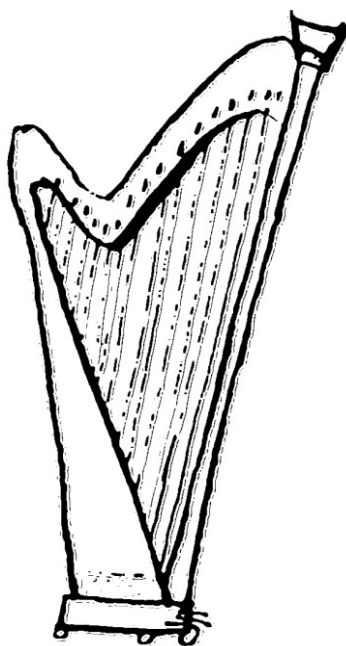
⁴²⁹ Nóda Mózes: *Liturgika*, Univ. Press, Kolozsvár, 2005, 248–249.

⁴³⁰ Id. m., 249–250.

Vegyes szimbólumok

A legősibb keresztény Krisztus-ábrázolás gyökerei a pásztorkodó választott nép életébe nyúlnak vissza. A szegények maguk őrizték jószágait, a tehetősebbek *pásztort* fogadtak, akinek fizetsége a nyáj egy része vagy pénz volt (ld. béres). Dolga volt legelőt keresni, itatni, megvédeni a nyájat (farkasoktól, tolvajoktól); szép tanúsága ennek a 22. zsoltár, mely már átvitt értelemben az Úrra vonatkozik. Asszír királyok gyakori címe volt, képe a késői római császárkor kedvelt bukolikus témái közül, Epikurosz nyugodt, zavartalan életideáljából (hedonizmus) egészül ki (felicitas temporum - aranykor: a halál utáni állapot, ahová Hermész mint pásztor viszi vállán a lelkeket, vö. régi szarkofágok). Izajás, Jeremiás, Ezekiel képei Jahvéra vonatkoznak, de messiási ígéretek, melyek Jézusban teljesednek (ő a jó Pásztor: Jn 10,7–10; a juhok nagy pásztora: Zsid 13,20, vagy a legfőbb pásztor: 1Pt 2,25). Péter az egész Egyház főpásztori feladatát kapja: „Legeltesd juhaimat!” (Jn 21,16), de a többi előljárónak is Jézus példájával kell jó pásztorként gondoskodnia a hívekről (vö. pl. Ef 4,11; Pál milétoszi beszéde: ApCsel 20,28). A pásztor képe gyakran megjelenik az ókeresztény irodalomban (ld. Hermasz: Pásztor; Tamás-akták; feliratok, stb.) és ikonográfiában. Keresztelőkápolnában éppúgy, mint a 3. századtól római katakombákban kedvelt Krisztus-ábrázolás. A bíborsávos tunikában bárányai között álló pásztorlegény az egyik legszebb képe a Galla Placidia ravennai temetőkápolnájában, - juhait, noha paradicsomi tájban vannak, vezetőjük szavára figyelnek. A pásztor szimbólumát viselik az Egyház felszentelt szolgálattevői (püspök, pap, diakónus), akik Krisztus pásztori szolgálatában részesednek (lelkipásztorkodás).⁴³¹

Igen gyakori ókeresztény szimbólum az ún. *orante* (imádkozó) férfi vagy nő, felfelé kitért kezekkel. Római pénzeken a „pietas” megtestesítője (Traianus korában). A kitért kéz az imádság régi zsidó gesztusa is (vö. Zsolt 88,10: „feléd tárom kezemet, Uram”), Mózes is így tartotta kezét az amalekiták elleni harcban; a keresztény „Sursum corda!” ennek belső tartalmára utal. A kitért kéz a szenvedő Krisztus utánzása is (egyházatyák értelmezése): ez az imádság küzdelem és egyben győzelem a gonosz felett, ezért biztonság, az üdvözültek kiegyensúlyozottsága tükröződik rajtuk.⁴³²

⁴³¹ Vanyó, 178–188; *Herder Lexikon Symbole*, 76.

⁴³² Vanyó, 188–190.

Befejezés

Ez a könyv a katolikus liturgika és szimbolika – mondhatni – jegyzetszerű összefoglalása, a liturgika tantárgy két félévre előírt tananyaga a teológiai főiskolákon. Ám ennél talán gazdagabb is: egy több évtizede lelkipásztorkodó pap legfontosabb szolgálatának, a szent liturgia végzésének tapasztalata.

Sok mindent olvastam már a liturgia hatékonyságáról, gyümölcseiről, magam is tanúja voltam sok kegyelemnek, amely a tudatos, tevékeny és gyümölcsöző végzésből fakad, az egyetemi pasztorációtól egy parányi kis falu népének karácsonyi vagy húsvéti öröméig. Hogy mi a liturgia eredménye? – Erre a kérdésre egy osztrák nyugalmazott püspök derűs emlékezéseiben találtam rá. Fogyatékosok lelkipásztora kérte meg a bérmlás szentségének kiszolgáltatására. Megjegyezte, a prédikáció nem lehet három percnél hosszabb. A zsúfolt székesegyházak népéhez, parasztasszonyok, egyetemi tanárok, jámbor apácák és kritikus fiatalok hallgatóságához szokott apostolutódnak nem kis fejtörést okozott a készüllet. A prédikáció végül is ennyi lett: „Kedves gyerekek, a mama, a papa, a testvérek és a nénik szeretnek Titeket. Meg akarják nektek mutatni, hogy szeretnek Titeket. És ilyenkor megsimogatják a fejeteket, a hajatokat és arcotokat, ahogy én ezt most Rudolfffal és Anitával teszem. És a bérmláskor – Isten szeretete simogat meg Benneteket, mert ő szeret Titeket. Ha tehát ezzel a szent olajjal keresztet rajzolok homloktokra, akkor a Jó Isten simogat meg

Titeket...” Amikor maga a bérálás következett, egy kisleány tartott karjában a mamája, alig tudta lefogni görcsösen hadonászó mozdulatait. Amikor a püspök krizmával keresztet rajzolt a homlokára, elhúzódozó szájjal ezt mondta: S-simogat... És a szája sarkából lecsöppent egy kis nyál a szép ünnepi ruhájára. Az anyja zsebkendőjét vett elő és letörölte, ugyanazzal a mozdulattal rögtön a saját könnyeit is beletörölte.⁴³³

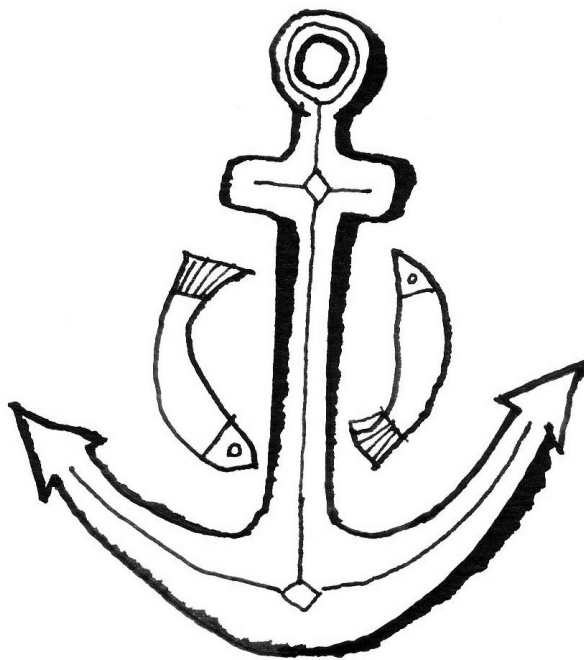
Isten végtelenül nagy szeretetének simogatása minden liturgia: a szentmise, a szentségek, a szertartások, a prédikáció, a zsoltár, az imádság, minden liturgikus gesztus, amelyet Isten- és emberközeli végzünk, amelyre jól előkészülünk, amelyben hiszünk, amelyet folyton-folyvást gyakorlunk, de amelyben bőséges helyet hagyunk a Szentléleknek. A szimbólumok pedig, amelyek elgondolkoztatnak, láttatnak, hitre nevelnek, a szépség, a harmónia, a rend világa, a túlvilág felé kalauzolnak.

Adja Isten, hogy ez a könyv segédkönyve legyen liturgikus képzésünknek, továbbképzésünknek, állandó liturgikus életünknek!

---

⁴³³ Reinhold Stecher: *Hétköznapi morzsák, örök bölcsességek*, Széphalom Alapítvány, Bp. 1992, 74–78.

Irodalom

- A keresztény művészet lexikona*, Corvina Bp., 1986.
A Római Miskönyv Általános Rendelkezései, SzIT Bp., 2009.
Ars Sacra, A liturgikus művészet kézikönyve, SzIT Bp., 2019.
Babos István: *A szentségek*, Róma 1977.
Babos István: *Szentségek* (Keresztelés, bérmálás), TKK Róma 1975.
Bálint Sándor: *Karácsony-húsvét-pünkösd, és Ünnepi kalendárium I-II*, SzIT Bp., 1976/77.
Berger, Rupert: *Lelekipásztori liturgikus lexikon*, Vigilia Bp., 2008.
Berger, Rupert: *Die Feier der Heiligen Messe*, Herder Freiburg im Br. 2009.
Chupungco, Anscar J. OSB: *Scientia Liturgica, Sant'Anselmo I-III*, Piemme Roma 1998.
Dolhai Lajos: *A liturgia teológiája*, Jel Kiadó, Bp., 2002.
Doppelfeld, Basilius OSB: *Szimbólumok I-II-III*, Bencés Kiadó Pannonhalma 1998.
Eliade, Mircea: *A szent és a profán*, Bp., 1987.
Forstner, Dorothea: *Die Welt der christlichen Symbole*, Tyrolia Verlag, München 1977.
Füzes Ádám: *Liturgika segédlet*, PPKE HTK belső használatra, Bp., 2007/08.
Guardini, Romano: *A liturgia szelleme*, Bp., 1940; Örökmécs, Bp., 2000.
Herder Lexikon Symbole, Herder Freiburg, Basel, Wien, 1991.
Hoffsümmer, Willi: *Lexikon alter und neuer Symbole*, M. Grünewald-Verlag, Mainz 1999
Ivancsó István: *A keleti liturgiák*, Szent Atanáz Gk. Hittud. Főisk., Nyíregyháza 2002.
Ivancsó István: *Görög katolikus szertartástan*, Szent Atanáz Hittud. Főisk., Nyíregyh. 1997.
Ivancsó István: *Liturgikus Kislexikon*, Szent Atanáz Gk. Hittud. Főisk., Nyíregyháza 2001.
Jungmann, Josef A.: *A szentmise*, Prugg Verlag 1977.
Kunzler, Michael: *Az Egyház liturgiája*, Amateca X, Agapé Szeged 2005.
Lodi, Enzo: *Liturgia della Chiesa*, Ed. Dehoniane Bologna 1999.
Mihályfi Ákos: *A nyilvános istentisztelet*, Szent István Társulat Bp., 1933.
Mihályi Gilbert: *Az Egyház liturgikus élete*, TKK Róma, 1980.
Miklósházy Attila: *Benedicamus Domino*, Prugg Verlag, Eisenstadt 1984.
Nóda Mózes: *Liturgika*, University Press Kolozsvár 2005.

- Parsch, Pius: *Üdvösség éve* I-III, Bp., 1936.
- Pétery József: *A szentmise története*, SzIT Bp., 1946.
- Praeonia magyar liturgikus szakfolyóirat (2006 Pünkösdjétől) számai.
- Radó Polikárp: *A megújuló istentisztelet*, Ecclesia Bp., 1973.
- Radó Polikárp: *Az egyházi év*, SzIT Bp., 1957.
- Ratzinger, Joseph: *A liturgia szelleme*, SzIT Bp., 2002.
- Sartore, Domenico – Triacca, Achille M.: *Nuovo dizionario di liturgia*, Paoline Roma, 1984.
- Tarjányi Zoltán: *Misekalauz*, Igen, Új Ember Kiadó Bp., 2000.
- Unghváry Antal: *A Római Egyház Liturgiája*, Kapisztrán Ferences Rendtartomány Bp., 1934.
- Vanyó László: *Az ókeresztény művészet szimbólumai*, SzIT Bp., 1988.
- Várnagy Antal: *Liturgika*, Lámpás Kiadó Abaliget 1993.
- Verbényi István – Arató M. Orbán: *Liturgikus Lexikon*, Ecclesia, Bp., 1988.
- Zauner, W. – Singer, J.: *A remény jelei*, Bécs 1988.

